Bestaan begrijpen

Bestaan begrijpen

Herman Hümmels

Schrijver: Drs. Herman Hümmels
Afbeeldingen van stapelfiguren en omslag: Marjan Dorenbosch
ISBN: 9789402162066
© Herman Hümmels, Elst, Nederland
www.stukjes.info

Inhoudsopgave

Vooraf....9
Deel 1. Modellen....15
Structuur, systeem....17
Proces....27
Doelmiddelmodel....30
Intentiemodel....34
Reactiemodel....37
Dialectiek....40
Dialectische spanningsreductie....46
Complexe processen....49
Clusteren....54
Deel 2. Begrippen....65
Recursie....67
Emergentie....71
Potentie en Bouwplan....78
Cumulatie....84
Intuïtie....87
Deel 3. Een evolutiemodel....93
Het evolutiemodel....95
Geschiedenis 1....100
Verleden....104
Geheugen....109
Kaartenbak....114
Informatie....119
Infotie....125
Evoluerend Bouwplan....133
Soortgeheugens....140
Bewustzijn....145
Menselijke eigenschappen....149
Beperkend brein....159
Brein....169

De werking van het brein....175
Connectie....177
Vrije wil....183
Richting....191
Schepping....194
Het Ultiem....198
Waarnemen....202
Leven na de dood....210
Schijnwereld?....215
Deel 4. Samen leven....221
Begrippen....223
Evidentie....233
Geschiedenis 2....239
Kapitalisme....242
Politiek....246
Gegevensrevolutie....252
Eén volk?....257
Cultuur en identiteit....263
Basisvoorzieningen....272
De machteloze burger....277
Maatschappij....280
Deel 5. Hoe nu verder?....293
De betere maatschappij....295
De betere bijdrage....307
De betere machthebbers....311
Het betere besturen....316
De betere overheid....321
Het betere eigendom....329
Het betere grondstoffenbeheer....336
Het betere bedrijf....340
De betere arbeid....347
Het betere inkomen....351
Het betere huishouden....357
De betere belastingen....362

De betere burger.....367
Het betere onderwijs.....372
Het betere migratiebeleid.....377
Nawoord.....385
Trefwoorden.....387

Vooraf...

Schrijven is mijn manier van denken. Ik deed dat, in wat ik 'Stukjes' noem. Die publiceerde ik op mijn website. Om dat schrijven goed te kunnen doen kreeg ik steeds meer de behoefte om *onderliggende patronen en modellen* vast te leggen. Gaandeweg ontstond het idee om voor mezelf een soort gereedschapskist te bouwen: een begrippenkader waar ik op terug zou kunnen vallen in latere Stukjes. Ik heb die gereedschapskist – dit boek – gemaakt met de bedoeling om voor mezelf en voor lezers duidelijk te zijn over wat ik onder een bepaald begrip versta. De begrippen samen geven een beeld van mijn poging om 'het bestaan' te begrijpen.

Om het geven van opmerkingen mogelijk te maken vind je op mijn website prikborden: *www.stukjes.info*. Daar kun je een reactie geven of een discussie beginnen. Er zijn drie prikborden voor de volgende onderwerpen: filosofie, mensvisie en maatschappijvisie.

Ik probeer te begrijpen wat niet te begrijpen is.

- Toch heb ik geprobeerd modellen te maken waardoor ik in staat ben om 'het bestaan', de werkelijkheid waar jij en ik deel van uitmaken, te begrijpen.
- Een model is een denkgereedschap.

Een model is iets (namaak) dat naar iets anders (in de werkelijkheid) verwijst. Een model doet de werkelijkheid altijd geweld aan. Hoogstens kan in de afbeelding het afgebeelde tot zijn recht komen.
De modellen die ik beschrijf zijn van een hoog abstractieniveau. Als je daar kritiek op hebt in de zin van, dat ik een te simpele voorstelling-van-zaken zou geven, dan geef ik je bij voorbaat gelijk.

- Niet alles is logisch verklaarbaar.
- Ik probeer aan te sluiten bij wat ik om me heen zie en beleef.

Zo'n 45 jaar geleden schreef ik voor de sociale academie een werkstuk over dialectiek. Daarna, in het kader van mijn studie andragologie, een werkstuk met grondgedachten voor een evolutietheorie. Die elementen zijn in dit boek terug te vinden. In die periode hebben de volgende schrijvers invloed gehad, daarna ben ik vooral praktisch bezig geweest:

- Theilhard de Chardin ('Het verschijnsel mens')
- C.A. van Peursen ('Strategie van de cultuur')
- Eibl-Eibesfeldt ('Liefde en haat')
- Okko Warmenhoven ('Prolegomena tot de andragologische propaedeuse')
- Joseph Millard over Edgar Cayse ('De werken mijner handen')
- Milton H. Erickson ('Advanced Techniques of Hypnosis and Therapie')

In die tijd waren de humanistische psychologie en de Frankfurter Schule populair.
Ik zal niet naar literatuur verwijzen. Wel besef ik dat veel van wat ik geschreven heb, eerder door anderen beweerd is.

Ter persoonlijke kennismaking: ik ging pas op latere leeftijd studeren. Ik deed dat in mijn vrije tijd, zonder een voorafgaande middelbare schoolopleiding. Ik kan dus minder steunen op schoolse kennis en ben meer aangewezen op mijn eigen oordeelsvorming.
Ik lees al jaren bij herhaling twee oude Taoïstische teksten: *Lao Zi, het boek van de Tao*, en *Zhuang Zi, de volledige geschriften*; vertalingen van Kristofer Schipper.
In 1980 kwam mijn boek 'Computers in de praktijk' uit (uitg. Lemma).
In 1999 mijn boek 'Mensenwerk' (uitg. MetaVision).

Mijn werkervaring ligt op het gebied van de psychotherapie en onderwijs. Vanaf 2000 ben ik betrokken bij een ontwikkelingsproject in Nepal. Sinds ruim een jaar geleden verlegde ik mijn focus op het schrijven. Eigenlijk wilde ik het hebben over maatschappelijke vraagstukken. Daarmee heb ik in het vijfde deel van dit boek een begin

gemaakt. Al doende ontstond een steeds duidelijker beeld over wat aan maatschappelijke vraagstukken ten grondslag ligt: dat zijn mensen. Ik heb dus eerst mijn mensvisie uitgewerkt. Daarbij komen heel fundamentele zaken aan de orde.

De werkelijkheid kun je niet kennen. De schets ervan in dit boek begint met een paar lijnen. Op dat moment zal niet duidelijk zijn waar het op uit uitloopt. Ik heb tijdens het proces-van-schrijven hetzelfde doorgemaakt. Gaandeweg ontdekte ik steeds nieuwe dingen.
In de teksten preludeer ik regelmatig op wat verderop uitgelegd wordt. De schets is grof, het eigenlijke beeld dat het oproept maak je zelf. Het gaat in dit boek dus ook om datgene wat niet beschreven is.

Ik schrijf een paar woorden met een hoofdletter: Verleden, NU, Toekomst, IK, Geheugen, Informatie… Die woorden hebben een speciale betekenis. Als ik een kleine letter gebruik, dan hebben ze de betekenis zoals die in de woordenboeken staat.

In Deel 1 leg ik de betekenis vast van een paar algemeen gebruikte termen. Die vul ik aan in Deel 2 met begrippen die een specifieke betekenis hebben in het evolutiemodel dat ik in Deel 3 beschrijf. In Deel 3 schets ik in grove lijnen mijn mensvisie. In Deel 4 geef ik mijn opvatting over een paar zaken, die de onderwerpen in Deel 5 in een context plaatsen. In Deel 5 doe ik een paar voorstellen voor een betere wereld. Dat Deel 5 is voortgekomen uit mijn maatschappijvisie, die op mijn mensvisie gebaseerd is.

- *En hoe weet ik dat de wereld is zoals ik hem zie?*
  Vanuit mijn eigen innerlijk.

  (Lao Zi, vertaling: Kristofer Schipper.)

Met dank aan Marjan Dorenbosch. Voor de kritische opmerkingen, de redactieaanwijzingen – die ik voor een deel niet opgevolgd heb –, de foto's van de geëmergeerde gestapelde stenen, en omdat ik mijn leven met haar mag delen.

Deel 1. Modellen

In dit deel geef ik een paar korte beschrijvingen van theorieën. Het zijn abstracte modellen waarvan ik de betekenis wil vastleggen, zodat ik verderop zeker weet dat we onder een bepaald woord hetzelfde verstaan. Bovendien zijn het theorieën die voor een goed begrip van de werkelijkheid belangrijk zijn.
Ik vind het belangrijk dat duidelijk is wat ik bedoel, als ik in een volgend hoofdstuk, of later in Stukjes, een term gebruik.

- Een model is iets (namaak) dat naar iets anders (iets 'werkelijks') verwijst.
- De landkaart is niet het landschap.

De eeuwige Tao
kan niet in woorden worden uitgedrukt.
De eeuwige naam
kan niet worden genoemd.

Het niets: een naam voor de herkomst van de tienduizend dingen.
Het iets: een naam voor de moeder van de tienduizend dingen.

(Lao Zi, vertaling: Kristofer Schipper.)

Structuur, systeem

Het verschil tussen een *structuur* en een *proces* is van fundamenteel belang. Als we ons structuren voorstellen als tekeningen, dan kun je processen voorstellen als muziek. Een structuur staat stil en kent geen tijd, een proces kan niet zonder de tijd.

Om structuren te beschrijven baseer ik me op de '*algemene systeemtheorie*'. Daarbij wordt de werkelijkheid gezien als een systeem, en opgebouwd uit systemen. Een systeem verandert niet of nauwelijks in de loop van de tijd.

Wat is een systeem?
Sommige termen worden in veel betekenissen gebruikt. Het begrip 'systeem' is zo'n term. Daar zijn dikke boeken over geschreven. Ik beperk me tot een paar opmerkingen, zodat je grofweg weet wat ik bedoel als ik het woord gebruik.

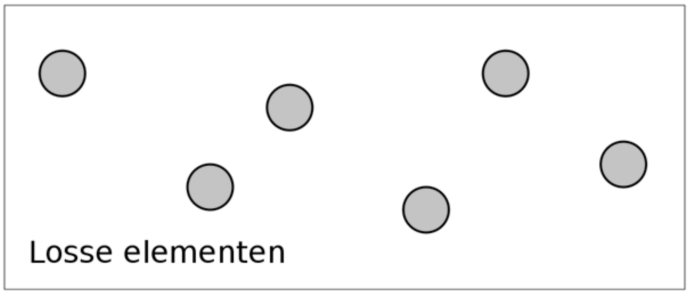

De tekening hierboven geeft *geen* systeem weer, want de elementen vertonen geen onderlinge samenhang.

- Een systeem is het statische beeld van een verzameling interacterende elementen (componenten met een onderlinge wisselwerking).

- Door de interactie ontstaat een collectieve functie.
- Een element kan zelf een systeem zijn, zodat een hiërarchie-van-systemen mogelijk is.
- Het laagste niveau van de systeemhiërarchie is fysiek van aard.

Eenvoudiger gezegd: alles wat je een naam kunt geven en bestaat uit fysieke onderdelen, is een 'systeem'.

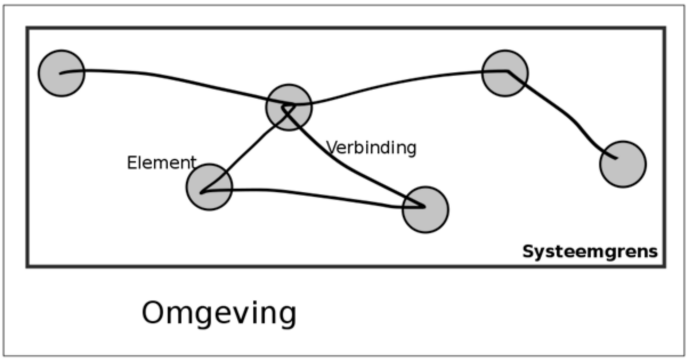

'Elementen' zijn bijvoorbeeld: onderdelen van een auto, afdelingen van een bedrijf, mensen, organisaties en wat je maar wilt.
Een kenmerk van een systeem is dat het een '*binnen*' en een '*buiten*' heeft.

- Het binnen heet de 'interne structuur', 'binnenwereld' of gewoon kortweg: 'systeem'.
- Het buiten heet '*omgeving*' of 'buitenwereld'.
- Zonder een omgeving kan een systeem niet bestaan. *"Iets is wat het niet is":* neem je de omgeving weg, dan bestaat het systeem niet meer.
- Tussen de interne structuur en de omgeving loopt een grens: dit wordt de *'systeemgrens'* genoemd.

Gesloten systemen
Bij gesloten systemen is er in theorie geen interactie tussen de interne structuur en de omgeving. Het *binnen* van een gesloten systeem kenmerkt zich door het ontbreken van een *ordening:*

- Is die ordening er wel, dan treedt een '*entropisch*' proces op (er treedt verval op).
- Door de *entropie* neemt de ordening af, tot een toestand van desorganisatie (chaos) is bereikt.

Je kunt je een gesloten systeem voorstellen als een vat zonder openingen. In het vat zit gas. Als er drukverschillen zijn in dat vat, dan is er een ordening. Dat zal niet lang duren. De drukverschillen nemen af, totdat er geen ordening meer is en de druk overal even groot is. Je kunt ook zeggen dat de hoeveelheid informatie afneemt. Dit proces wordt 'entropie' genoemd.

Open systemen
Bij *open* systemen is er juist wél een interactie tussen het systeem en zijn omgeving. Feitelijk is een open systeem een *proces* dat zich aan ons voordoet als niet-veranderend. Dat wil zeggen: het systeem behoudt gedurende een bepaalde periode ongeveer dezelfde kenmerken. Alle levende wezens zijn 'open systemen'.

- Ook *open* systemen kenmerken zich door *'entropie'.* Dat is het proces dat gaat in de richting van dood, desorganisatie en chaos.
- Bij open systemen krijgt de entropie *gedurende een bepaalde tijd* geen kans.

Entropie
Een open systeem behoudt zijn kenmerken doordat het een toestand van evenwicht weet te handhaven, waarbij de entropie door een tegenkracht geen kans krijgt. Die tegenkracht houdt in dat voortdurend informatie wordt toegevoegd. Het proces dat dan plaatsvindt wordt 'negatieve

entropie' genoemd. Daardoor is ontwikkeling en evolutie mogelijk.
De interne organisatie van een systeem wordt door de tegenkracht in stand gehouden.

- Open systemen *onttrekken* iets aan hun *omgeving* waardoor het systeem zichzelf in stand houdt. Bij levende wezens levert onder andere voedsel de tegenkracht.

Als je niet meer eet, treedt op een gegeven moment de entropie in werking en ga je dood. Als een fabriek geen grondstoffen krijgt kan deze niet produceren en gaat failliet. Jij, en de fabriek, zijn voorbeelden van open systemen.

- *De tegenkracht van entropie manifesteert zich in 'zelfhandhaving'.*
- Zolang zelfhandhaving en entropie elkaar in evenwicht houden kan een open systeem 'bestaan'.
- *Entropie en zelfhandhaving zijn fundamentele krachten die ten grondslag liggen aan alle levende organismen.*

De toestand van evenwicht is overigens altijd van tijdelijke aard: elk open systeem kent zijn eigen levenscyclus. Aan het eind krijgt de entropie de overhand. Uiteindelijk treedt verval op.

Feedback
Bij open systemen kan de wisselwerking met de omgeving twee kanten op gaan:

- Van buiten naar binnen, en heet dan '*input*'.
- Van binnen naar buiten, en heet dan '*output*'.
- Tussen output en input kan een *regelkring* bestaan.
- Het terugkoppelen van informatie, van output naar input, heet '*feedback*'.

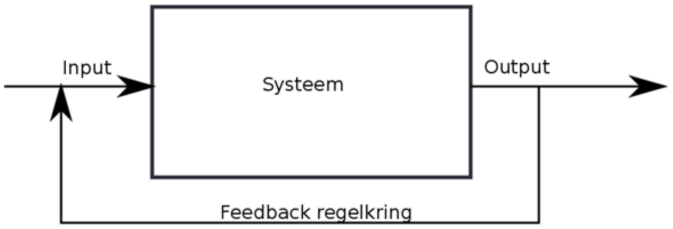

Negatieve feedback
Bij 'negatieve feedback' wordt via een regelkring een *afwijking van de norm* gemeten en treedt een corrigerend proces op, totdat er geen afwijking meer is. Voorbeelden van negatieve feedback zijn: onze lichaamstemperatuur; het besturen van een auto; de centrifugaalregelaar van een stoommachine. Wie schulden heeft, gaat zuiniger leven of probeert meer inkomen te verwerven, waardoor de schuld weer afneemt.

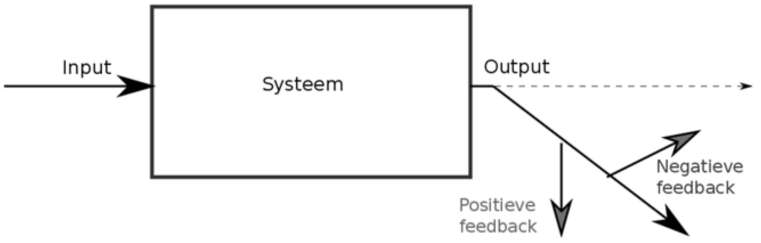

Positieve feedback

- Bij 'positieve feedback' wordt de afwijking van de norm steeds groter.

Voorbeelden van positieve feedback: het viraal gaan van een boodschap op social media; weeën bij de geboorte; het stollen van bloed; aandelenprijzen aan het begin van een bubbel.

Wie teveel schulden heeft maakt brieven niet meer open waardoor de schulden extra oplopen (door deurwaarderskosten, boetes).
Wie voor het eerst drugs gebruikt, loopt kans in een proces terecht te komen dat van kwaad tot erger gaat. Een ontmoeting tussen hooligans en politie kan escaleren.

- *Positieve feedback betekent dus nadrukkelijk niet: het geven van complimenten.*
- 'Een compliment geven' is iets dat zich afspeelt *tussen* systemen (mensen).
- (Positieve) feedback is iets dat zich afspeelt *ten aanzien van één en hetzelfde systeem*.

Toestand
Bij een systeem gaat het om de structuur. Een systeem wordt niet gezien als een proces. Een beschrijving van een systeem geeft de toestand van het systeem-op-een-bepaald-moment weer.

- Een *systeem* is een *statisch* geheel: de beschrijving ervan is morgen dezelfde als vandaag.
- Bij een *proces* gaat het juist om de *dynamiek* en de *verandering*.

Dit neem niet weg dat een proces wel degelijk een bepaalde structuur kan hebben. Een specifieke opeenvolging van fasen die steeds hetzelfde is, kan als een *structuur* gezien worden. Dat is de manier waarop de klassieke wetenschap de tijd buiten spel zette. Een systeemmodel kan dus wel de structuur van een proces *weergeven,* maar is zelf niet een procesmodel. Een feedback-regelkring is een voorbeeld van zo'n processtructuur binnen de systeemtheorie.

Black box
Een systeem wordt een 'black box' genoemd als niets bekend is over de binnenkant. Het gedrag van de elementen waaruit het systeem is opgebouwd, is dan niet bekend of interesseert ons niet.

- Bij een black box is het gedrag van de deelsystemen waaruit het systeem is opgebouwd, onbelangrijk.

De beschrijving van de relatie tussen input en output is bij een black box voldoende om te weten. Die relatie volgt het als/dan-principe: als ik de thermostaat op 20 zet, dan wordt de temperatuur in de kamer 20 graden Celsius. Hoe dat tot stand wordt gebracht is onbelangrijk.

- Bij een black-box-benadering gaat het om de relatie tussen input en output en niet om de interne structuur van het systeem.

Deelsysteem, suprasysteem
Bij het nadenken kunnen we de werkelijkheid opvatten als opgebouwd uit systemen. Systemen kunnen bestaan uit deelsystemen. Het systeem is dan van een hoger *systeemniveau* dan het deelsysteem. Het deelsysteem kan op zich weer 'een systeem' zijn, maar dit is dan een systeem op een lager systeemniveau.
Zo is de lokale overheid van een lager systeemniveau dan de landelijke overheid. De organen in je lichaam zijn van een lager systeemniveau dan je lichaam. Een groep of samenleving is van een hoger niveau dan een individu. *Op deze manier ontstaat een hiërarchie van systemen.*

- De systeemtheorie is *recursief*: de *elementen* (deelsystemen) kunnen ook als een *systeem* opgevat worden.
- Een systeem binnen een systeem wordt '*deelsysteem*' genoemd.
- Een systeem kan een element zijn van een ander systeem. Dat grotere systeem wordt dan *'suprasysteem'* genoemd.

In dit boek ga ik er van uit dat 'een mens' het hoogste systeem is in de systeemhiërarchie. Een familie, een bedrijf, een maatschappij, zijn vormen van suprasystemen.

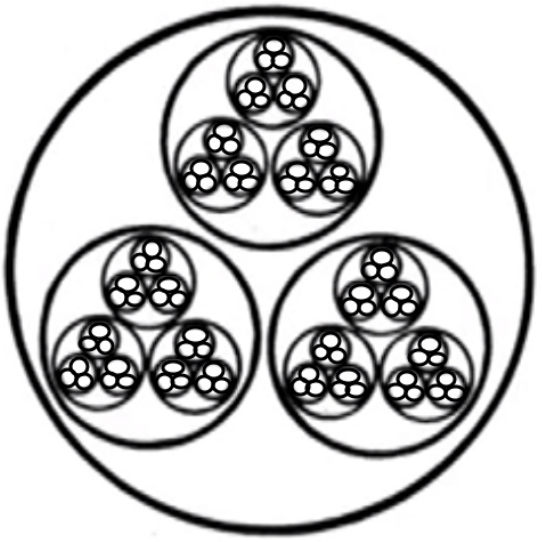

Niveauverhaspeling
Het onderscheid in systeemniveaus is belangrijk. Op elk niveau gelden andere wetmatigheden, andere kenmerken, andere spelregels…

- *Een fundamentele denkfout* wordt gemaakt als systeemniveaus door elkaar gehaald worden.

Een lokale overheid kan zich bijvoorbeeld bezighouden met de bestrating van de binnenstad. Als dit tot de competentie van de lokale overheid behoort, moet de landelijke overheid zich er niet mee bemoeien.
Een ander voorbeeld: je kunt denken dat een systeem bestaat uit werknemers. 'Werkgever' is dan van een hoger systeemniveau dan 'werknemer'.
Nog een voorbeeld: een overheid heeft het mandaat van de burgers gekregen om over bepaalde zaken te beslissen. Een referendum houden is een vorm van niveauverhaspeling en daarom ondemocratisch. Het is fout om de burgers te laten beslissen over zaken die op regeringsniveau thuishoren.

Aspectsysteem
Het is ook mogelijk om alleen een deel van de *relaties* binnen een systeem in ogenschouw te nemen. Dat heet dan een '*aspectsysteem*': zo kun je van het systeem 'bedrijf' alleen de sociale relaties in beeld brengen.

Complex proces
De term 'complex proces' is afgeleid van de term 'complex systeem'. Ik gebruik de term complex proces voor onoverzichtelijke processen die door veel deelsystemen in stand gehouden worden. Als zo'n proces een andere keer plaatsvindt met eenzelfde begintoestand, dan is de eindtoestand moeilijk voorspelbaar en feitelijk steeds anders. Meer hierover in een volgend hoofdstuk.

Netwerken
Het begrip 'netwerk' wordt wel in verband gebracht met de term 'complex systeem'. In feite is een netwerk een suprasysteem: een geheel dat bestaat uit meerdere systemen die met elkaar in verbinding staan. Het aantal systemen kan zo groot zijn dat het aantal inputs en outputs te groot is om te overzien. Een systeemgrens is bij grote netwerken niet of moeilijk herkenbaar. Als een netwerk een zekere grootte overschrijdt, krijgt het de kenmerken van een complex systeem en spelen zich complexe processen af.

Complex systeem
Een complex systeem is een *zelforganiserend* systeem dat bestaat uit deelsystemen die een bijdrage leveren aan een gezamenlijk doel. Een element (deelsysteem) 'beslist' dan zelfstandig of het wel of niet een bijdrage zal leveren aan het gezamenlijke doel.

Klassieke wetenschap
Het systeemdenken past goed in het denken van klassieke wetenschappers. Een kenmerk van het klassieke denken is het niet accepteren van verandering: wat vandaag geldt zal morgen ook gelden. Het liefst wordt de werkelijkheid uitgedrukt in formules, waarbij de

vergelijking als hoogste goed geldt. Dat zijn dan varianten op de vergelijking A = A. Ik kom hier in het volgende hoofdstuk op terug.

En verder
Als ik verderop het woord 'systeem' gebruik bedoel ik: 'open systeem'.

Systeemniveaus
Hieronder nog een voorbeeld van een hiërarchie van systeemniveaus zoals die werd opgesteld door K.E. Boulding:
Niveau 1, het raamwerk.
Niveau 2, het uurwerk.
Niveau 3, het regelsysteem.
Niveau 4, de cel.
Niveau 5, het levend organisme.
Niveau 6, het dier.
Niveau 7, de mens.
Niveau 8, het sociaal systeem.
Niveau 9, het transcendentale systeem.

Proces

Je kunt de werkelijkheid zien als een systeem, maar eigenlijk is het een proces. De werkelijkheid verandert elk moment. *NU is NU al niet meer.* Dat ontneemt ons alle zekerheid. De klassieke wetenschap wist dan ook geen weg met echte veranderingen. Ik bedoel hier niet de *bewegingen* van bijvoorbeeld een apparaat.
Echte veranderingen zijn niet in wetmatigheden vast te leggen. Vaak is niet voorspelbaar waar iets op uitloopt.

We kunnen proberen iets meer grip op veranderingen te krijgen. We doen dat door een stukje uit een voortdurend veranderend tijdsverloop te knippen. Dat stukje noemen we een 'proces'.

- Ik ga er van uit dat elk proces een *begin* en een *eind* heeft.

Tussen begin en eind *verandert er iets.* Dat proces kunnen we weer in stukjes knippen.

- Een proces kun je in *stapjes* verdelen.

Op deze manier kun je processen beschrijven en kun je veranderingen proberen te plannen. Sommige processen verlopen volgens een vast patroon, andere hebben een grilliger verloop.
Hoewel sommige processen omkeerbaar zijn, dat wil zeggen dat ze 'terug te draaien zijn' naar hun begintoestand, heb ik het verder alleen over onomkeerbare processen.

- Processen zijn onomkeerbaar als 'leven' in het spel is.

Het evolutieproces is een onomkeerbaar proces. (Zie derde deel van dit boek).

Toestanden
Denken in processen is moeilijk, omdat het om verandering gaat. Daar zijn wij mensen niet zo goed in. We denken in beelden. In ons geheugen leggen we 'momenten' vast. Een moment is statisch, de werkelijkheid is dynamisch.

- Je kunt je een proces het beste voorstellen als een aaneenschakeling van statische momenten.

Maar feitelijk gaat het om een geleidelijk verloop.

Plannen
Waar we wel goed in zijn, is ons een beeld vormen van wat we in de toekomst willen bereiken. We kunnen onze toekomst 'plannen'; we kunnen NU dingen bedenken die we volgende week of over jaren willen bereiken. We doen dat door ons een beeld te vormen van de tussentoestanden die we denken nodig te hebben. Zo'n tussentoestand noemen we dan een 'stap'.

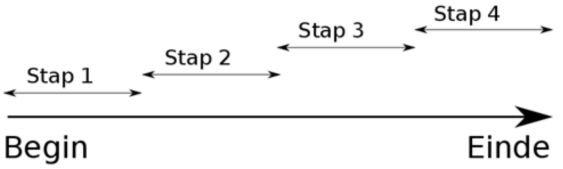

Soorten processen
Alles verandert voortdurend. Daarom is het zo gek dat aan het begrip 'proces' zo weinig aandacht besteed wordt. Als je in WikiPedia de zoekterm 'proces' intoetst, dan verschijnt een doorverwijspagina die allerlei verschillende soorten processen beschrijft, maar de link die een algemene beschrijving zou moeten geven is niet aanwezig. Dat wil zeggen: kennelijk is er nog niemand die het belangrijk genoeg vindt om deze pagina te maken. Dat is gek.

- 'Verandering' en 'proces' zijn begrippen die ten grondslag liggen aan alles wat bestaat.
- Het grootste en langstdurend proces is het *evolutieproces* van 'de werkelijkheid'.
- Naast het evolutieproces zijn *entropie* en *emergentie* fundamentele soorten processen.

Over het evolutieproces gaat het derde deel van dit boek.
Dit evolutieproces, dit totaalproces, bestaat uit ontelbare deelprocessen.
Het belangrijkste proces dat ben jij.

Klassieke wetenschap
In het vorige hoofdstuk heb ik aangegeven dat de klassieke wetenschap slecht overweg kan met veranderingen. De werkelijkheid is voortdurend anders. Niets is morgen nog net zo als vandaag. In een formule weergegeven is dat: A ≠ A. Dat is precies het tegenovergestelde dan A = A. A ≠ A kan dus volgens de klassieke wetenschappers niet. Ik kom hierop in het hoofdstuk 'Dialectiek' terug.

Procesmodellen
De rest van Deel 1 gaat over processen en procesmodellen. Aan de orde komen:

- de actiemodellen: doelmiddelmodel, intentiemodel,
- een reactiemodel,
- dialectiek, complexe processen en clusteren.

Deel 3 beschrijft een specifiek proces: het evolutieproces, daaraan voorafgaand schets ik een paar belangrijke begrippen.

Doelmiddelmodel

Het doelmiddelmodel is een procesmodel. Als je duidelijk voor ogen hebt wat je wilt, kun je middelen inzetten om het doel te bereiken. Dat doel bevindt zich in de toekomst. Bij een bedreiging kan het doel ook inhouden: handhaven van de huidige situatie.

Het doelmiddelmodel gaat uit van het *eindresultaat*. Bij het intentiemodel (zie het volgende hoofdstuk) ligt de nadruk op de beginsituatie.

- Bij het doelmiddelmodel gaat het om resultaatverantwoordelijkheid.
- Bij het intentiemodel gaat het om inspanningsverplichting.

Tussendoelen
Het proces dat naar het eindresultaat leidt, wordt gepland en tevoren in stappen onderverdeeld, waarbij voor elke stap tussendoelen geformuleerd worden.

- Elke stap heeft zijn eigen tussendoel.

Doel

- Het doel dient concreet, meetbaar en controleerbaar te zijn.

Tevoren wordt vastgesteld wat en wanneer iets gerealiseerd moet zijn en wat het kost. Om te weten of het resultaat overeen komt met wat je oorspronkelijk voor ogen had, moet het doel nauwkeurig beschreven zijn. Het doel dicteert welke middelen je inzet en welke handelingen vereist zijn.

Ethiek
Bij het doelmiddelmodel gaat het er om DAT iets bereikt wordt en om WAT er bereikt wordt. Voor mensen is ook het HOE belangrijk. Daarbij spelen morele vragen een rol. Sommigen zeggen: "het doel heiligt de middelen". Anderen vinden dat niet elk doel nastrevenswaardig is. Als toetssteen gelden waarden en normen.

Fasen
Hieronder schets ik de stappen die je kunt hanteren om een doel te bereiken. Die stappenindeling kun je ook voor elke stap afzonderlijk gebruiken. Het is een recursief model. 'Recursie' komt nog uitgebreid aan de orde, maar het betekent dat je hetzelfde model op verschillende niveaus terugziet.

- *1. Afrekenen.*
  Je met het verleden verzoenen, met een schone lei beginnen, een punt zetten achter wat gebeurd is, vanaf nul opnieuw beginnen, het verleden een plaats geven. Alleen wat je NU bereikt hebt en wat je tot NU toe *geleerd* hebt, doet er toe.
- *2. Balans opmaken.*
  Waar sta je NU? Wat is de huidige realiteit? Een beeld opbouwen van het NU.
- *3. Doel stellen.*
  Wat wil je bereiken? Vaststellen hoe de toekomst er uit gaat zien. Je 'committeren'.
- *4. Creëren.*
  Doen wat gedaan moet worden om de toekomst tot werkelijkheid te maken.
- *5. Consolideren.*
  Maatregelen treffen om het resultaat te bestendigen.

Uitgebreide beschrijving
Een wat uitgebreider procesmodel dan het hierboven beschrevene, is het volgende:

- *1. Erkenning van het probleem.* Wat heb je geleerd? Vervolgens de balans opmaken. TOEN is alleen van belang om:
  - het probleem goed te kunnen definiëren en te begrijpen;
  - de bijbehorende emoties te kunnen benoemen;
  - vast te kunnen stellen wat je DAN *niet* wilt.
- *2. Aanvaarding van de realiteit.* Hoe ziet het NU er uit? Het heeft geen zin om te proberen het TOEN te veranderen, alleen het DAN kun je naar je hand zetten. Dit lukt beter naarmate er minder een negatieve emotionele binding met het verleden bestaat. Oude koeien uit de sloot halen heeft geen zin, jeremiëren over wat er fout gegaan is evenmin. Met een schone lei beginnen, desnoods steeds weer opnieuw, geeft de beste kans op verbetering. Voldoende tijd nemen voor de verwerking van het verleden, levert de meeste mogelijkheden op voor een gewenste toekomst. Als de lei niet helemaal schoon is, gaat dit problemen opleveren. Opnieuw schoon poetsen door het verwerkingsproces een kans te geven, is de enige mogelijkheid voor een positief resultaat. Niet eerst afrekenen met het verleden levert alleen kans op emotionele blokkades op.
- *3. Kiezen voor een gewenste toekomst.* Voor het bereiken van een doel, binnen de ruimte die voorhanden is. Ik bedoel hier 'mentale ruimte', creatieve ruimte. Die ruimte wordt alleen beperkt door je eigen fantasie. Wat wil je bereiken?
- *4. Tussenstappen bepalen.* Welke hulpmiddelen zijn nodig en welke hindernissen moeten vermeden worden om het gestelde doel te bereiken? Hoe bereik je het doel?
- *5. Afvragen* of die tussenstappen realiseerbaar zijn en of de hulpmiddelen ook voorhanden zijn.
- *6. Afvragen* of je de daarvoor benodigde inspanningen over hebt. Waarom is het goed de inspanning te leveren?
- *7. Afvragen* of het dóór te maken proces en het gestelde doel *negatieve gevolgen hebben,* ook voor anderen en op de lange termijn; bevat het doel of de weg ernaar toe valkuilen?

- *8. Echt geloven* – 'zeker weten' – dat je het doel zult bereiken.
- *9. Beslissen* of je het gaat doen of niet.
- *10. Daadwerkelijk handelen.*

Go, no go

Het doelmiddelmodel is een *iteratief* model, dat wil zeggen: steeds als je in een bepaalde fase bent aangekomen kan het nodig blijken om het plan bij te stellen door naar een vorige fase terug te gaan en de stappen te herhalen. Het is ook een beslissingsproces. In elke fase kun je afhaken, bij elke fase hoort een bepaald soort beslissing. *Je kunt kiezen voor verder gaan of stoppen.*

Intentiemodel

Processen hebben een begin en een eind, en daartussen verandert er iets. Je kunt zo'n proces plannen. In het vorige hoofdstuk is het doelmiddelmodel beschreven. Daarbij vindt je het eindresultaat belangrijk. Je kunt echter ook het *intentiemodel* gebruiken. Daarbij vind je de *beginsituatie* belangrijk.

Perspectief

- Een '*intentie*' is een bedoeling.

Je hebt bij het intentiemodel wel iets op het oog, maar je hebt daar slechts een vaag beeld van. Soms weet je beter wat je *niet* wilt dan wat je *wel* wilt.

- Bij het intentiemodel gaat het om een verandering vanuit het NU.

Je werkt in de richting van een perspectief, 'ergens' in de toekomst. Je perspectief is een gekozen horizon.

- *Het proces verloopt goed, als je achteraf tevreden bent met het resultaat.*

Model
Bij het intentiemodel gaat het om een *beginsituatie, op grond waarvan iets mogelijk wordt,* zonder dat tevoren precies vastgesteld is waar het na verloop van tijd op uit moet lopen.
Je hebt wel een perspectief, maar geen precies omschreven doel. De nadruk ligt op het NU. Dat NU wordt gezien als iets waarin elementen aanwezig zijn die je anders wilt. *Creativiteit* en *improviseren* voeren de boventoon.

Het intentiemodel is vooral van belang als je het eindresultaat niet goed kunt voorspellen. Dat geldt bijvoorbeeld voor het ontwikkelen van nieuwe dingen. Je hebt dan geen voorbeeld. Bij productontwikkeling zijn tevoren vaak nog wel wat specificaties vast te stellen. Maar bij fundamenteel wetenschappelijk onderzoek is dat wat lastiger.

In sommige gevallen moet je het tevoren-vaststellen-van-een-duidelijk-doel ook gewoon niet willen. Bij psychotherapie bijvoorbeeld moet de therapeut zich niet bemoeien met de doelstelling van zijn cliënt. Hetzelfde geldt voor ontwikkelingswerk, bijvoorbeeld als het om armoedebestrijding gaat.
Als de cliënt wel een duidelijk beeld heeft, moet de therapeut dit overnemen, of anders niet met deze cliënt in zee gaan. Bij ontwikkelingswerk heeft de lokale bevolking vaak geen idee wat mogelijk is, tenzij ze westerse verworvenheden willen kopiëren. Als ze 'het betere' willen ontwikkelen vanuit hun eigen cultuur, dan is een duidelijke doelstelling niet mogelijk. Ook is de *weg* naar 'het betere' niet te voorzien, en het tijdpad is ongewis.

Ethiek
Omdat het om menselijk handelen gaat, is ethiek een belangrijke toetssteen.

- 'Ethiek' is de wetenschap die de 'moraal' als onderwerp heeft.

In de ethiek staan twee stromingen lijnrecht tegenover elkaar: de *deontologie* (plichtenleer) en de *teleologie* (de leer van de doelen).

Vanuit de *deontologie* geldt de Gulden Regel: "Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet". Iets wat slecht is, is *altijd* slecht, ook al is het resultaat goed. Het enige wat goed is, is de intentie, de goede wil. Zo keuren deontologen martelen af, ook als daar levens mee gered kunnen worden.

De *teleologie* is tegengesteld aan de deontologie. Teleologen stellen dat het goede datgene is dat het grootste voordeel oplevert.

- Inspanningsverplichting (deontologie – *intentiemodel*).
- Resultaatverantwoordelijkheid (teleologie – *doelmiddelmodel*).

Zie verder het hoofdstuk 'Het Ultiem'.

Trial-and-error
Ook bij het intentiemodel loopt de verandering ergens op uit. Wáár het op uitloopt staat echter niet bij voorbaat vast. Bij het intentiemodel gaat het meer om 'proberen'. Het is een proces van trial-and-error, van vallen en opstaan. Het gaat erom 'dat' je iets doet, en vervolgens is ook belangrijk 'wat' je doet, 'hoe' je het doet en 'waarom' je het doet.
Het spel is belangrijker dan de knikkers.

Tussendoelen

- Het *doelmiddelmodel* is bruikbaar binnen het *intentiemodel*.

Je kunt een klein stapje in de richting van het perspectief *plannen*. Bij zo'n stap kun je het doelmiddelmodel gebruiken. Wel is het dan zo dat elk resultaat een succes is. Ook een mislukking, want daarvan heb je iets geleerd en het stelt je beter in staat om de volgende stap te bepalen.
Het intentiemodel is het model van de kleine stapjes, drie vooruit en twee achteruit. Die reeks herhaalt zich tot het moment van tevredenheid.

Reactiemodel

Het doelmiddelmodel en het intentiemodel zijn actiemodellen. Je kunt iets voor elkaar krijgen als je de stappen in zo'n model volgt. Door plannen te maken kun je iets bereiken. Het is echter ook mogelijk dat je onverwacht in een situatie terecht komt die een reactie van je vraagt. Je hebt dan geen tijd om te plannen. Je moet reageren zonder veel tijd te hebben om na te denken en de situatie te analyseren.

Mogelijkheden
Er zijn twee mogelijkheden:

- Je weet wat je moet doen en reageert meteen.
- Je weet niet wat je moet doen.

In het eerste geval kan het zijn dat je achteraf spijt hebt van wat je gedaan hebt. Je kunt het misschien nog herstellen, bijvoorbeeld door op een uitspraak terug te komen. Anders heb je pech gehad.
In het tweede geval kun je gokken en zomaar iets doen - of de variant hierop: niets doen. In veel gevallen heb je echter ook de mogelijkheid om de reactie uit te stellen. Je vraagt dan om meer tijd. Je kunt dan het reactiemodel stap voor stap volgen.

Stap 1 Analyse van de situatie
Wat is er aan de hand? Waarom was je op deze situatie niet voorbereid? Ligt dat aan jou of aan de ander? Waarom heb je meer tijd gevraagd of misschien wil je op de situatie terug komen?
In deze stap ga je na wat jouw belang is of waar jouw gevoeligheden liggen. Meestal zal jouw zelfhandhaving in het geding zijn, of in elk geval je idee ervan.
Naast de analyse van je eigen aandeel in de situatie vraag je je af wat het aandeel van de andere partij is. Is het gerechtvaardigd dat de andere

partij je in die situatie bracht? Is het de moeite waard om alsnog te reageren?

Stap 2 Opties nagaan
In deze fase probeer je alle mogelijke opties voor een reactie boven water te krijgen. Je kunt hiervoor brainstorm-technieken gebruiken. Belangrijk is dat je alle mogelijkheden inventariseert. Ook die welke je volkomen onzinnig lijken. Het belang hiervan is, dat ze later misschien niet zo onzinnig blijken, of dat je erdoor op nieuwe ideeën komt.
Eén optie is altijd: niet alsnog reageren.

Dit is de fase waarin je de hulp van anderen kunt inroepen. Anderen kunnen bijvoorbeeld ideeën aandragen waar je zelf nog niet aan gedacht hebt.

Belangrijk is dat je elke mogelijkheid door middel van een steekwoord opschrijft.

Stap 3 Consequenties verbinden
In deze fase ga je na wat de consequentie zal zijn van elke optie. Vaak is het zo dat een reactie ook gevolgen heeft voor meer zaken dan alleen de kwestie die aan de orde is. Je kunt nu al beginnen met het wegstrepen van opties als je de consequentie per se niet wilt dragen.
Bijvoorbeeld: iemand dwingt onverwacht iets af. Achteraf ben je niet blij met je reactie. Maar het kan zijn, dat door het uitvoeren van een bepaalde optie, de relatie met de ander een knauw krijgt.
Schrijf ook de consequenties bij elke optie op.

Stap 4 Wegstrepen
Begin met het wegstrepen van de opties die onmogelijk zijn. Vervolgens streep je opties door die je niet wenst. Ga door met wegstrepen totdat je zo'n drie mogelijkheden overhoudt. Die behoeven extra aandacht.

Stap 5 Waarschijnlijkheid inschatten
Schat in wat de gevolgen zijn van een reactie. Wat als de reactie tegenovergesteld is dan je verwacht? Hoe groot is de kans daarop? Ben je bereid de gevolgen daarvan te dragen? Wil je van geen van de overgebleven opties de negatieve consequenties dragen, dan kan het zijn dat je een weggestreepte mogelijkheid opnieuw opent.

Stap 6 Tijd nemen
Zolang je twijfelt is het goed om de definitieve beslissing uit te stellen. Je geeft daarmee je intuïtie gelegenheid om je van inzichten te voorzien. Blijf echter niet te lang dubben. Spreek desnoods met jezelf een tijd af waarop je definitief wilt beslissen.

Stap 7 Kiezen en uitvoeren
Besef dat wat je ook doet, jij verantwoordelijk bent voor je eigen gedrag, en niet voor dat van de ander.

Go nogo
Je kunt dit model iteratief toepassen. Dat wil zeggen, dat je op elk moment naar een vorige fase kunt terugspringen en opnieuw kunt beginnen. Dat moet echter niet eindeloos doorgaan. Op een gegeven moment moet je een beslissing nemen.

Dialectiek

Westerse filosofen vatten het dialectisch *proces* vaak samen met de woorden 'these - antithese - synthese': uit iets (de these) ontstaat een antithese. De tegenstelling *these↔antithese* kan zich opheffen in iets nieuws: de *synthese*. De synthese kan op zijn beurt weer de these van een antithese zijn. Het een komt uit het ander voort…

Dialectisch redeneren

- *Dialectisch redeneren betekent, poneren dat A A is, dat A niet-A is en dat beide oordelen tegelijkertijd waar zijn.*
- A = A én A ≠ A.

Hoewel de polen van een tegenstelling tegengesteld zijn, zijn ze beide waardevol.

Theo zegt: "Dat is kunst".
Anton zegt: Dat is geen kunst".
Sientje zegt: "Ik vind het mooi".

De werkelijkheid *bestaat uit* polariteiten en *krijgt vorm door* polariteiten.

Toepasbaarheid
Voor sommigen is 'dialectiek' alleen een manier van een-gesprek-voeren om tot een compromis te komen. Voor mij gaat het veel verder.

- *Dialectiek ligt aan elke verandering ten grondslag.*

Anders gezegd: aan elke verandering ligt een tegenstelling ten grondslag. Ook op fysiek niveau. Bijvoorbeeld: als de temperatuur van water boven het vriespunt is, en de buitentemperatuur is tien graden onder nul, dan is dat een tegenstelling die een verandering tot gevolg heeft. Het water

geeft warmte af aan de buitenlucht en koelt af. Dat heeft uiteindelijk bevriezing van het water tot gevolg.
Een ander voorbeeld: het is de tegenstelling tussen systeem en omgeving die er voor zorgt dat een systeem überhaupt kan bestaan.

- Zonder de tegenstelling *systeem↔omgeving* kan niets bestaan.

Relatie
In mijn opvatting komt de antithese *niet* voort uit de these, omdat die antithese altijd al in potentie bestaat. Om misverstanden te voorkomen spreek ik van '*polen'*, en niet van these en antithese.

- Bij dialectiek gaat het om de polen van een *tegenstelling.*

Een tegenstelling is het tegenovergestelde van harmonie en evenwicht.

- Een tegenstelling is 'iets' en 'niet-iets' samen.

Een tegenstelling is een relatie: de relatie tussen water en buitenlucht; de relatie tussen systeem en omgeving; de relatie tussen iets en niet-iets.

- *Alles hangt met alles samen.*

Verandering

- Klassieke wetenschappers zeggen: iets wat is zal morgen ook zo zijn. Het dialectisch model zegt: *alles verandert voortdurend*.
- In het klassiek-wetenschappelijke model wordt de tijd uitgeschakeld, in het dialectisch model is de tijd van fundamenteel belang: verandering voltrekt zich in de tijd.
- Het klassiek-wetenschappelijk model is geschikt voor structuren en wetmatigheden, het dialectisch model is geschikt om processen te beschrijven.

Twee polen

Het begrip 'polen' zie ik als in de tekening hieronder. Daar zijn twee polen te zien: zwart en wit.

De afstand tussen de polen symboliseert de mate van tegenstelling. Die afstand kan groter en kleiner zijn, makkelijker of moeilijker overbrugbaar.
Het is ook zo dat de ene pool niet zonder de ander kan, ze vullen elkaar aan:

- De twee polen van een polariteit zijn complementair.
- De overgang van het een naar het ander verloopt vloeiend.

Polariseren

- De twee polen van een tegenstelling *'ontstaan'.*

Bewust of onbewust, gecreëerd of spontaan. De polen ontstaan *op hetzelfde moment (!).* Het ontstaan van de twee polen is soms voorspelbaar en beredeneerbaar. De ene pool bestaat bij de gratie van de andere.
Op een gegeven moment *zijn* ze er, dat wil zeggen: worden ze herkend.
Uit een eenheid (convergentie) ontstaat een tweeheid (door divergentie).
Een polariteit ontstaat: dat is een proces dat al gaande was. Verwacht of onverwachts.

- Polariseren is het proces van het ontstaan van een polariteit.

Voorbeeld

- Dialectiek is: het één kan niet zonder het ander bestaan.
- A = niet-A.
- Iets is wat het niet is.

Een voorbeeld zijn de letters op deze pagina. Je ziet twee kleuren: zwart en wit. Een letter is zwart en bestaat bij de gratie van het wit eromheen. Het is belangrijk om in te zien dat ook hier de overgang tussen zwart en wit in feite een geleidelijke overgang is, ook al zie je dat niet, maar dat komt omdat we niet goed genoeg zien. Het is ook belangrijk te beseffen, dat als het wit iets verandert, dat er dan ook bij het zwart iets anders is, *tegelijkertijd*.

Grenzen

In de praktijk is de overgang tussen zwart en wit, tussen twee niveaus van een hiërarchie, of de grens tussen stadia van een proces, niet altijd duidelijk en aanwijsbaar. De overgang van het één naar het ander verloopt geleidelijk. Een grens tussen niveaus en overgangen bestaat niet. Toch gebruik ik het begrip 'grens', omdat wij dat in ons denken nodig hebben om duidelijke beelden te maken en om dingen en gebeurtenissen te kunnen scheiden. *Dit geldt voor alle modellen die ik in dit boek beschrijf.*

- We denken dichotoom over de analoge werkelijkheid.

Spanning

De afstand tussen de polen noem ik 'spanning'.

- De spanning is groter naarmate de afstand tussen de polen groter is.

Met de afstand tussen de polen stel ik een spanning voor. Die spanning is nodig om tot een verandering te komen en moet daarvoor een bepaald niveau bereikt hebben.

- Spanning is de drijfveer voor verandering.

Er is een in-de-natuur-ingebakken neiging om tot vermindering van die spanning te komen. *Daardoor kunnen spontaan nieuwe dingen ontstaan.*

Niet-doen
Niet-doen is een voorbeeld van dialectisch handelen.

- *Niet-doen* is iets anders dan *niets doen*.

Niets doen is onmogelijk. Je doet altijd iets. Al is het maar dat je ruimte inneemt zolang je leeft: een ruimte die anderen niet in kunnen nemen. Niet-doen is iets anders dan niets doen. Niet-doen is de dialectische tegenpool van doen. Doen kan niet zonder niet-doen.
Mediteren is een vorm van niet-doen. Mediteren is je focus op je binnenwereld richten, op het niet-NU. Je bent actief door inactief te zijn; je sluit je buitenwereld buiten.

Door iets te doen, doe je iets anders niet. Niet-doen is een keuze. Het heeft altijd effect.

- Niet-doen is: effect hebben door niet in te grijpen.
- Niets doen is: een Potentie niet realiseren. (Zie het hoofdstuk 'Potentie en Bouwplan'.)

Niet-doen kan zich uiten in gedrag, zoals een moeder die denkt: "Als dat maar goed gaat", terwijl haar peuter voor het eerst de trap opklimt en zij niet ingrijpt. Of de politieagent die op het kruispunt staat: niemand gaat door het rood. Hij heeft effect zonder ogenschijnlijk iets te doen. Hij doet 'niet-doen'. Nog een voorbeeld: de therapeut die dusdanig vragen stelt dat zijn cliënt oplossingen vindt.
Niet-doen is vaak Intuïtief doen, al kun je het ook heel bewust doen, zoals in het voorbeeld van de politieagent en de therapeut. Omgekeerd maak je door niet-doen de weg voor Intuïties vrij, zoals bij mediteren, wakker worden of 'even iets anders doen'.

Kwantummechanica
Het hier beschreven model van de dialectiek lijkt op de posities in de kwantummechanica. Ook daar gaat men uit van drie toestanden; een kwantum kan positie 1 aannemen of positie 2 of beide tegelijkertijd. Die toestanden worden uitgedrukt in qubits. De gelijkenis is als volgt:

- ene pool → 0,
- andere pool → 1,
- synthese / dialectische spanningsreductie → de superpositie: zowel 0 als 1.

Ontknoping
Het oplossen van een polariteit kan op verschillende manieren plaatsvinden:

- de ene pool kan de andere vernietigen (oorlog);
- de relatie kan verbroken worden of er niet meer toe doen;
- de relatie kan verdwijnen door een entropisch proces;
- beide partijen kunnen water in de wijn doen (compromis);
- de relatie kan oplossen door een proces van dialectische spanningsreductie (zie volgende hoofdstuk).

Dialectische spanningsreductie

- Dialectische spanningsreductie is het veranderingsproces waarbij geen van beide polen van een tegenstelling geweld wordt aangedaan.
- De polen gaan op in iets nieuws.

Ik begin met twee voorbeelden waarbij er *geen* sprake is van dialectische spanningsreductie: compromis en consensus.

Compromis
Bij een conflict tussen mensen kan elke pool van de tegenstelling bestaan uit één of meer personen. Om het conflict op te lossen kun je tijdelijk een 'wapenstilstand' afspreken om tijd te nemen voor onderhandelen. Vaak eindigen zulke besprekingen in een compromis. Het onderhandelen is geslaagd als beide partijen het gevoel hebben dat ze het maximale bereikt hebben.

Consensus
Iets dergelijks speelt zich ook af bij een besluitvorming waarbij *consensus* bereikt wordt en waarbij iemand een tegengesteld standpunt heeft. Die persoon – of een minderheid – bedoelt dan: "Ik ben het niet met jullie eens. Ik heb het gevoel dat ik alle gelegenheid gehad heb om mijn standpunt te verduidelijken, en ik heb het gevoel dat jullie begrijpen wat ik bedoel. Het is me niet gelukt om jullie te overtuigen, daarom zeg ik toch 'ja' tegen jullie voorstel."

Zowel bij een compromis als bij een consensus leveren partijen in. Er is dus geen sprake van een dialectische spanningsreductie.

Dialectiek
Het bereiken van een compromis of een consensus voldoet niet aan de voorwaarden die voor dialectische spanningsreductie gelden. Ten minste

één van beide polen wordt immers 'geweld' aangedaan, moet iets inleveren of is niet honderd procent tevreden.

- Een dialectische oplossing is alleen te bereiken door 'iets nieuws', door iets dat van tevoren nog niet bestond.

Dialectische spanningsreductie lijkt op emergentie.

Emergentie
Als ik van een auto een wiel afhaal, is het nog steeds een 'auto'. Als ik hem helemaal uit elkaar haal, is het een 'berg onderdelen' en geen auto meer. Tijdens het uit elkaar halen is niet duidelijk wanneer 'auto' overgaat in 'berg onderdelen'. In de berg onderdelen is de auto in potentie aanwezig, maar het is niet duidelijk wanneer het een in het ander overgaat.

Je ziet in dit voorbeeld een sprong, een overgang, een kantelpunt. Dat is de omslag tussen 'een berg onderdelen' en 'auto'. Een dergelijke omslag vindt ook plaats als de twee polen overgaan in iets nieuws. Dat nieuwe is dan de oplossing waardoor de spanning tussen de polen verdwijnt.

Dit voorbeeld is alleen gebruikt om duidelijk te maken wat ik met 'een omslag' bedoel. Er ligt niet duidelijk een polariteit aan ten grondslag. Die is er wel, anders zou er niets gebeuren. In dit geval zou de tegenstelling kunnen zijn: *'Ik wil de auto recyclen'↔'De auto is niet gerecycled'.* In dit geval is de dialectische oplossing: het slopen van de auto.
Bij de overgang van *berg onderdelen* naar *auto* wordt een hogere vorm van organisatie bereikt.
Bij de overgang van *auto* naar *berg onderdelen* gaat het om een beleving: "ik heb het gevoel dat ik goed doe voor het milieu" of: "ik verkrijg een zakelijk voordeel als ik de onderdelen verkoop".

Een dergelijk omslag tref je ook aan bij het verschijnsel 'emergentie'.

- Dialectische spanningsreductie onderscheid zich van emergentie, doordat bij dialectische spanningsreductie duidelijk twee polen in het geding zijn, wat het bewust toepassen relatief makkelijk maakt. Emergentie is een proces dat zich spontaan voordoet.
- Een dialectische spanningsreductie kun je proberen te bereiken, emergentie constateer je pas als het al gebeurd is.
- Bij een dialectische spanningsreductie gaat om *twee polen* die 'in elkaar oplossen'. Bij emergentie gaat het om een *groot aantal processen*. Dat maakt het model van de dialectische spanningsreductie eenvoudiger en overzichtelijker.
- Het gaat bij het model van de dialectische spanningsreductie om een vermindering van de spanning. Dat is bij emergentie niet noodzakelijk het geval.
- Bij emergentie gaat het om een hogere vorm van organisatie met fysieke componenten en niet om een beleving.

Zie verder het hoofdstuk 'Emergentie'.

Spanningsreductie

- *Dialectische spanningsreductie* heeft tot gevolg: een creatieve *omslag* naar een nieuwe toestand of beleving.
- Bij *dialectische spanningsreductie* wordt geen van de polen geweld aangedaan.

Er wordt aan beide polen volledig recht gedaan. Bij fysieke zaken worden de polen deelsystemen van een (nieuw) systeem. Bij conflicten gaat de oplossing vaak om psycho-sociale zaken, zoals belangen, eer, trots, status, vooroordelen enzovoort. Een vooroordeel kan verdwijnen door kennis. Een oorlog kan opgelost worden door een samenwerkingsverdrag waarbij beider belangen gediend zijn.

Complexe processen

Zoals zoveel in de westerse wereld, probeert men ook *complexiteit* beheersbaar te maken. Daarom wordt gesproken van 'complexe *systemen*', terwijl het vaak over 'complexe *processen*' gaat. Het benoemen als 'systeem' is een poging-tot-statisch-maken, tot 'grijpbaar' maken. Maar bij complexe processen gaat het om dynamiek…

Het proces
Een proces kenmerkt zich door een tijdsverloop met een begin en een eind. Echter:

- Bij een complex proces is het begin en het eind niet duidelijk herkenbaar.

De begrippen begin en einde zijn in het denken over *complexe* processen in de regel niet van belang. Een complex proces *'is'* er gewoon en gaat zijn gang. Ook is vaak niet precies aanwijsbaar wanneer een complex proces afgelopen is. Bovendien is de systeemgrens vaag of niet herkenbaar. Een 'complex *systeem*' bestaat dus eigenlijk niet. *Toch zijn er complexe processen die dermate langzaam verlopen dat ze zich als een 'systeem' voordoen.*

Complexe processen

- Een complex proces ontstaat als zoveel systemen samenwerken dat de onderlinge interacties onoverzichtelijk zijn.
- Het gedrag van een complex proces kan niet afgeleid worden van de onderlinge interacties.
- Een complex proces volgt regels die niet uit het gedrag van de deelnemende systemen zijn af te leiden.
- Een complex proces ontstaat spontaan.

Het verschil tussen een *complex systeem* en een *suprasysteem* is:

- Een *complex systeem* kent geen deelsysteem dat sturend optreedt.
- Een complex systeem is in principe wel, van buitenaf, beïnvloedbaar.
- Een *suprasysteem* kan wél een sturend (regelgevend) deelsysteem hebben.
- Een suprasysteem kent een duidelijke systeemgrens.

Het gaat bij een complex systeem om een hogere vorm van organisatie; het gaat om een hoger niveau in de hiërarchie van systemen/processen. Een complex systeem ontstaat door 'emergentie'.

Het complexe proces is een geheel met eigen kenmerken.

- Complexe processen ontstaan door het gedrag van systemen.
- *Een complex proces is een samenwerkingsvorm van interacterende systemen.*

De deelnemende systemen beïnvloeden elkaar of gedragen zich elk zo, dat een systeem van hogere orde ontstaat. Een complex systeem kent geen deelsysteem-met-een-sturende-functie. Aan complexe systemen ligt wel een Bouwplan ten grondslag, zie het hoofdstuk 'Potentie en Bouwplan'.

Deelprocessen
De samenstelling van de aan een complex proces deelnemende systemen ligt niet vast. Er kunnen systemen bijkomen en weer af gaan. Ze hoeven ook niet van dezelfde soort te zijn. Vaak zijn niet alle deelnemende systemen bekend, de onderlinge relaties kunnen veelsoortig zijn.

- Het gedrag van een *systeem* dat bijdraagt aan het in stand houden van een complex proces onderhoudt een *deelproces* van het complexe proces.

Een voorbeeld van een deelproces is wat een mier doet in een mierenkolonie. Elke mier heeft zijn eigen functie binnen het geheel. Van een afzonderlijke mier kun je de functie die het voor het geheel heeft niet aflezen. Een afzonderlijke mier heeft geen weet van zijn bijdrage aan het grotere geheel.
Het gedrag van een mier is een deelproces van het complexe proces dat een 'mierenkolonie' is. De kolonie bestaat door de afzonderlijke bijdragen van elke mier. Het gaat dus om wat ze samen tot stand brengen, het gaat om samenwerking.

Emergentie
Een belangrijk kenmerk van een complex proces is 'emergentie'. Dat wil zeggen: er gebeuren dingen die niet noodzakelijk vanuit de deelprocessen te verklaren zijn. Het geheel is meer dan de som van de delen. Emergentie is het gevolg van de onderlinge wisselwerkingen tussen de deelnemende systemen, waardoor een complex-systeem-gedrag ontstaat dat als een zelfstandig proces functioneert en als 'systeem' herkend wordt.
Een ander voorbeeld: een muis maakt deel uit van een voedselketen. Op zich is het bestaan van de voedsel*keten* niet af te leiden van de muis-kenmerken.

Aan het verschijnsel 'emergentie' is een apart hoofdstuk gewijd.

Bouwplan
Aan een complex proces ligt een 'Bouwplan' ten grondslag. Dat wil zeggen: niet elk willekeurig systeem kan deelnemen. Het gedrag van de deelnemende systemen moet aan bepaalde kenmerken voldoen, het deelproces moet een soort voorgebakken bijdrage leveren aan het grotere geheel.
Een complex proces ontstaat niet op willekeurige wijze. Het Bouwplan is er gewoon.

- Het Bouwplan is een Potentie die zich kan manifesteren.

De deelnemende systemen 'weten' gewoon wat hen te doen staat. Op de term 'Bouwplan' ga ik in het volgende deel van dit boek dieper in.

- Er is geen instantie of orgaan dat beslist of er een complex proces zal ontstaan.
- Bij een complex proces gaat het om 'zelforganisatie'.

Deelname aan een complex proces is een vorm van samenwerking; samen komt iets tot stand. Voor de deelnemende systemen is 'weet hebben' van het grotere geheel, van het totale complexe proces, niet noodzakelijk. De deelnemende systemen zijn alleen betrokken bij de directe samenwerkingsrelatie(s). De 'samenwerkingspartner' kan eventueel andere deelprocessen uitvoeren, zodat een keten van processen ontstaat.
De structuur van complexe processen is zo ingewikkeld dat het gedrag van zo'n systeem onoverzichtelijk en vaak onvoorspelbaar is. Denk bijvoorbeeld aan de bankenwereld die in 2008 in een onvoorspelde crisis terecht kwam.

Hiërarchie
Deelnemende systemen kunnen zelf ook de uitkomst zijn van de opeenstapeling van complexe processen zijn. 'Een mens' bijvoorbeeld bestaat uit vele lagen complexe processen. In een volgend deel van dit boek beschrijf ik de evolutielagen, waar 'het menselijke' er één van is.

Bewuste zelfsturing
Bewuste zelfsturing komt alleen bij mensen voor. Mensen kunnen 'nee'-zeggen tegen deelname aan een complex proces. Of juist wel deelnemen, ook al is dat voor anderen verwerpelijk.

Omkeerbaarheid
De richting waarin een complex proces lijkt te gaan, kan bij sommige soorten veranderen. De richting is dan omkeerbaar, zoals de verandering van water in ijs, en weer terug van ijs in water. Andere zijn onomkeerbaar, zoals het evolutieproces.

Gegevensrevolutie
De belangrijkheid van complexe processen neemt toe. Dat is mede een gevolg van de Gegevensrevolutie. Door de informatie- en communicatietechnologie zijn steeds ingewikkelder samenwerkingsvormen mogelijk. Die kunnen emergeren tot zelfstandig herkenbare processen. Social media bijvoorbeeld spelen een belangrijke rol als het gaat om 'de-mens'-overstijgende complexe processen, zoals het ontstaan van een hype of het viraal gaan van een boodschap.

Soorten
Het verschijnsel 'complex proces' is niet nieuw, maar is nog steeds niet voldoende begrepen. Ze zijn meer zichtbaar dan vroeger door de toenemende ingewikkeldheid van de netwerken waar mensen deel van uitmaken. Ook wordt duidelijk dat er soorten complexe processen te onderscheiden zijn: lichamen, netwerken, clusters… Sommige complexe processen verhouden zich hiërarchisch tot elkaar. Een cel bevindt zich lager op de hiërarchische ladder dan een lichaam.

Clusteren

In dit hoofdstuk beschrijf ik een *soort* complex proces. Ik noem dat 'het clusteren'. Clustering heeft 'een cluster' tot gevolg. Voorbeelden van clusters zijn: een zwerm spreeuwen, een school vissen, maar ook mensen kunnen clusteren.

Cluster
Een cluster bestaat uit een aantal systemen die eenzelfde soort gedrag vertonen waardoor ze samen een complex proces vormen.

- Een cluster is een complex systeem, bestaande uit deelsystemen die zich door clusteren verbonden hebben.
- Een cluster bestaat uit *eenzelfde soort systemen*.

Het zijn of mensen, of een bepaalde soort vogel, of een bepaald soort vis... Nog een paar voorbeelden: kristallen die hun tussenruimte veranderen onder invloed van ultraviolet licht, een troep jagende wolven, een vluchtelingenstroom.

Complex proces

- Een cluster heeft alle eigenschappen en kenmerken van een complex proces.
- *Extra is* dat alle deelprocessen *eenzelfde set regels* volgt waardoor ze samen als één systeem functioneren.
- Het volgen van de set regels resulteert in de vorming van een complex proces
- Doordat een cluster enige tijd stand houdt, is het als systeem herkenbaar.

Een cluster bestaat niet meer als de deelnemende systemen zich niet meer gedragen volgens de set regels. Dit houdt in dat ze niet meer

geclusterd zijn; de 'verbinding' is verbroken.

Het clusteren

- Clusteren is: *een relatie in stand houden* met soortgenoten door hetzelfde soort gedrag te tonen.
- Clusteren is: je net zo gedragen als anderen, *'omdat zij het ook doen'.*

Door te clusteren opereren systemen samen als één systeem. Een cluster spreeuwen lijkt een steeds bewegende vlek.
Een voorbeeld van een cluster treffen we aan in het volksverhaal over lemmingen. Daarvan wordt gezegd dat ze eens in de zoveel tijd massaal naar de zee trekken, zich daarin storten en verdrinken.

Het clusteren is overigens niet beperkt tot systemen die in elkaars nabijheid zijn. In een volgende deel van dit boek beweer ik dat het verschijnsel 'clusteren' *bij mensen* niet per se gebonden is aan 'nabij zijn' (zie hoofdstuk 'Begrippen', deel 4).

Regels

- Een cluster wordt in stand gehouden doordat de deelnemende systemen zich houden aan *gedragsregels*.

De spreeuwen in een cluster hebben aan één regel genoeg. Ze houden zich aan de afstands-bandbreedte-regel: blijf dicht bij elkaar, maar bots niet. Ook voor ganzen die in V-vorm vliegen is de set regels wel te beschrijven. Bij een vluchtelingenstroom is dat wat ingewikkelder.

- De regels waaraan de deelsystemen voldoen zijn normen voor hun gedrag.

Het cluster blijft bestaan zolang het gedrag van elk systeem voldoet aan de norm. Kleine afwijkingen van de norm zijn toegestaan; het gedrag

speelt zich af binnen een 'bandbreedte'. De bandbreedte geeft aan welke afwijking tot de norm toegestaan is.
Het gedrag van elk systeem wordt gestuurd door een negatief feedbackproces: de afwijking tot de norm wordt verkleind. Totdat op een gegeven moment het aantal systemen afneemt. Dan heeft een entropisch proces de overhand. Dat is dan het einde van het cluster.

Kritische massa

- Een cluster is een *soort* complex systeem. Bij het clusteren ontstaat een ordening zonder een centrale regie; het gedrag van een cluster wordt niet centraal gestuurd.

Het proces van clustering begint met twee of meer systemen. Dit kan voor potentiële deelsystemen aanleiding zijn om zich ook aan te sluiten en mee te doen. Op een gegeven moment is het aantal systemen zo groot dat ze door een toeschouwer als een cluster gezien worden.

- Een cluster kent een kritische massa.

Er is pas een cluster als een kritisch aantal systemen deelneemt. Er is geen cluster meer als het aantal deelsystemen beneden een bepaald aantal komt. Deze twee aantallen kunnen verschillen. We zien dat bijvoorbeeld bij een beweging waarbij nog een klein aantal fanatiekelingen overblijft. Voor de clustering was een groter aantal nodig.

Herkenbaar systeem
Een cluster onderscheid zich van de andere soorten complexe processen doordat de deelnemende systemen zichtbaar hetzelfde gedrag vertonen *in elkaars nabijheid*. Door die eenvormigheid van gedrag ontstaat een waarneembaar geheel. Die eenvormigheid van gedrag is bijvoorbeeld *niet* het geval bij het *suprasysteem* 'lichaam': de organen gedragen zich daarbij elk anders. Ook een *netwerk* heeft andere kenmerken dan een cluster.

- In het hoofdstuk 'Maatschappij' zullen we zien dat het clusteren bij mensen bijzondere vormen kan aannemen.

Dat is het gevolg van de eigenschappen waarmee mensen zich van dieren onderscheiden.

Zelfhandhaving
De oorzaak van het clusteren is de meest fundamentele drijfveer-tot-voortbestaan van open systemen: zelfhandhaving (zelfinstandhouding) en wordt vaak in gang gezet door een *trigger*. Dit is duidelijk te zien bij een school sardientjes. Samen vormen ze een geheel dat bescherming biedt voor aanvallen van dolfijnen. Voor vluchtelingen geldt iets dergelijks, dan is het bijvoorbeeld zelfbescherming tegen de toestand 'oorlog', of 'armoede'. Er zijn diersoorten die constant in een cluster leven.

Trigger
Voor diersoorten die niet constant in een cluster leven is er een aanleiding nodig om te clusteren. Die aanleiding noem ik *'trigger'.*

- Een trigger is een signaal in, of een toestand van, *de omgeving* van potentieel deelnemende systemen.

Vluchtgedrag is een voorbeeld. Dat kan aanstekelijk werken. Er wordt dan als het ware een trekker overgehaald die clustergedrag oproept.
Een omgeving die uit het evenwicht raakt, bijvoorbeeld een ecologische of een economische onevenwichtigheid, kan zo'n trigger zijn.
Voedselschaarste veroorzaakt clustering bij gnoes die massaal op zoek gaan naar een gebied met meer gras. Onevenwichtigheid in de olieproductie heeft een groot effect op de economie.
Kennis van de soort triggers die voor een systeemsoort gelden is noodzakelijk voor het voorspellen van het ontstaan van een cluster, en ook voor het oproepen, tegengaan en bijsturen van clusters.

Soms is het effect van de trigger geleidelijk, zoals het groeien van een ijskristal. Soms plotseling, zoals het opeens opvliegen van een groep kauwtjes als je ze te dicht nadert.
Triggers verschillen per systeemsoort, omdat de belangen per systeemsoort verschillen. Watermoleculen hebben de potentie om zich als ijs aaneen te sluiten. De trigger is dan de temperatuur die onder de nul graden Celsius zakt.

Doel

- Clusters hebben een bedoeling.

Een cluster is er om een bepaalde reden.

- Zelfhandhaving van de deelnemende systemen, of het bereiken van een evenwicht of ordening in de omgeving van de deelnemende systemen, speelt bij clustering altijd een rol.

Dat evenwicht en die ordening geven het doel aan. Zo is het voor de sardientjes belangrijk om de soort in stand te houden. Voor mensen kan een onevenwichtige emotionele situatie triggeren tot clustering.

Emergentie

- Bij het clusteren emergeren systemen tot een complex systeem met eigen kenmerken.

Een cluster is een proces met eigenschappen die niet uit de eigenschappen van de deelprocessen kunnen worden afgeleid; het geheel is meer dan de som van de delen.

Escalatie
Het ontstaan van een cluster verloopt als een escalatieproces:

- Naarmate meer systemen zich bij het cluster aansluiten wordt de kans groter dat ook andere potentiële deelnemers mee doen.

- Escalatie vindt plaats nadat de kritische massa overschreden wordt.

Het aantal systemen groeit dan exponentieel. Tot er geen potentiële deelnemers meer zijn of totdat het belang niet meer nastrevenswaardig is. Zo'n escalatieproces lijkt op een positief feedback proces.

Identiteit

- *In clusters verliezen de deelnemers gedeeltelijk hun identiteit.*

De deelnemende systemen volgen allemaal dezelfde regels: ze volgen de wetmatigheid van het cluster. Het gedrag in een cluster is eenvormig. Individueel-onderscheid vervaagt.
We zien het clusteren bijvoorbeeld bij voetbalsupporters. Massaal uiten ze een schreeuw van geluk als een bal in een net belandt.

Wegvallen van remmen

- Het clusteren heeft het wegvallen van individuele remmen tot gevolg.
- Het is moeilijk om weerstand te bieden aan een neiging tot clusteren.

Gedrag dat een systeem zelfstandig niet zou uitvoeren, komt nu 'ongeremd' tot uiting.
Een buffel die aangevallen wordt door leeuwen, slaat op de vlucht. De agressie van de buffel wordt geremd. Bij het vluchten gedraagt de kudde zich als een cluster. Maar als een lid van de kudde wordt aangevallen kan het zijn dat ze op een andere manier gaan clusteren. Ze vormen dan een massief front en gaan langzaam richting de groepsgenoot-in-doodsstrijd. De neiging om te vluchten wordt dan geremd. De leeuwen op hun beurt zien geen buffels op zich afkomen maar een cluster: een dreigende zwarte compacte overmacht.

Gegevensuitwisseling

- Er vindt gegevensuitwisseling plaats tussen de deelnemende systemen aan een cluster.

Hoe dat precies werkt verschilt per systeemsoort. Vaak is onbekend hoe de gegevensuitwisseling verloopt. Hoe weet een druivenrank dat hij op dezelfde dag als zijn soortgenoten-in-de-wijngaard moet uitlopen en bloeien? In een ganzenkolonie komen alle eieren in een tijdsbestek van twee dagen uit. Wat is de reden dat een cluster spreeuwen plotseling van richting verandert? In het derde deel van dit boek schets ik een model dat het *tijdloos en ruimteloos communiceren* begrijpelijk maakt. Zie onder andere het hoofdstuk 'Connectie'.

Feedback

Uit individuele belangen vloeien normen voort die referentiepunt zijn voor feedback processen. Voor een potentieel systeem is clusteren een negatief feedback proces.

Voorspelbaarheid

Een afwijking van de norm, een kleine verandering door één deelsysteem uitgevoerd, kan het gedrag van het geheel veranderen. Dit is een eigenschap die voor alle complexe processen geldt. Hierdoor is het gedrag van een cluster vaak niet voorspelbaar. Wel zijn de condities beperkt op grond waarvan clustering plaatsvindt. Daardoor zijn clusters soms wel oproepbaar en stuurbaar.

- Het gedrag van een cluster is meer of minder beïnvloedbaar, afhankelijk van het soort deelsysteem.

We zien dat bij kristallen (conditie: ultraviolet licht). Een ander voorbeeld zijn sardientjes die reageren op de komst van een dolfijn.

Aanpassingsvermogen

Sommige, als open systeem opererende clusters, passen zich aan veranderingen in de omgeving aan. Dat wil zeggen dat de condities om

het proces gaande te houden zich kunnen wijzigen, zonder dat dit het einde van het proces betekent. De veranderingen in de omgeving moeten wel binnen bepaalde grenzen blijven. Als bij mensen de motivatie 'van binnenuit' komt, kan nieuwe informatie het proces versterken of verzwakken.
In sommige gevallen kan ook de set regels geleidelijk aan veranderen. Dat is dan een verandering die zich min of meer gelijktijdig bij alle deelsystemen voordoet.
Veranderen lukt beter naarmate de deelsystemen over meer leercapaciteiten beschikken. Vooral mensen, en in mindere mate sommige dieren, beschikken over die capaciteit. De leercapaciteit maakt snelle verandering van de set regels mogelijk. Gegevensvoorziening is de meest belangrijke stuurmogelijkheid bij mensen.

Emotie
Bij mensen speelt emotie een belangrijke rol. Sterke emoties kunnen de drijfveer zijn voor clusteren. We zien dat bijvoorbeeld bij demonstraties. Een hoge emotionele eenvormigheid is een voedingsbodem voor clusteren.

Deelname
Mensen hebben de mogelijkheid om te beslissen of ze wel of niet aan een cluster willen deelnemen, of in elk geval hebben ze de mogelijkheid om te kiezen voor het vermijden of opzoeken van de benodigde conditie(s). Daarvoor moeten ze *beseffen* dat ze mogelijk deel (gaan) uitmaken van een cluster en moeten ze zich er van bewust zijn dat ze wat te kiezen hebben.
Dit maakt het beheersen van het gedrag van een cluster weer wat makkelijker. Door overreding, reclame, voorlichting, indoctrinatie, enzovoort, kan geprobeerd worden individuele beslissingen te beïnvloeden.

Deel 2. Begrippen

De werkelijkheid is één voortdurende verandering. Maar het heeft weinig zin om iets te zeggen over iets dat steeds verandert. Hetgeen gezegd wordt zegt niets over wat er even later gebeurt. Om toch grip te krijgen op onszelf en onze omgeving, begrijpen we de werkelijkheid als iets dat bestaat en blijft bestaan. De beelden die we er van maken vatten we in modellen.
We begrijpen processen vooral door het 'gedrag' van systemen: dat wat verandert wordt 'gegoten' in termen die we, onafhankelijk van de tijd, blijven herkennen. 'Verandering' wordt voor ons begrijpbaar door abstractie van gebeurtenissen; verandering wordt hanteerbaar door processen te zien als het gedrag van systemen.

Voordat ik mijn visie op de evolutie en op het mens-zijn beschrijf, zeg ik in dit tweede deel eerst iets over een paar begrippen. Die begrippen liggen aan mijn visie op 'het bestaan' ten grondslag: recursie, emergentie, cumulatie, Potentie, Intuïtie en Bouwplan.

Recursie

De term 'recursie' betekent:

- Hetzelfde patroon is op allerlei niveaus herkenbaar.

De details zijn 'zelfgelijkend'. Een deel lijkt op het geheel. Neem bijvoorbeeld een boom. De stam vertakt zich. Dat patroon van 'vertakking' herken je ook als je een tak bekijkt. Die tak vertakt zich. De tak splitst zich in twijgen. De twijgen spitsen zich weer op in nog kleinere takjes. Steeds hetzelfde patroon van vertakking. Elke keer als je verder inzoomt.

- Als B een deel van A is, lijkt B op A.

De cirkel is in de volgende tekening op allerlei niveaus herkenbaar:

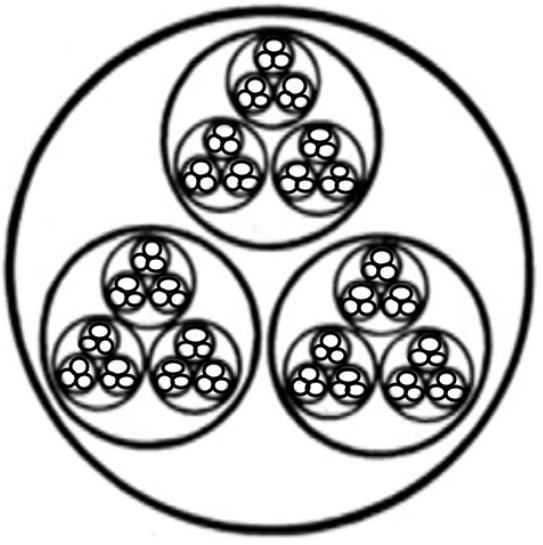

Systeemtheorie
Een voorbeeld van recursie treffen we aan in de systeemtheorie, zie de tekening op de vorige pagina.

- Een systeem kan bestaan uit deelsystemen.
- Een deelsysteem is gewoon 'een systeem'.
- Dat systeem kan weer bestaan uit deelsystemen die elk weer een systeem zijn.
- Enzovoort, tot bijna in het oneindige…

Fractal
Fractals zijn een voorbeeld. Het zijn vaste patronen die op verschillende niveaus te herkennen zijn. Je kunt bijvoorbeeld op grote afstand een opname van een rivierdelta maken. Je ziet dan dat de rivier zich opsplitst in zijrivieren. Als je inzoomt zie je dat de zijrivieren zich opsplitsen in kleinere stroompjes. Als je nog verder inzoomt zie je dat de stroompjes zich opsplitsen in kleinere stroompjes. Als je nog verder inzoomt... Patronen die zich op verschillende inzoomniveaus herhalen, tref je overal in de natuur aan: bomen, schelpen, bliksem... Op grote afstand lijkt de kustlijn een vloeiende lijn. Naarmate je verder inzoomt wordt hij rafeliger. Als je op het strand loopt vertoond de rand van de zee een grillig verloop dat langs de hele kunst te zien is. De vloedlijn is ook een mooi voorbeeld dat de werkelijkheid constant verandert.

De ijskristallen op de foto zijn een ander voorbeeld.

Fractals werden aan het eind van de vorige eeuw beroemd door de opkomst van de computers. Het werd mogelijk om mooie gekleurde plaatjes te maken die door een computer uitgerekend werden. Je kon inzoomen zo ver je maar wilde, steeds kwam een plaatje tevoorschijn waarin dezelfde patronen herkenbaar waren. Er werd gebruik gemaakt van een code die zichzelf (recursief) in werking stelde. Dat kon tot in het oneindige doorgaan.

Ook bij de Gulden Snede wordt recursie toegepast. Bij de Gulden Snede verhouden twee delen van een lijn zich op een bijzondere manier tot elkaar. Het grootste deel verhoudt zich tot het kleinste als de hele lijn zich verhoudt tot het grootste deel: $a : b = (a + b) : a$. Het is een verhouding die veel gebruikt werd in de klassieke architectuur en schilderkunst. We treffen deze verhouding ook op allerlei gebieden in de natuur aan.

Origami
Origami is de kunst van het papiervouwen. In de natuur kun je het principe op allerlei manieren aantreffen. Een knop ontvouwt zich tot een blad. Een vleugel van een vlinder ligt opgeslagen in de pop.
Van een prop kan weer een vel papier gemaakt worden. Bij origami bevat 'een prop' een van tevoren bedachte constructie: het is de uitwerking van een bouwplan. Het principe dat het deel op het geheel lijkt gaat hier niet op. Maar het is wel zo dat we 'de vouw' door de hele constructie aantreffen. 'Ontvouwen' is een proces dat op allerlei niveaus in de natuur voorkomt.

Zelfgelijkendheid
In verschillende wetenschapsgebieden betekent de term 'recursie' steeds iets anders. Ik gebruik:

- Recursie wil zeggen dat een deel lijkt op het geheel. Hetzelfde patroon is herkenbaar op allerlei niveaus.

Zoals gezegd gaat het om 'lijken op zichzelf', en om een patroon. Als je het patroon in beschouwing neemt, dan tref je dat patroon aan tot in de kleinste details.
'Lijken op' is hier bedoeld als 'herkenbaar'. Het patroon hoeft niet exact hetzelfde te zijn, het mag kleine afwijkingen vertonen, maar als wij het herkennen als gelijkend, is dat voldoende.

Proces
Recursie tref je aan in *structuren*, zoals bij systemen en fractals. Maar het speelt zich ook af in *processen*. Als binnen een stap het patroon van het proces zich herhaalt, dan is het een recursief proces.
Als je het doelmiddelmodel toepast, kun je bijvoorbeeld de vraag stellen: "Draagt dit bij aan het bereiken van het doel?". Deze vraag kun je op alle momenten in het proces gebruiken.
Een andere vraag die je recursief kunt stellen is: "Wat zijn hier de middelen die ik kan toepassen om het doel te bereiken?"

Emergentie

Emergentie is een begrip dat klassieke wetenschappers niet kenden. Zij probeerden alles in wetmatigheden te beschrijven. Tegenwoordig ontstaan nieuwe inzichten. We leven in een tijd van snelle veranderingen. Sommige veranderingen zijn alleen te begrijpen vanuit het begrip *'emergentie'.*

Betekenis
Klassieke wetenschappers begrijpen de werkelijkheid via *deductie*: ze rafelen de werkelijkheid uiteen in steeds kleinere elementen. De werkelijkheid is op die manier slechts gebrekkig te beschrijven. Door het samenkomen van veel elementen blijkt dat soms spontaan en onvoorspelbaar iets nieuws ontstaat.
Een voorbeeld. We kunnen beginnen met één boom. We planten er een andere boom naast. We hebben dan twee bomen. Als we er nog tien bij planten, hebben we twaalf bomen. Vervolgens planten we er nog duizend. Dan hebben we plotseling een *bos*.
We zien hier het verschijnsel dat ik *'emergentie'* noem: door het aantal, én door 'de gezamenlijkheid', is er iets nieuws. Niet alleen wordt het aantal bomen groter, er ontstaat ook een andere betekenis. Er is opeens een 'bos'.

Bij emergentie gaat het niet alleen om de optelsom van de elementen:

- Er ontstaat iets dat meer is dan de som van de delen.

De bomen zijn een bos geworden: een leefgebied voor dieren en andere planten. Maar je kunt het ook zien als een wandelgebied. En op het niveau van de bomen: er vindt een samenspel, een samenwerking, plaats tussen de bomen die er niet was op het moment dat de bomen gepland werden.

Omslag
Een bos kan gezien worden als een systeem, met eigen kenmerken. De eigenschap 'wandelgebied' kan niet afgeleid worden van een enkele boom. Je kunt niet door een boom wandelen. Als er twaalf staan noem je dat geen 'wandelgebied'. Er is kennelijk een bepaalde *hoeveelheid* – een kritische massa – nodig, wil er een omslag plaats vinden waardoor losse elementen een systeem gaan vormen. Dat kantelpunt zorgt ervoor dat er iets is wat er voorheen niet was.

- Wanneer die emergentie – dat verkrijgen van een nieuwe betekenis – plaatsvindt is niet precies vast te stellen.
- Het gaat om een geleidelijk verloop.
- Tegelijkertijd vindt er 'ergens' *een sprong naar een hoger niveau* plaats. Met typisch-eigen eigenschappen.
- Er is een 'kritische massa' nodig, wil emergentie plaats vinden.

Bevattingsvermogen
Het is belangrijk te constateren dat zich dit alles afspeelt in de ogen van een waarnemer. Het gaat dus niet om de vraag of het bos ook werkelijk bestaat. Ik weet niet zeker of alles om me heen wel bestaat. Ik denk het wel en ga daar ook van uit, maar zeker weten... Het is een kwestie van: er op een bepaalde manier er naar kijken, een manier van waarnemen dus. Het is ook een kwestie van kiezen, op grond van ervaring en op grond van wat je geleerd hebt. Het is een kwestie van *betekenisgeving*. De werkelijkheid kan niet gekend worden zonder waarneming en kan niet zonder het toekennen van een betekenis aan de waarneming.

- Het geven van betekenis = het toevoegen van Informatie.

Om mezelf in mijn omgeving staande te houden, bouw ik een beeld op van de werkelijkheid. De begrippen 'boom' en 'bos' zijn een soort persoonlijk denkgereedschap. Mijn mogelijkheid om dit gereedschap te ontwikkelen is afhankelijk van mijn bevattingsvermogen. Een mier in het bos zal zijn omgeving anders zien.

Informatie
Als ik betekenis geef aan iets, dan voeg ik Informatie toe. Niets kan bestaan zonder betekenis, zonder Informatie. Een 'tafel' heeft bepaalde afmetingen, ik kan er iets specifieks mee doen. Een 'bos' bestaat uit bomen. Zonder dat soort Informatie kan niets bestaan.

- Alles is 'geïnformeerd', alles bestaat (ook) uit Informatie.
- 'Emergentie' wil zeggen: er ontstaat nieuwe Informatie.

Werkelijkheid
Ik kan niets met zekerheid weten. En ook dat weet ik niet zeker. Maar omdat ik niet in totale onzekerheid kan leven, maak ik keuzes. Ik geef betekenis. Ik 'informeer'. Ik maak van de werkelijkheid een model. En binnen dat model van de werkelijkheid weer nieuwe modellen. Zo ontstaat een hiërarchie van modellen. Sommige modellen gaan over een 'systeem', andere over een 'proces'. Ik neem aan dat die modellen een beschrijving zijn van iets dat echt bestaat. Een beschrijving is een geïnformeerd geheel.

- Een emergentie is een proces dat zich voordoet als een systeem.

Een emergentie is een systeem, omdat ik het als een eenheid zie en het een naam kan geven. Ik 'informeer', ik voeg Informatie toe. Een emergentie is een eenheid omdat het uit benoembare delen bestaat die op elkaar betrokken zijn. Een emergentie voldoet aan alle kenmerken die voor een systeem gelden. Een emergentie is een soort suprasysteem.

Bottom-up
De klassieke wetenschapper neemt *iets* als uitgangspunt en vraagt zich af hoe het in elkaar zit en hoe het kan wat het doet. Dat is een top-down benadering. Op die manier kun je hoogstens een deel van de waarheid ontdekken. Je gaat er van uit dat wat je vandaag ziet, morgen ook zo zal zijn. Dat was in de op tradities gebaseerde oude wereld zinvol, maar biedt geen soelaas in de steeds veranderende wereld waarin we nu leven.

Daarvoor hebben we ander gereedschap nodig. Het begrip 'emergentie' is er één van.

Systeem
Als je niet kunt weten hoe iets morgen is, kun je niet veel anders doen dan het NU en je verleden als uitgangspunt nemen. Het *doelmiddelmodel* is dan minder bruikbaar, omdat in een snel veranderende wereld het steeds moeilijker is de juiste doelen te stellen. Het *intentiemodel* voldoet dan beter.

De werkelijkheid is een proces, maar neemt wel zo af en toe een rustmoment.

- Sommige processen nemen veel tijd in beslag, ze doen zich dan statisch voor.
- Langzaam verlopende processen kunnen we ons *voorstellen* als een *systeem*.

Enkele aantekeningen over emergentie:

- Vanuit de deelsystemen is niet te voorzien hoe het systeem er uit zal zien op het geëmergeerde niveau.
- Het geëmergeerde niveau is een complex proces. Het resultaat van een langzaam verlopende ontwikkeling kun je ook een 'complex systeem' noemen.
- Een geëmergeerd resultaat heeft alle eigenschappen van een 'systeem', ook al is niet duidelijk welke bijdrage de deelsystemen leveren aan het bestaan van het systeem.

Dialectiek
Emergentie lijkt in het dialectisch model op de overgang van twee polen in iets nieuws. Het ontstaan van de twee polen is vaak redelijk voorspelbaar en beredeneerbaar. Met de omslag naar de oplossing van de spanning tussen de polen is dat anders. Die omslag kan alleen plaatsvinden door een – eventueel geplande en bewuste – creatieve

activiteit. Dat is bij emergentie niet het geval. Een emergentie wordt aantroffen, die *is* er gewoon. Op een bepaald moment. Onvoorzien. Onvoorspelbaar. Intuïtief. Een emergentie wordt herkend, dat is een moment van betekenisgeving, van informeren.

Definitie

- Emergentie is het *proces* waardoor iets nieuws ontstaat, of als iets nieuws begrepen wordt.
- Het nieuwe kan gezien worden als een systeem.
- *Het nieuwe heeft eigenschappen die niet afgeleid kunnen worden van de eigenschappen van de deelnemende systemen.*

En verder:

- Emergentie is het begrip dat aangeeft dat, door de *relatie-tussen-de-delen,* er iets nieuws ontstaan is.
- Het nieuwe geheel is meer dan de som der delen.
- Emergentie is het verschijnsel waarbij een kritische massa bereikt is in het aantal deelnemende systemen.
- Emergentie resulteert in een complex proces dat zich gedraagt als een complex systeem.
- Emergeren wil zeggen: een *hoger systeemniveau* vormen.
- Emergentie is de tegenovergestelde *beweging* als die van *entropie*.
- *Entropie* wil zeggen: overgaan in een *lager systeemniveau*.
- Entropie betekent: verlies van informatie.
- Emergentie betekent: vermeerdering van informatie.

Entropie is niet de tegenstelling van emergentie. Beide vormen geen polariteit. Ze geven wel een tegengestelde beweging weer: de één naar meer ordening, de ander naar minder ordening. Polariteiten liggen aan deze bewegingen ten grondslag.

Niveauverhaspeling
Het is essentieel om de eigenschappen van de tot systeem geworden emergentie los te zien van de eigenschappen van de deelnemende systemen. Die eigenschappen hebben niets met elkaar te maken.

- *Worden de eigenschappen van verschillende systeemniveaus wel op elkaar betrokken, dan ontstaan denkfouten en verkeerde beslissingen.*

Die denkfouten hebben betrekking op het verhaspelen: het door elkaar halen van de eigenschappen die op de verschillende systeemniveaus gelden.
Een voorbeeld van niveauverhaspeling. De Wereldbank heeft als doelstelling: de armoede de wereld uit helpen. Om dat te bereiken krijgen arme *landen* geld. Dat geld komt vaak niet de armen ten goede.
Een ander voorbeeld: Een land is arm als het gemiddelde inkomen onder een bepaald niveau ligt. Dit zegt echter niets over de armoede, en de rijkdom, van sommige mensen.

Evolutie
In het volgende deel van dit boek beschrijf ik een model van de evolutie. Daarbij spelen dialectiek en emergentie een belangrijke rol. Vanuit een eenheid (convergentie) ontstaat een tweeheid (divergentie). De divergentie lost op door emergentie.

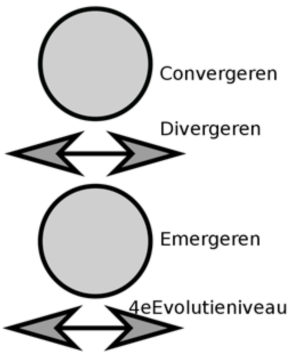

In bovenstaande tekening zien we de *bewegingen* van de evolutieniveaus: samentrekken (convergeren) - uiteengaan (divergeren) - samentrekken (emergeren, samenhang) - uiteengaan (vormloos, tijdloos, Ultiem). De beweging is steeds tegengesteld aan de voorgaande. Het gaat om emergerende processen.
Hoewel het derde niveau-van-boven 'emergeren' genoemd is, is ook *elk* volgend niveau door emergentie ontstaan. Zie verder het hoofdstuk 'Het evolutiemodel'.

Andere manier van denken
In het sinds kort begonnen *Gegevenstijdperk* heb je aangepast denkgereedschap nodig. Hiërarchische modellen en top-down-denken, die op zekerheid gebaseerd zijn, voldoen niet meer. Bottom-up-denken, waarschijnlijkheidsmodellen en emergentie-procesmodellen zijn een noodzakelijke aanvulling.

Potentie en Bouwplan

Er is een tijd geweest dat er geen mensen en geen levende wezens op aarde waren. Er was alleen dode materie. Hoe kon daaruit leven ontstaan? Hoe kon uit de vele levensvormen de mens zich ontwikkelen?

Determinisme
Sommige mensen geloven dat alles gedetermineerd is: 'voorbestemd'. Er zijn religies die prediken dat alles door een God wordt bepaald. Dat is een deterministisch standpunt. Daarbij wordt vaak in een hiërarchie geloofd: God is de machtigste en elke macht is daarvan afgeleid. Wereldlijke macht wordt daarmee gelegitimeerd. Koningen, kaliefen, pausen, sultans, directeuren zijn voorbeelden van die legitimatie.
Ook de klassieke wetenschap is deterministisch: alles wordt veroorzaakt door iets anders. Alles wat gebeurt, is vanuit de oorzaak verklaarbaar.

Als een God alles bepaalt en alles al van tevoren vaststaat, is er geen ruimte voor een vrije wil. Dat is niet hoe ik mezelf beleef. Ik heb een vrije wil en ben daarom verantwoordelijk voor wat ik doe. Dit wil overigens niet zeggen dat God niet bestaat, maar hij bepaalt niet alles.
Een belangrijk punt is dat het determinisme geen verklaring geeft voor het ontstaan van nieuwe dingen.

Potentie
Er zijn processen die niet-gedetermineerd verlopen. Om dit begrijpbaar te maken ga ik uit van het begrip 'Potentie'.

- Potentie maakt evolutie mogelijk.
- Potentie is het fundament waarop alles rust.

Sommige processen zijn minder gedetermineerd dan andere. Dat is afhankelijk van het niveau waarop een proces zich op de evolutionaire ladder afspeelt.

- Naarmate een systeem of proces hoger geplaatst is op de hiërarchische ladder-van-systemen, is het gedetermineerd-zijn minder groot en is het aantal Potenties groter.

Big bang
De werkelijkheid is een proces en kent een begin. Op het moment van de oerknal ontstonden ruimte en tijd.

- Voordat de werkelijkheid er was, was er Potentie.
- Iets en niet-iets – de Big Bang – ontstonden uit Potentie.
- Potentie emergeerde tot vorm en tijd aan de ene kant en vormloosheid en tijdloosheid aan de andere kant. Dit manifesteerde zich in massa/energie aan de ene kant en Informatie aan de andere kant.

Vorm/tijd ↔ Vormloosheid/tijdloosheid
Massa/energie ↔ Informatie

Hier begint de dialectiek: A is tegelijkertijd ook niet-A.

Iets is ook niet-iets.

Niets kan bestaan zonder 'geïnformeerd' te zijn; zonder informatie kan een vorm niet bestaan en kan een proces zich niet voltrekken. Informatie kent zelf geen vorm en tijd, maar is nodig, wil vorm en tijd kunnen bestaan. Ongeïnformeerde structuur en vooruitgang bestaan niet. De dingen zijn wat ze zijn doordat informatie samensmelt met materie en energie. (Zie het hoofdstuk 'Infotie'.) Bij Potentie heeft deze 'hechting' (nog) niet plaatsgevonden.

- Potentie = mogelijkheid.
- Er was Potentie voordat er tijd en ruimte was.
- De Big Bang is de emergentie van Potentie.
- Vanaf de Big Bang was Potentie (ook) 'Bouwplan'.

Potentie bepaalt wat mogelijk is. Je kunt dit ook een Bouwplan noemen. Bouwplan en Potentie zijn twee kanten van hetzelfde. Bouwplan en Potentie zijn differentiaties van de oerPotentie. Vanaf de Big Bang trekken Potentie en Bouwplan samen op en differentiëren zich in vele subPotenties en subBouwplannen.

- Potentie: Het moet nog wel gerealiseerd worden; onvoorspelbaar; verscholen Informatie.
- Bouwplan: Het ligt vast, ook de toekomst is bepaald; voorspelbaar; realiseerbare mogelijkheid.

Potentie en Bouwplan staan op gespannen voet met elkaar; die spanning is de drijfveer achter de dialectische en emergerende ontwikkelingen. De werkelijkheid is het resultaat van *dialectische spanningsreductie.*

- Bouwplan en Potentie zijn twee kanten van hetzelfde.

Potentie, zelf vorm- en tijdloos, manifesteerde zich tijdens de Big Bang in vorm en tijd.

- 'Een Potentie' is een *mogelijkheid* waartoe *iets* zich in de toekomst kan ontwikkelen.
- Zonder Bouwplan is emergentie ondenkbaar.
- Een Potentie is welomschreven, het Bouwplan heeft een doel. Het loopt op iets specifieks uit als de Potentie zich manifesteert.
- Het realiseren van een Bouwplan is een proces.
- Een Potentie *kan* zich ontwikkelen, maar dat hoeft niet.

Bouwplan

- Een 'plan' is de *uitwerking* van een mogelijkheid. In een plan is bepaald hoe iets er in de toekomst *behoort* uit te zien.
- Niet alles hoeft van tevoren ingevuld te zijn. In sommige Bouwplannen is er *ruimte* voor vaagheid en verdere invulling

of aanvulling. Als je van plan bent een huis te bouwen, dan kun je het 'vastgoed' tevoren heel precies beschrijven, maar de inrichting aan een koper overlaten.

- Een Bouwplan is een structuurmodel; het bevat ruimtelijke aanwijzingen; het geeft de grenzen aan van wat mogelijk is en wat niet.
- Een Bouwplan is ook een procesmodel; het bevat aanwijzingen voor de ontwikkeling; het geeft aan wat er in de loop van de tijd wel en niet kan gebeuren.
- Een Bouwplan *kan* gerealiseerd worden.

Bouwplan en Potentie
Een Bouwplan bevat Informatie voor iets dat tot stand kan komen. Dat 'tot-stand-komen' moet dan wel *gewild* worden.

- De eenheid Bouwplan en Potentie heeft vanuit zichzelf *geen* innerlijke drang zich te manifesteren.
- De drang om zich te manifesteren – tot werkelijkheid worden – komt voort uit de 'infotie'.

Het evolutieproces, dat ik in het volgende deel van dit boek beschrijf, laat groei en ontwikkeling zien. Er ontstaan dingen door emergentie die er voorheen niet waren. Die dingen waren daarvóór al in potentie aanwezig, anders zouden ze er niet gekomen zijn. Meer over de rol van infotie in het volgende deel.

- Het evolutieproces is gewild.
- De gevolgen van die 'wil' – en van de hiervoor genoemde drang tot manifestatie – zien we in het NU.
- Als het om het evolutieproces gaat is het niet nodig – wel mogelijk – om hiervoor een Goddelijke oorsprong aan te wijzen.

De groei en ontwikkeling van het evolutieproces voltrekt zich niet in het wilde weg. Ik ga er van uit dat er een idee aan ten grondslag ligt.

- Het idee dat aan de evolutie ten grondslag ligt, noem ik: 'Bouwplan'.
- Een suprasysteem is een manifestatie van een Bouwplan.
- Een complex proces is een manifestatie van een Potentie.

In het volgende deel van dit boek zal blijken dat het Bouwplan van de evolutie niet af is, het is niet compleet.

Als ik hierna de term 'Potentie' gebruik, dan bedoel ik tegelijkertijd ook: 'Bouwplan'.

Het Ultiem
'Potentie' biedt weliswaar openingen, maar er is meer aan de hand. De evolutie verloopt niet in het wilde weg: het is geen 'toevallig proces'. Waar het op uitloopt is overigens niet bekend: het is geen 'gedetermineerd proces'.

- Het evolutieproces heeft een bepaalde richting.

Het gaat in de richting van een bedoeling. De werkelijkheid ontwikkelt zich volgens het intentiemodel. Dat wil zeggen dat het doel niet precies vaststaat, of althans niet volledig bekend is. Het is niet gedetermineerd. Ik noem het uiteindelijke doel: *het Ultiem.* Zie het gelijknamige hoofdstuk.

Bouwplan-check en Moraal-check
Mensen hebben de ruimte om *naar eigen inzicht* gestalte te geven aan hun Potentie. Mensen kunnen soms, via Intuïtie, zicht krijgen op hun Potenties en Bouwplannen. Via een 'Moraal-check' weten ze of ze goed handelen. Via een Bouwplan-check kan alleen gerealiseerd worden wat volgens het Bouwplan mogelijk is.

Mensen kunnen kiezen. In hun Bouwplan is veel ruimte en is nog veel onbepaald. Mensen kunnen 'nee'-zeggen tegen aandriften of bewust Potenties niet ontwikkelen.

Mensen hebben een vrije wil.
Planten en dieren hebben die mogelijkheid niet.
Voorwerpen verwezenlijken zich strikt volgens hun Bouwplan.

- Als iets *niet* in potentie mogelijk is, valt het via een *Bouwplan-check* af en kan zich niet ontwikkelen.
- *Een Bouwplan bevat de specificaties van een Potentie.*
- Mensen hebben bij sommige Potenties de mogelijkheid eigen specificaties vast te stellen.

Voor mensen geldt nog iets extra's. Mensen kunnen goede en verkeerde dingen doen.

- Voor mensen geldt, naast een Bouwplan-check, ook een *Moraal-check*.

Mensen hebben een geweten. Het geweten is een onderdeel van de Moraal-check. Tot die Moraal-check behoren ook aangeleerde waarden en normen.
Goed en kwaad zijn maatstaven waaraan elk gedrag getoetst wordt.
Mensen hebben de mogelijkheid om voor de verkeerde richting te kiezen.

- De Moraal-checker controleert of je wél voor de goede richting kiest.

Zie verder het hoofdstuk 'Menselijke eigenschappen'.

Cumulatie

'Cumulatie' betekent eenvoudigweg 'stapsgewijze toename', opeenstapeling.

Intentiemodel
Het cumulatiemodel is een verbijzondering van het *intentiemodel*.

- Het cumulatiemodel is een procesmodel waarbij niet van te voren het eindresultaat duidelijk is.

Vanaf het begin staat alleen de *richting* vast waarin de ontwikkeling moet verlopen. Er wordt begonnen met een eerste stap in de goede richting. Het resultaat van die eerste stap wordt getest en aan de hand van de bevindingen wordt de volgende stap gezet.

- De volgende stap wordt op de voorgaande gestapeld *waardoor iets nieuws ontstaat* met een toegenomen functionaliteit.
- Stapsgewijs wordt *eventueel* een volgende *emergentielaag* toegevoegd.
- Het cumulatiemodel geeft een structurele voorstelling van zaken, terwijl het intentiemodel een procesmodel is.

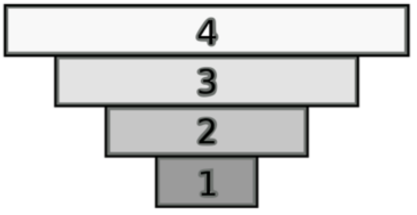

Doelmiddelmodel in intentiemodel
We kunnen bij het gebruik van het intentiemodel *voor elke stap* een doel vaststellen; *voor die stap in de ontwikkeling* kunnen we dan het doelmiddelmodel gebruiken. Aan de hand van de bevindingen en het eindresultaat wordt vervolgens, volgens het intentiemodel, de volgende stap bepaald. Door deze opstapeling ontstaat een groeimodel.
We kunnen bijvoorbeeld de bouw van een huis volgens het intentiemodel bouwen. Het eerste grove idee, de intentie, is: "ik wil een huis bouwen". Dat wil zeggen dat het geen kasteel wordt.
We beginnen met een fundering. Bij elke volgende stap bepalen we de details. Dat zijn, binnen die stap, de doelen. Na de fundering kunnen we de muren bouwen. Dat is dan het volgende doel. De volgende stap is het dak. Als we een plat dak maken, kunnen we later nog bepalen of we er een verdieping bovenop zullen bouwen. Dit is de manier waarop in Nepal veel woningen gebouwd worden. Bij het begin staat het eindresultaat niet vast. Soms worden meerdere verdiepingen gebouwd, in de loop van de tijd.

Potentie
Hierboven is geschetst hoe we het cumulatiemodel bewust kunnen toepassen. Dat gebeurt ook zo, onder andere bij het ontwikkelen van software voor complexe projecten. Maar in feite ontwikkelt *alles* in het universum zich volgens het *cumulatiemodel*. Daarbij zien we de eindsituatie van elke stap:

- als de manifestatie van *een* 'Potentie'
- én tegelijkertijd als *de* Potentie van een volgende stap.

Het cumulatiemodel is een groeimodel. Je kunt je dat voorstellen als de werking van een 3D-printer. Alleen, bij een 3D-printer is het eindresultaat van het totale product tevoren precies bekend. Bij het cumulatiemodel is dat niet het geval. Daarbij wordt elke ronde opnieuw de volgende Potentie gezien en gerealiseerd.

- Een Potentie wordt pas gezien als een stap voltooid is.

Niet elke Potentie zal een eindresultaat opleveren dat volgens de Potentie mogelijk is. Dat is afhankelijk van de omstandigheden (omgeving). Als een zaadje niet de geschikte voedingsbodem treft zal het geen boom worden.
Sommige Potenties bieden weinig speelruimte en ligt het eindresultaat tamelijk vast, andere kunnen zich ontwikkelen binnen een bandbreedte. In combinatie met verschillende omgevingen ontstaat dan diversiteit.

Partiële ontwikkeling
Een belangrijk aspect van het cumulatiemodel is dat niet alles alle potentiële stappen doorloopt om toch een volwaardig 'iets' te zijn.

- Sommige processen ontwikkelen zich tot slechts een deel van de Potenties.

Een individu is een volwaardige eenheid met de Potentie om lid van een groep te worden. Maar het hoeft niet. Een mens kan zich voortplanten, maar hij is vrij om dat niet doet. Een berg is goed omdat hij berg is. Een boom is goed omdat hij boom is, ook al heeft hij de Potentie om deel van een bos te worden.
Op een fundament kun je een huis bouwen. Maar het hoeft niet. Het fundament is dan iets dat op zichzelf staat. Zo kan iets uit verschillende lagen opgebouwd zijn. Iets kan ook slechts gedeeltelijk tot ontwikkeling komen, zoals een fundament als je er geen huis op bouwt.

- Een Potentie is iets dat *kan* maar niet *hoeft*.
- Veel Potenties zijn mogelijk maar niet wenselijk of noodzakelijk.

Intuïtie

In het evolutiemodel dat ik in het volgende deel beschrijf, speelt 'Bewustzijn' een belangrijke rol. Je kunt 'je bewust worden' van iets door een waarneming, door ergens over na te denken, en door Intuïtie. Van dit drietal heeft de Intuïtie de meest onduidelijk betekenis. Wat is 'Intuïtie'?

Ingeving

- *Intuïtie is: 'zomaar weten'.*

Zonder er over na te denken komt er ineens een gedachte in je op. Dat kan een oplossing zijn voor een probleem waar je al langer mee worstelt, of een idee om iets te doen waar je nog niet eerder aan gedacht hebt. Het is altijd een antwoord – op een al of niet gestelde vraag. Het kan ook zijn, als je wel over iets nadenkt, dat je ineens weet wat het goede antwoord is. Intuïtie is kennis die je niet construeert door redeneren op grond van andere kennis. Intuïtie is niet rationeel.

- Intuïtie hoeft niet te volgen op een bepaalde gedachtegang, ze kan spontaan boven komen drijven.

Empathie, emotie
Intuïtie is iets anders dan 'het weten' dat uit een Moraal-check voortkomt. Bij een Moraal-check heb je een soort mentaal gevoel dat zegt of iets goed of verkeerd is. Zie het hoofdstuk 'Het Ultiem'. Het geweten is een onderdeel van de Moraal-check, zie hoofdstuk 'Menselijke eigenschappen'.
Intuïtie is ook iets anders dan empathie en emotie. Empathie is invoelingsvermogen: 'mee resoneren met de emoties van anderen', beleven hoe een ander zich voelt. Emotie is een gemoedstoestand. Zie het hoofdstuk 'Beperkend brein'.

Instinct
Intuïtie is iets anders dan 'instinct'. Instinct geeft een automatische reactie op een waarneming. Het is een aangeboren drijfveer voor het uitvoeren van een bepaald gedrag.

- De term Intuïtie gebruik ik alleen voor ingevingen bij mensen.

Dit neemt niet weg dat ook een deel van het menselijk gedrag door instincten gedreven wordt.

- Zowel bij instinct als bij Intuïtie zijn mensen verantwoordelijk voor het omzetten in gedrag van de aandrift.

Waarnemen
Intuïtie heeft ook niets met 'waarnemen' te maken. Waarnemen doe je met zintuigen.

- Aan Intuïtie komt geen zintuig te pas.

Je zou kunnen zeggen dat je de ingeving 'waarneemt', maar dat noem ik geen 'waarnemen', omdat het niet met een zintuig gebeurt.

- Een ingeving neem je niet waar maar 'besef' je.

Johan Cruyff
"Ik heb nooit zelf belangrijke beslissingen genomen. Ik vraag altijd aan mijn [overleden] vader wat hij er van vindt. Ja, één keer deed ik dat niet. Toen heb ik een varkensfokkerij gekocht. Dat werd een fiasco. Daarom vraag ik 's avonds wat hij er van vindt. Als ik dan de volgende morgen wakker wordt weet ik het."

Techniek
Johan Cruyff had een manier gevonden om bewust gebruik te maken van zijn Intuïtie. Hij had een 'Connectie' met zijn vader. Dat kan, maar werkt

niet altijd. Antwoorden op vragen zijn niet *altijd* op deze manier te verkrijgen:

- Intuïtie is niet oproepbaar.

Wel kunnen we de conditie-van-verschijnen zo gunstig mogelijk maken. Johan Cruyff gebruikte twee essentiële voorwaarden: *tijd en rust.*

- 'Tijd nemen' lijkt op 'herkauwen'. Alles nog eens doornemen, voor en tegens afwegen, alles laten bezinken. Er nog eens een nachtje over slapen.
- 'Rust' wil zeggen: de juiste gemoedstoestand aannemen.

De gemoedstoestand 'rust' wil zeggen: de activiteit van je hersenen is laag; je spierspanning is laag; je niveau-van-alertheid is laag; je gerichtheid op specifieke zaken is afwezig.

- Hoe actiever je bent, des te minder Intuïtie zal plaatsvinden.

Een gunstige conditie scheppen voor het plaatsvinden van Intuïtie is bijvoorbeeld: even iets anders gaan doen; mediteren; langzaam wakker worden en niet meteen uit bed springen…
Het brein op een lage frequentie laten werken is te trainen. Maar wellicht het meest belangrijk is: te geloven dat het gebeurt. Als je zeker 'weet' dat het zo werkt, als je er op vertrouwt dat je het op een bepaald moment zult weten, dan gebeurt het vaak ook.

Verschijning
Hoe herken je nu het juiste antwoord? Hoe weet je nu wat je moet doen? Ook daarin is vertrouwen essentieel: vertrouwen in jezelf. Als je geen vertrouwen in jezelf hebt, dan werkt Intuïtie niet. *Hét* antwoord is namelijk *jouw* antwoord, en als je geen waarde hecht aan wie jij bent, zal ook het antwoord waardeloos zijn. Als je niet zeker bent van jezelf, is ook elk antwoord dat je aangereikt krijgt voor jou onbetrouwbaar.

- Je herkent Intuïtie als het besef: ineens iets 'zeker' te weten.
- Intuïtie gaat gepaard met de overtuiging dat het zo is of zo moet.

Plotselinge ingevingen kunnen gebaseerd zijn op Intuïtie, maar ze kunnen ook een activiteit van je fantasie zijn. Een kritische beoordeling moet altijd plaatsvinden.

Connectie
Je kunt je de vraag stellen waar de gegevens vandaan komen die via intuïtie binnenkomen. Een mogelijkheid wordt beschreven in het hoofdstuk 'Connectie'.

Dit boek
Dit boek is gebaseerd op Intuïtie, niet op geaccepteerde inzichten. Er is – in de tekst en de argumentering – niet voortgebouwd op bestaande wetenschappelijke inzichten (al spelen ze uiteraard wel een rol). Allerlei ideeën kun je ook elders aantreffen.
Ik denk dat werkelijk inzicht niet ontstaat door het hanteren van wetenschappelijke methodes. Je komt op die manier wel tot enig inzicht in details, maar het werkelijke overzicht komt daarbij niet naar voren. Echte vernieuwing komt tot stand via Intuïtie, creativiteit en overtuiging.

Deel 3. Een evolutiemodel

In dit deel schets ik een model van de evolutie, waarin zowel plaats is voor de klassieke natuurkunde als voor de biologische evolutie. Er is ook plaats voor het 'typisch menselijke' en zelfs voor het 'bovenmenselijke'. In dit evolutiemodel sta jij als mens centraal.

Ik ga er van uit dat het mogelijk is om in gedachten de werkelijkheid op een afstand te bekijken en dan te beschrijven wat je ziet. Dat is de manier waarop ik tot de ideeën gekomen ben die ik beschrijf. Ik heb geprobeerd mijn ervaring en mijn verstand, maar vooral mijn Intuïtie te gebruiken.

Het evolutiemodel

De werkelijkheid is een proces. Een eerste grove indeling-in-stappen :

1. Convergeren (samenklonteren).
2. Divergeren (uiteengaan).
3. Emergeren.
4. Bestemming.

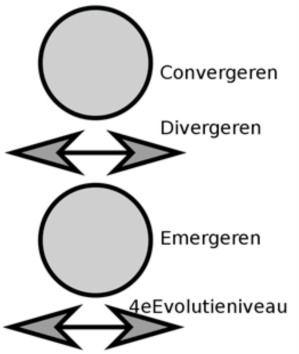

Omdat het evolutieproces in onze ogen zo langzaam verloopt, lijkt de werkelijkheid te bestaan uit lagen die op elkaar gestapeld zijn.

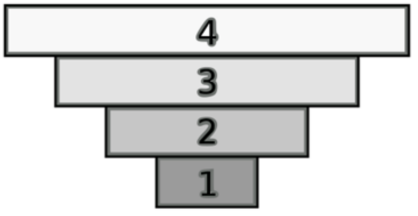

De werkelijkheid is cumulatief. Dat wil zeggen, dat iets dat leeft ook altijd uit materie bestaat. Iets-dat-over-zichzelf-kan-beschikken – een mens – is ook altijd in leven. Het evolutieproces is een groeiproces, een opeenstapeling.

- Elke volgende laag ontstaat door emergentie.

Het derde niveau kenmerkt zich echter *speciaal* door emergentie. Het is een 'super-emergentie'.

Als ik het hierboven beschreven grondmodel toepas op de ontwikkeling van het universum, dan kom ik tot het volgende: eerst ontstond de stoffelijke wereld. De volgende stap was het ontstaan van leven, en vervolgens kwamen de mensen:

1. Materie.
2. Leven.
3. Zelfbeschikking (mensen).
4. …

'Lagen' en 'fasen' zijn in dit model synoniemen: het evolutiemodel geldt zowel voor structuren als voor processen. Dit samenvloeien van twee onverenigbare begrippen zien we ook in de kwantummechanica. Daar spelen de begrippen 'deeltje' (structuur, laag) en golf (proces, fase) een belangrijke rol.
Als ik het structuurwoord 'niveau' gebruik, dan bedoel ik daarmee ook de proces-betekenis 'fase'. De vier lagen/fasen van het *grondmodel* benoem ik in het vervolg als volgt:

- 1eEvolutieniveau.
- 2eEvolutieniveau.
- 3eEvolutieniveau.
- 4eEvolutieniveau.

Hier en daar zal ik in de tekst een *kortschrift* gebruiken om aan te geven dat de gebruikte term hoort bij één van de grond-lagen/fasen:

- (1eE).
- (2eE).

- (3eE).
- (4eE).

Woordgrapje dat geen grap is:

- samen (1eE).
- samenwerken (2eE).
- werken (3eE).
- geluk(t) (4eE).

De niveaus

Om een idee te geven van wat tot de verschillende niveaus behoort, hieronder een uitgebreidere opsomming van begrippen.

1eE (convergentie)
DAT, één, gebondenheid, geborgenheid, ontbinding, entropie, gelijkheid, zekerheid, ongedifferentieerde eenheid, starheid, monoloog, gesloten systeem, kennen, kenleer, logica, lichaam, stoffelijke, these, anorganische, materie, statisch, zijn, natuurkunde, wetmatigheid, noodlottigheid, slaafsheid, star.

2eE (divergentie)
WAT, twee, leven, strijd, dialectiek, veiligheid, competitie, haat, losmaking, afstandneming, afstoting, confrontatie, conflict, reageren, macht, dialoog, open systeem, energie, erotiek, samenwerking, antithese, biologie, spanning, distantiëring, driftmatigheid, dynamiek, polariteit, beweeglijkheid, ervaring, arbeidsdeling.

3eE (emergentie)
DOEN, verbeelding, samenhang, creativiteit, hoe, maakbaarheid, geweten, eigenheid, vrije wil, gelijkwaardigheid, langetermijn historisch-Bewustzijn, abstractievermogen, bewust kiezen, fatsoen, respect, competentie, zelfverwerkelijking, redelijkheid, netwerken, besturen, synthese, functionaliteit, mens, rationaliteit, beleid, denken, verbetering, waarden, persoonlijke verantwoordelijkheid, compassie voor

onbekenden, wereldwijd afspraken kunnen maken en je daaraan ook houden.

4eE
WAAROM, zinnigheid, wat ons begrip te boven gaat, integratie, eerbied, vereren, buitenwereldse, transcendentale, visie, goedheid, rechtvaardigheid, verbinding, liefde, schoonheid, wijsheid, Gulden Regel.

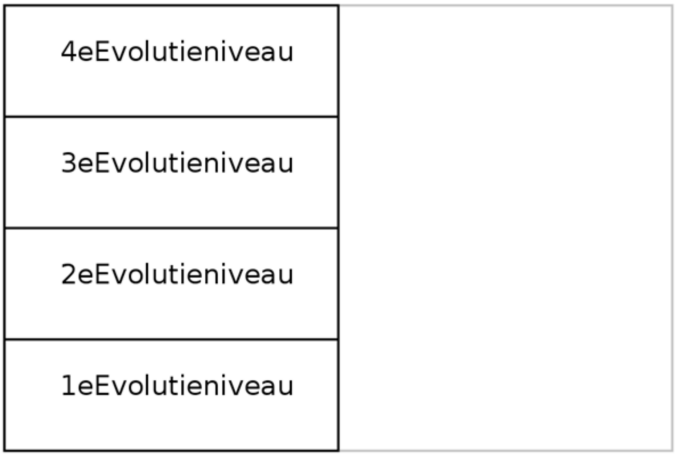

1eE Wetmatigheid.
2eE Waarschijnlijkheid.
3eE Mogelijkheid.
4eE Vrijheid.

Kenmerken van het evolutiemodel

a. Elk niveau bezit een kenmerk extra, elk kenmerk van het lagere evolutieniveau blijft bestaan.

b. De overgang van het ene naar het andere niveau verloopt vloeiend, zonder aanwijsbare drempel. Toch emergeert deze overgang via een kritisch moment, een ‘omslag’, waardoor 'iets nieuws' ontstaat.

c. Een volgend niveau is reeds in Potentie aanwezig; een volgend niveau werpt zijn schaduw vooruit. Naarmate een volgend niveau dichterbij komt is ze beter herkenbaar.

d. Een volgend niveau is pas zichtbaar als de voorgaande 'volgroeid' is.

e. Elk niveau heeft een eigen Bouwplan dat bepalend is voor de verwerkelijkingen.

f. Er is een drang herkenbaar voor het ontstaan van nieuwe Bouwplannen en de verwezenlijking ervan.

g. Het evolutiemodel is zowel een structuur- als een procesmodel.

h. Alle processen beginnen met het eerste evolutieniveau én bevinden zich (ook) op het eerste niveau; niet alle processen doorlopen alle niveaus.

i. Het groeistadium van het totaal bevindt zich *voor onze waarneming* op het derde niveau.

j. Het evolutiemodel is recursief: ook als je verder inzoomt tref je het aan.

Geschiedenis 1

Het model van het evolutie dat ik in het vorige hoofdstuk schetste, tref je op alle systeemniveaus aan. Hoe ver je ook inzoomt vanuit het grootste geheel. In dit hoofdstuk pas ik het model toe op het ontstaan van samenlevingen. We zien dan dat het ontwikkelingsstadium van maatschappijen niet veel verder is gekomen dan het 2eE-niveau. Dat niveau kenmerkt zich door strijd, divergentie, afzetten tegen anderen, oorlogen… Pas de laatste jaren lijkt het erop dat vanuit sommige maatschappijen een menswaardig-bestaan-voor-iedereen nagestreefd wordt.

Van 1e naar 2e evolutieniveau
Samenlevingen begonnen als kleine groepen mensen (familie, clan) waarbij het vooral ging om de zekerheid-van-bestaan en de zorg voor elkaar. De groep was belangrijker dan het individu. De mensen voorzagen in hun onderhoud door te jagen, te vissen en door eetbare planten te verzamelen. In dit soort families en clans, leefden de mensen in een wereld van biologisch evenwicht.
Als er niet voldoende eetbaars in de buurt was, zochten ze een betere plek op. Werd de groep te groot, dan trok een deel verder en er ontstond een nieuwe nederzetting.
De maatschappelijke ontwikkeling kwam niet veel verder dan de onderste laag (1eE).

Verdere ontwikkeling
Het *2eE-niveau* kenmerkt zich door divergentie (opdelen, uit elkaar gaan). De mensen werden slimmer en succesvoller; het brein werd groter.
Er ontstonden verschillen in denkwijzen en opvattingen.
Het einde van het 1eE-niveau kondigde zich aan toen mensen groenten gingen verbouwen. Dat hield in dat het idee van 'bezittingen' zijn intrede deed. Mensen gingen stukjes grond als 'van hen' beschouwen en ze

verdedigden dat tegen mensen die de oogst wilden afpakken en dieren die het opaten (2eE).
Door het verbouwen van groenten werden de mensen minder afhankelijk van wat ze in de omgeving aantroffen en konden ze zelf zorgen voor wat ze nodig hadden. Daardoor konden grotere groepen mensen op een kleiner stuk grond leven. Ze hoefden niet steeds te verhuizen.
De groepen groeiden uit tot ingewikkelde maatschappijen. Er vond steeds meer divergentie (2eE) plaats, ook binnen de groep.
Taakverdeling en beroepen ontstonden.

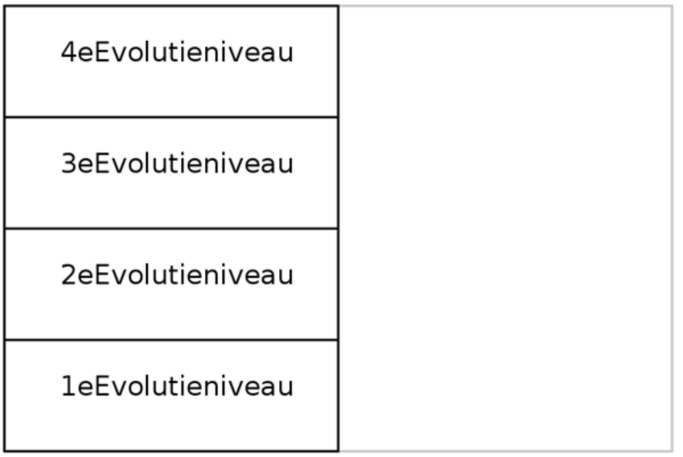

Door de groeiende bevolking werd het bezit van grond belangrijker. Het begrip schaarste deed zijn intrede, economie werd belangrijker. Met de schaarste ontstonden ook verschillen tussen mensen die meer, en anderen die minder bezaten. Dit maakte bescherming van bezittingen noodzakelijk. De noodzaak voor bescherming gold voor de groepen onderling, maar ook voor de leden van een gemeenschap ten opzichte van elkaar. Er kwamen krijgsmachten en ordebewaarders.

De divergentie maakte de verschillen steeds groter en zorgde voor het onderscheid tussen machtigen die bescherming boden en boeren die bescherming zochten. De machtigen benoemden zichzelf tot eigenaar

van een gebied en eigenden zich het vruchtgebruik toe. Ze noemden zichzelf stamhoofd, kalief, hertog, graaf, koning, keizer, sultan, enzovoort. Mensen met blauw bloed. Als de machthebbers meer land wilden hebben, werd dat veroverd.

Macht was en is het belangrijkste middel om orde te handhaven en welvarend te worden, desnoods met geweld en ten koste van anderen. Zo ontstonden oorlogen. Alles wellicht met de beste bedoelingen, omdat men dacht dat het een betere wereld zou opleveren. Grondgebied van minder machtigen werd ingepikt, zoals in de tijd van de kolonisatie.

Nog steeds wordt in andere maatschappijen ingegrepen vanuit de gedachte goed te doen. Tegenwoordig is ook geld een belangrijk machtsmiddel. Het groeiende verschil tussen arm en rijk is een verschijnsel dat hoort bij het 2eE-niveau.

3eEvolutieniveau
Het derde niveau, waar *het menselijke* de hoofdrol speelt, kenmerkt zich vooral door emergentie. De weg om dit voor elkaar te krijgen is via de dialectische spanningsreductie (zie het desbetreffende hoofdstuk). Dat is de beste manier om tegenstellingen op te lossen.
Mensen beseffen steeds meer dat fundamenteel nieuwe oplossingen gevonden moeten worden om wereldvrede te bereiken en milieurampen te voorkomen. Het 3eEvolutieniveau werpt zijn schaduw vooruit. Steeds meer mensen beseffen dat zelfhandhaving op den duur alleen mogelijk is op grond van ethisch goed gedrag.
Samenwerking is op langere termijn in het voordeel van zowel het individu als het collectief.

De betere maatschappij
De betere maatschappij moet zowel het eerste als het tweede evolutieniveau in zich hebben. Dat wil zeggen, dat een maatschappij op het 3eE-niveau zowel zekerheid (1eE) als veiligheid (2eE) moet bieden. Maar dat is niet genoeg. De nieuwe orde moet ook andere zaken van het 2eEvolutieniveau mogelijk maken: gelegenheid geven tot identificeren

(groepsgevoel), tot diversiteit, en moet verdraagzaamheid hoog in het vaandel hebben. De betere maatschappij moet zowel ruimte geven aan onderscheid als aan samenwerking. Vertrouwen moet angst overwinnen. Het evolutiemodel geeft aanwijzingen in welke richting (4eE) de evolutie zich zou moeten voltrekken. Die richting is voor een deel afhankelijk van de keuzes (3eE) die mensen maken.

In het vijfde deel van dit boek doe ik voorstellen voor een betere maatschappij. Zie ook het hoofdstuk 'Maatschappij'.

Verleden

Het evolutiemodel geeft een beschrijving van de ontwikkeling van de werkelijkheid. Die werkelijkheid speelt zich ogenschijnlijk alleen in het NU af. Het NU is echter slechts een deel van wat er aan de hand is. *Het Verleden en de Toekomst zijn net zo belangrijk.*

Het niet-NU
Eigenlijk is het gek dat we alleen het NU beleven. Het is dubbel gek dat, *op het moment* dat we ons van het NU bewust zijn, het NU al niet meer bestaat. Toch beleven we alles om ons heen als 'de werkelijkheid'.

Het NU bestaat nauwelijks. Het is alsof we over het scherp van een mes lopen en elk moment er van af kunnen vallen. Als we naar de ene kant vallen, dan vallen we in het Verleden. De andere kant is de Toekomst.

- *"NU is later jouw vroeger".* *(Citaat: Judit, zes jaar.)*

Het NU is een moment in het evolutieproces. Dialectisch gezien is de tegenpool van het NU: het *niet-NU.* Het niet-NU is alles wat *achter* en *voor* ons ligt: dat is het Verleden en de Toekomst.

In de tekening op de volgende bladzijde stellen de eerste drie evolutieniveaus het NU voor (het witte deel). Het 4eEvolutieniveau geeft aanwijzingen voor de Toekomst. De rechterkant van de tekening is het Verleden.

Het Verleden
Het NU verandert in Verleden. Op hetzelfde moment. We staan als het ware met ons ene been in het Verleden en met het andere in de Toekomst. Alleen: we nemen dat niet waar. We nemen alleen het NU waar.
Het NU kenmerkt zich door beweging, door verandering, door dynamiek: het is een activiteit, een proces. Het NU bestaat door de combinatie van

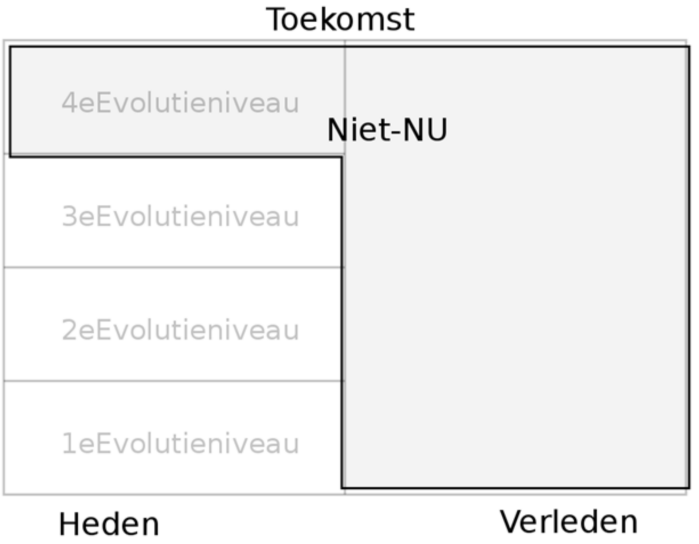

vorm en tijd. Wij vertalen alle processen in structuren en zetten het op een tijdsschaal. We kunnen niet anders, willen we (be)grijpbaar maken wat er om ons heen gebeurt. Vorm en tijd zijn fundamentele kenmerken van het NU. Tegelijkertijd beseffen we de dialectische tegenpool van vorm en tijd: dat is de combinatie van Verleden en Toekomst; anders gezegd: *het niet-NU.*

- Het NU is vorm- en tijdgebonden.
- *Het Verleden en de Toekomst zijn vormloos en tijdloos.*

Het Verleden kenmerkt zich door stilstand, het is onveranderlijk, onbeweeglijk, niet actief. Het Verleden 'slaapt' en kan, soms met moeite, tot leven gewekt worden via een herinnering. De Toekomst 'is er (nog) niet'.
Verleden en Toekomst zijn vorm- en tijdloos. Dat is in overeenstemming met onze beleving: *we kunnen ons 'tijdloos' dingen herinneren.* We kunnen ons net zo makkelijk iets van gisteren herinneren als iets dat tien jaar geleden gebeurd is. Daar komen geen vorm en tijd aan te pas. We beseffen dat de herinnering-als-zodanig niet aan tijd of vorm gebonden is.

We herinneren ons beelden. Zo'n beeld combineren we met een tijdsschaal, waardoor we weten of iets langer geleden is. Het beeld zelf is tijdloos.

- Het NU is de actieve werkelijkheid, met mensen in de hoofdrol.
- Het Verleden en de Toekomst vormen samen de *niet-actieve* werkelijkheid.
- Het Verleden is passief.
- *De werkelijkheid bestaat uit Verleden, NU en Toekomst.*

De functie van het Verleden is het onthouden en beschikbaar stellen van *Informatie*. Het NU *maakt* het Verleden, maar ook het omgekeerde geldt:

- Het Verleden maakt het NU.
- NU kan niet bestaan zonder Verleden en Toekomst.
- *Het NU is de emergentie van het Verleden en vormt de Toekomst.*

Dat het Verleden het NU maakt komt uitgebreider aan de orde in de hoofdstukken 'Informatie' en 'Infotie'.
Elk systeem voegt constant iets nieuws (Informatie) aan zijn *Systeemgeheugen* toe (zie het volgende hoofdstuk). Een afspiegeling van het NU wordt voortdurend opgeslagen.

- *Het Verleden is een afspiegeling van het NU en van elk NU dat geweest is.*

Kwantummechanica
In de wereld van de kleinste deeltjes zijn sommige verschijnselen alleen verklaarbaar als tijd en afstand geen rol spelen. Als ik in mijn model tijd en afstand uitschakel, dan schakel ik 'het NU' uit. Alleen Verleden en Toekomst blijven dan over. Je kunt je iets dergelijks voorstellen door naar de 'vaas van Rubin' te kijken (zie vorige pagina).

Dit is een mooi voorbeeld van dialectiek: iets bestaat bij de gratie van wat het niet is. Het niet-zwart is wit: de niet-vaas bestaat uit twee gezichten. Dit kun je ook zien als twee kwantumtoestanden (|0> en |1>, zwart en wit). De derde toestand – de superpositie, het resultaat van een dialectische spanningsreductie – is dan de gehele tekening: zowel zwart als wit.
Je ontdekt in dit voorbeeld de fragiele toestand van het NU: het is bijna onmogelijk om de tekening in zijn geheel te zien, je waarneming schiet van vaas naar gezichten, en weer terug.

Twee betekenissen
Het woord 'verleden' heeft twee betekenissen. Je kunt zeggen: "*Mijn verleden* ligt in mijn geheugen opgeslagen". Maar je kunt het ook over '*het Verleden*' hebben. In het eerste geval heb je het over: wat je hebt meegemaakt; je persoonlijke geschiedenis. In het tweede geval heb je het over de geschiedenis om je heen; de geschiedenis van het evolutieproces. Je kunt, wat NU gebeurt, niet opslaan in het Verleden. Wat je wel in het Verleden kunt opslaan is: *Informatie* over iets dat NU gebeurt; Informatie óver het NU.

- *Het Verleden is iets anders dan jouw verleden.*
- *Jouw* verleden maakt deel uit van het Verleden.
- Jouw verleden betreft Informatie over een deelproces van het evolutieproces. (Dat deelproces is wat jij gedaan en meegemaakt hebt.)

Een deel – jouw verleden (kleine letter) – kan niet tegelijkertijd het geheel – het Verleden (hoofdletter) – zijn (niveauverhaspeling is niet

toegestaan). Om het verschil in betekenis aan te geven, schrijf ik het één met een kleine en het ander met een hoofdletter. Dus: 'verleden' heeft een andere betekenis dan 'Verleden'.

- *Jouw* verleden betreft Informatie over een deel van een fase in het evolutieproces.
- *Het* Verleden betreft alle Informatie van Big Bang tot NU.

Hoe 'de twee verledens' zich tot elkaar verhouden is nu duidelijk, maar waar treffen we de Informatie aan? Hoe zit het met het Geheugen? Op het persoonlijke niveau zijn er twee geheugens: een breingeheugen, zie het hoofdstuk 'Brein', en een IKgeheugen, zie het volgende hoofdstuk.

Het NU
Er kan nog iets meer over het NU gezegd worden:

- Het NU is een procesmoment dat zich aan ons voordoet als bestaande uit systemen.
- *Systemen bestaan alleen in het NU.*

Om de werkelijkheid te kunnen begrijpen gaan we er van uit dat de NU-werkelijkheid bestaat uit voorwerpen en levende wezens. Die bestaan niet in het niet-NU. Dat houdt in dat bewegingen als entropie en emergentie zich alleen voordoen in het NU. Hetzelfde geldt voor de tegenpool van entropie: 'zelfhandhaving'. Zie het hoofdstuk 'Zelfhandhaving'.

Geheugen

Het NU wordt omgezet in Verleden. *Zoals er slechts één NU is, is er ook slechts één Verleden.*

- Gebeurtenissen die in het NU een vorm hebben, spelen zich in-de-tijd af.
- Gebeurtenissen, die zich in het NU bevinden, worden omgezet in beelden die in het Verleden opgeslagen worden.
- De beelden bevinden zich ergens waar vorm en tijd geen rol spelen.

Het Verleden kun je zien als een opslagplaats. De algemene benaming van zo'n opslagplaats is: 'geheugen'. Als zich zo'n 'opslagplaats' in het *niet-NU* bevindt, noem ik dat een '*G*eheugen' (met een hoofdletter). (Het gaat hier om een metafoor, om een model… Een 'opslagplaats' die zich 'ergens' bevindt, dat kan natuurlijk niet. Een opslagplaats heeft 'ruimte' nodig, en die bestaat niet in het ruimteloze Verleden.)

- *Het Verleden* is opgebouwd uit *Geheugens*.
- Een Geheugen bevat *Informatie* over de geschiedenis en de potentiële toekomst *van een systeem*. Elk systeem heeft zijn eigen Geheugen.

Niet-NU
Wat 'het NU' is, dat is niet zo duidelijk. Het lijkt ingeklemd tussen Verleden en Toekomst.

- Het NU is de schakel tussen Verleden en Toekomst.

Het NU maakt het Verleden en de Toekomst mogelijk. Het NU is de dialectische tegenpool van Verleden en Toekomst samen. Verleden en

Toekomst samen kun je ook *niet-NU* noemen. Het NU kan niet zonder het niet-NU, het NU kan niet zonder Verleden en Toekomst.

- *Het NU is vorm- en tijdgebonden.*
- Het niet-NU is *vormloos* en *tijdloos*.

De Systeemgeheugens
Ik ga er van uit dat niet alleen mensen een persoonlijk Geheugen hebben, maar dat alles wat bestaat een eigen Geheugen heeft.

- Elk systeem heeft een eigen Geheugen.

Dat houdt in dat ook 'het universum' een eigen Geheugen heeft. Wij zijn onderdeel van dat universum. En net zoals jij een onderdeel van het universum bent, is ook jouw Geheugen onderdeel van een *'totaalgeheugen'.*

- Het Geheugen van een systeem noem ik: 'Systeemgeheugen'.
- *Het Verleden bestaat uit Systeemgeheugens.*
- In het Systeemgeheugen 'ligt' alle Informatie 'opgeslagen' die voor het systeem van belang is.
- Verleden en Toekomst vormen samen de '*niet-kant*' van het NU.

De Informatie die in een Systeemgeheugen is opgeslagen, betreft het 'voorbije NU', inclusief de Informatie over vorm en vormveranderingen (tijdsverloop), en de potentiële ontwikkelingen. Het systeemgeheugen bevat ook Informatie over de niet-vorm van het systeem – dat is zijn omgeving – in het NU.

- *Een systeem kent zijn plaats in de omgeving.*

Een voorbeeld: wij weten precies waar we ons bevinden.
Een ander voorbeeld: In het Systeemgeheugen van ons lichaam is de Informatie opgeslagen betreffende de vorm en zijn niet-vorm.

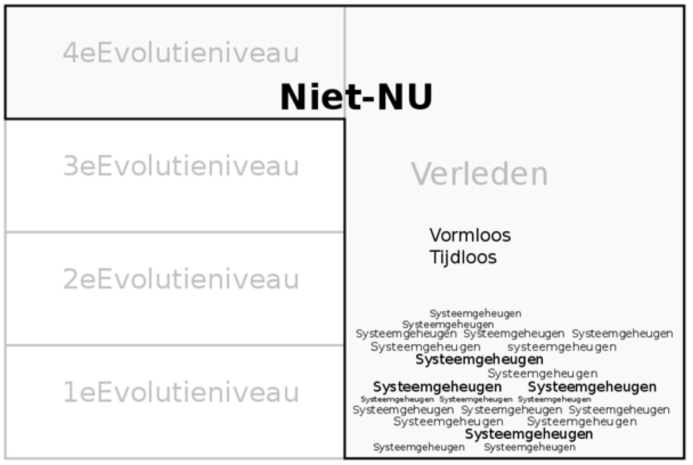

Ons lichaam bevat informatie over de plaats en functie van de cellen. Na een verwonding haalt het lichaam de benodigde Informatie voor de genezing uit zijn Systeemgeheugen. De nieuwe cellen op hun beurt kennen hun functie binnen het geheel, want zij bevatten de relevantie informatie betreffende hun omgeving (het lichaam). Dit soort Informatie ligt opgeslagen in de Bouwplannen die een onderdeel zijn van de Systeemgeheugens.

De term 'Systeemgeheugen' gebruik ik als verzamelnaam voor de onderdelen van de Geheugens. Onderdelen zijn:

- Materiële systemen → *'Fysiekgeheugen'* (1eE).
- *Levende wezens* → *'Soortgeheugen'* (2eE).
- *Mensen* → *'IKgeheugen'* (3eE).

De Systeem*geheugens* verhouden zich anders tot elkaar dan de *systemen*.

- Systemen zijn dichotoom.
- Systeemgeheugens vloeien in elkaar over, ze zijn maar gedeeltelijk uniek.

- Systeemgeheugens bestaan voor groot deel uit Geheugens-voor-gezamenlijk-gebruik (Soortgeheugen, Fysiekgeheugen).

IKgeheugen
In de volgende hoofdstukken zal de plaats en functie betreffende *het 'IK'* een verdere invulling krijgen. Het 'IKgeheugen' is de Informatiekant van het 'IK'. Die Informatie 'groeit' in de loop van de tijd.
Het IKgeheugen is een onderdeel van elk *menselijk* Systeemgeheugen. Elk systeem heeft een individueel geheugen met Informatie die dat unieke systeem betreffen. Alleen bij mensen noem ik dat individuele geheugen: 'Ikgeheugen'. Zo bevatten bijvoorbeeld fysieke systemen ook een Geheugen met unieke Informatie die alleen voor dat voorwerp gelden.

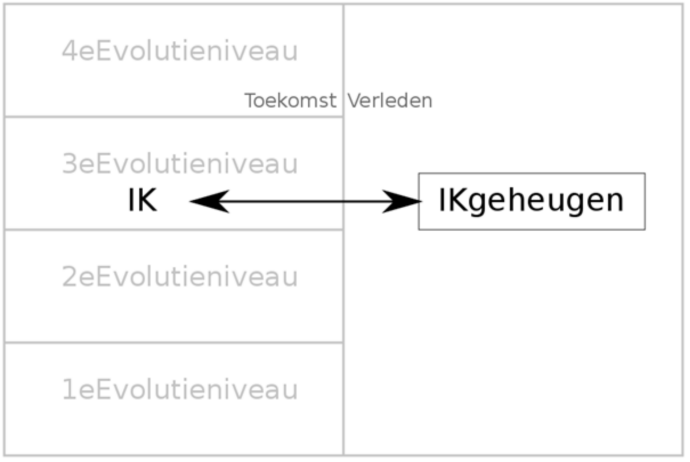

Freud
Hoewel Sigmund Freud veel onzinnige dingen gezegd heeft, lijkt zijn model van de psyche op het evolutiemodel:

…	(1eE)	
Es	(2eE)	biologische aandriften
Ich	(3eE)	IK
Über-Ich	(4eE)	

Actief IKgeheugen?
Van een Geheugen gaat geen activiteit uit: je kunt er al of niet gebruik van maken. Dat het IKgeheugen niet-actief is, neemt niet weg dat er toch invloed van uitgaat. Dat komt omdat *het IK* voortdurend in contact staat met het IKgeheugen en daar 'lering uit trekt'. (Het IK komt uitvoerig aan de orde in het hoofdstuk 'Bewustzijn'.)

Er wordt wel eens gezegd: "Wie schrijft die blijft". Dat is ook zo, alleen in een wat andere betekenis. Je 'schrijft' namelijk voortdurend in je Geheugen (meer hierover in het volgende hoofdstuk). Je 'blijft', omdat je Geheugen tijdloos is. *De Informatie blijft bestaan, jij blijft bestaan.* De *infotie* (zie het gelijknamige hoofdstuk) is de constante schakel die gebruik maakt van de Informatie die in het Geheugen is opgeslagen.

Veranderlijk Geheugen
De Geheugeninhoud is niet per se onveranderlijk.

- Soms vloeien Geheugen-elementen in elkaar over of verspringen.
- Er zijn gespecialiseerde psychotherapeuten die aangeleerde Geheugeninhouden soms kunnen 'herprogrammeren'.
- Als veel leden-van-een-soort iets geleerd hebben, kan dat bijstelling van het Soortgeheugen tot gevolg hebben. (Zie voor het Soortgeheugen het gelijknamige hoofdstuk.)

Gelaagdheid
Het evolutiemodel bestaat uit slechts vier evolutieniveaus. In feite is elk niveau weer opgedeeld in subniveaus, en elk subniveau weer in subniveaus… Zo ook de Systeemgeheugens. De Geheugens volgen de verscheidenheid die in het NU gelden en die vroeger golden. Dit houdt bijvoorbeeld in dat sommige dieren meer op mensen lijken dan andere. Een volgend niveau werpt zijn schaduw vooruit.

Kaartenbak

Het Verleden is opgebouwd uit Geheugens. Om de werking van Geheugens duidelijk te krijgen gebruik ik de metafoor van een kaartenbak.

- Elk Systeemgeheugen is een kaartenbak.
- De kaartenbak is gevuld met archiefkaartjes.
- Het woord *'kaart'* neem ik op in mijn begrippenkader. Het heeft dan de specifieke betekenis van: *Geheugen-element*.
- In de loop van de tijd komen er steeds meer kaartjes bij.

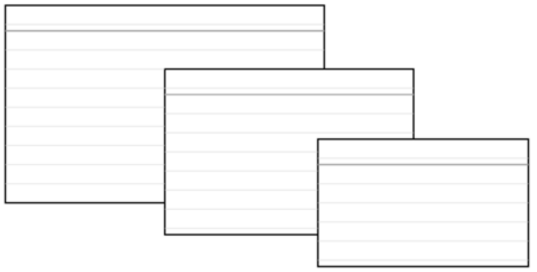

Voor het gemak beperk ik me hier tot het beschrijven van de kaarten die in de IKgeheugens dienst doen. Voor de andere soorten Geheugens werkt het in principe hetzelfde.

- Een kaart bevat een beeld van een gebeurtenis.

Een beeld is niet de gebeurtenis zelf: het is er de afspiegeling van. Of beter gezegd:

- Een kaart bevat onder andere de Informatie die nodig is om een gebeurtenis te kunnen herinneren.

Een kaart kan ook Informatie bevatten over iets dat je in de toekomst wilt gaan doen.

- Een nieuwe kaart wordt toegevoegd als je iets meemaakt of voorneemt.

Bijvoorbeeld: stel, je proeft voor het eerst een stukje chocola. Je maakt dan een nieuw kaartje aan waarop je het beeld beschrijft van 'chocola proeven'.
Maar je schrijft nóg iets op, namelijk: wat je er van gevonden hebt. Ik noem dat een *'interpretatie'* (zie het hoofdstuk 'Infotie'). De interpretatie werkt als een *'gedragsopdracht'.* Die gedragsopdracht zou kunnen luiden: "Niet eten", of, "Wel eten". Met die gedragsopdracht kun je eventueel in de toekomst je voordeel doen. *Je hebt iets 'geleerd'.*

Gedragsopdrachten (aandriften)

- Op de kaarten staan onder andere gedragsopdrachten.

Een gedragsopdracht is een aanwijzing over wat je moet doen als je in een bepaalde situatie bent. Of beter gezegd: hoe je moet reageren als je iets specifieks waarneemt. Afhankelijk van wat je van het stukje chocola vindt, zul je een volgende keer, als je weer in de gelegenheid bent om chocola te eten, dat wel of niet willen eten. Bij die beslissing speelt dan het kaartje met het beeld van chocola proeven een rol. Je 'leest' – herinnert – dan de gedragsopdracht.

- Gedragsopdrachten kunnen zwak en sterk zijn.

Naarmate je vaker hetzelfde beleeft, wordt de bijbehorende gedragsopdracht sterker: het is dan moeilijker om hem niet uit te voeren. In de loop van de tijd doe je allerlei ervaringen op. Je leert welk gedrag effectief is. Bevindingen worden als gedragsopdrachten aan het betreffende beeld toegevoegd.

De gedragsopdrachten vinden bij nieuwe kaarten hun oorsprong in een *waarneming* of een *gedachte*. Bij mensen kan een gedragsopdracht ook een *voornemen* zijn. Je neemt je dan voor om in de toekomst iets te doen.

De opdracht kan zoiets inhouden als:

- negeren, verstijven (1eE)
- vermijden (1eE)
- aanvallen (2eE)
- vluchten (2eE)
- iets proberen (3eE)
- je Intuïtie en Moraal-checker volgen (3eE)

Of een variatie op deze thema's.
Ik benoem een gedragsopdracht verderop ook wel met *'aandrift'.*

Herinterpretatie
Op het moment dat een kaart uit het Geheugen gehaald wordt, geeft dat aan het systeem betekenisvolle Informatie. De gedragsopdracht op het kaartje kan gewoon uitgevoerd worden, maar voor mensen is er is altijd de mogelijkheid om een aandrift bewust niet op te volgen. Sommige gedragsopdrachten kunnen veranderen; soms kan herinterpretatie plaats vinden op grond van een vrije keuze. In dit laatste onderscheidt 'de mens' zich van de dieren.

Regels
Een gedragsopdracht kan ook opgevat worden als een *regel*, er is dan een voorwaarde aan verbonden. Een kaart kan een regel bevatten zoals: *als* ik in de jungle ben, *dan* betekent 'tijger': gevaar; en een ander kaartje kan de regel bevatten: *als* ik in een dierentuin ben, *dan* betekent 'tijger': interessant.

- Een gedragsopdracht, of zo'n 'regel', is dan een *voorgenomen reactie* voor het geval dat nog eens een gelijksoortige waarneming plaatsvindt.

- Je kunt je van een regel *bewust* of *onbewust* zijn.
- Sommige regels kun je bewust toepassen, andere regels worden 'automatisch' uitgevoerd.
- Waarden, normen, morele regels, culturele gewoonten: het zijn evenzovele voorbeelden van gedragsopdrachten.

Werelden
Er is geen enkele kaartenbak gelijk aan een andere. Bij mensen bepalen de kaarten hun wereldbeeld. Dat maakt elke werkelijkheid uniek en persoonlijk. Je kent alleen je eigen werkelijkheid, en die werkelijkheid verschilt van elke andere werkelijkheid. Jij bent uniek. Je leeft in je eigen werkelijkheid.

- Er zijn net zo veel werelden als er mensen zijn.

Vier de eenzaamheid! Je bent niet alleen…

Aanvullende opmerkingen

- Het *beeld* op een kaartje is een geïnterpreteerde waarneming of een gedachte die voor de persoon betekenisvol is.
- Een waarneming of een gedachteconstructie is altijd gebonden aan en afhankelijk van het systeem dat waarneemt of denkt.
- *'Belevingen'* kunnen samengevoegd worden tot eenheden van gelijksoortige belevingen. Zo'n *samenvoeging* is dan een '*ervaring*'. Naarmate zo'n beleving zich vaker herhaalt, wordt de ervaring overtuigender en nestelt zich steviger in het Geheugen. Als heel veel systemen hetzelfde beleven, wordt die ervaring opgenomen in het Soortgeheugen. Zie het hoofdstuk 'Soortgeheugens'.
- Voor een serie op elkaar lijkende waarnemingen is maar één *'referentie'* (zie het hoofdstuk 'Brein') nodig. Dat vergemakkelijkt en versnelt het proces van herinneren of 'automatisch uitvoeren'.

Bouwplan
Bij elk systeem zitten bij de start al wat kaartjes in de kaartenbak. Die kaarten doen dienst als een Bouwplan. Erfelijke Informatie is een voorbeeld. Zie het hoofdstuk 'Evoluerend Bouwplan'.

Informatie
De kaarten in de persoonlijke kaartenbak hebben een nog veel fundamenteler functie. Meer hierover in het hoofdstuk 'Infotie'

Informatie

Eerst was er Potentie, Potentie werd:
infotie/energie/massa en Informatie.
Dat is het.
Met jou ging het ook zo.

Werkelijkheid
De evolutie van de werkelijkheid voltrekt zich volgens het model dat ik in een eerder hoofdstuk beschreef, maar je kunt het ook beschrijven zoals ik hierboven deed.
Het is ondertussen wel duidelijk dat het Verleden even belangrijk is als het NU. Dit maakt de term *'werkelijkheid'* onduidelijk. Ik bedoel: *het niet-NU is net zo werkelijk als het NU.* Daarom voor alle duidelijkheid: de werkelijkheid bestaat uit Verleden, NU en Toekomst.

- Het bestaan begon met Potentie.
- De 'NU-werkelijkheid' bestaat uit *energie/massa én infotie.*
- Infotie, massa en energie zijn aspecten van de NU-werkelijkheid.
- Infotie is een integraal onderdeel van de natuur, net zoals massa en energie dat zijn.
- Infotie is de *interface* die vorm en tijd geeft aan de NU-werkelijkheid.
- De infotie is de *'manifesteerder'.*

Intermezzo

De Tao baarde het Ene.
Het Ene de Twee.
De twee baarden de Drie.
De Drie alle schepsels.

(Lao Zi, vertaling: Kristofer Schipper.)

Ik geef al vast het een en ander in tekening weer. Let op de plaats die infotie heeft (meer over de infotie in het volgende hoofdstuk):

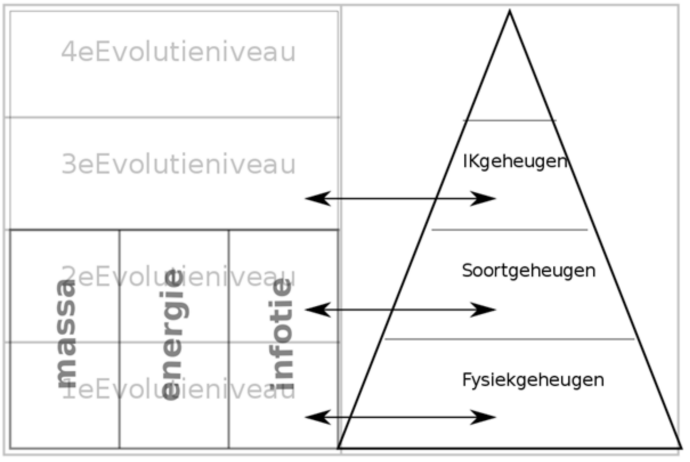

Informatie
Informatie speelt een cruciale rol bij het in stand houden van de NU-werkelijkheid.

- Het NU is de wereld van de *structuren (vormen)* en de *processen (tijdsverloop).*
- Informatie maakt het zich *manifesteren* van vormen en tijdsverloop mogelijk.
- Er is maar één tijd(sverloop), er zijn vele vormen.
- Zonder Informatie kunnen vormen en processen niet bestaan.
- Vormen en processen zijn *'geïnformeerde'* materie en ontwikkeling. (Geïnformeerd-zijn = voorzien zijn van Informatie.)

Een stoel bestaat uit materialen en heeft afmetingen. Die vorm en stofeigenschappen moeten op de een of andere manier onthouden worden. Anders zou de stoel morgen een vormeloos hoopje 'niets' zijn.

Als ik vandaag naar een bepaalde plek ga en daar blijf, moet ik daar morgen ook nog zijn. Dat ik er nog ben, komt omdat ik 'geïnformeerd' ben: mijn lichaam behoudt zijn vorm en blijft waar het is.

Op het 2eE-niveau zijn lichamen opgebouwd uit cellen. Dat is ook zo met ons eigen lichaam. Die cellen zijn opgebouwd uit materie. Nu doet zich het verschijnsel voor dat de cellen zich voortdurend vernieuwen. Dat houdt in dat ons lichaam na verloop van tijd uit andere materie bestaat. Je bent iemand anders dan een paar jaar geleden, althans: op het 1eE-niveau ben je iemand anders. *Wat is er dat maakt dat mijn lichaam, ook voor anderen, toch herkenbaar blijft?* Dat komt doordat het totaal aan eigenschappen, aspecten, kenmerken, kwaliteiten, afmetingen, enzovoort, hetzelfde blijft. Die *Informatie* blijft hetzelfde. Weliswaar onderhevig aan het proces van veroudering, maar wel levenslang een eenheid.

- Datgene dat er voor zorgt dat vormen door-de-tijd-heen blijven bestaan en dat vorm geeft aan veranderingen, heet: 'Informatie'.
- Informatie is geëmergeerde Potentie.

Potentie → Informatie → jouw Potentie en Bouwplan → jouw Informatie

Zelfhandhaving

- Het geïnformeerd-zijn wil zeggen dat 'de boel bij elkaar gehouden wordt', verstrengeld blijft, ook al verstrijkt er tijd.
- Een kenmerk van systemen is: de drang om zichzelf te handhaven, om de Informatie te behouden.
- *Zelfhandhaving gebeurt door Informatie toe te voegen aan massa/energie, waardoor de dingen vorm krijgen en die vorm gedurende een zekere tijd kunnen handhaven.*
- Zelfhandhaving wil zeggen: informeren – van Informatie voorzien en informatie behouden.

- Zelfhandhaving is de tegenovergestelde beweging van entropie.
- *Zelfhandhaving is 'de meest fundamentele behoefte' van elk systeem.*

Verleden

- Het Geheugen is de opslagplaats van de Informatie.

Een herinnering komt uit het vorm- en tijdloze Verleden, uit het niet-NU. Zelfhandhaving speelt zich af in het NU. Hoe vindt de overbrugging plaats van het niet-NU naar het NU? En omgekeerd: hoe komt NU-informatie terecht in het niet-NU? Een deel van het antwoord heb ik al gegeven: er worden kaartjes geschreven en gelezen. Maar wie of wat doet dat?

Infotie

Massa en energie zijn fundamentele grootheden waarmee de klassieke wetenschap de NU-werkelijkheid verklaarde. Massa en energie zijn echter onsamenhangend, ze behoeven informatie om te kunnen bestaan.

- Potentie kan zich manifesteren, maar is inactief.
- Potentie behoeft emergentie om zich te manifesteren.
- Ook de Informatie in de Systeemgeheugens is inactief.
- Informatie behoeft een actieve tegenhanger om massa en energie tot werkelijkheid te maken.
- *Massa en energie behoeven een actieve grootheid om zich in het NU te manifesteren.*
- Die actieve grootheid noem ik *'infotie'.*
- Infotie is de drijvende kracht achter de Informatievoorziening en achter de zelfhandhaving. (Zie ook het volgende hoofdstuk.)

'Infotie' is iets anders dan 'Informatie'

- *Jouw Informatie* bevindt zich op kaarten in je Systeemgeheugen.
- Een kaart is een geheugenelement.

- Jouw *Infotie* is de interface – de uitwisselaar – tussen kaart en massa/energie.
- De Infotie 'schrijft' en 'leest' Informatie.
- De Infotie maakt gebruik van Informatie *én* van gegevens.
- Jouw *Informatie* komt uit je Geheugen.
- De *gegevens* komen onder andere binnen via *waarnemingen.*

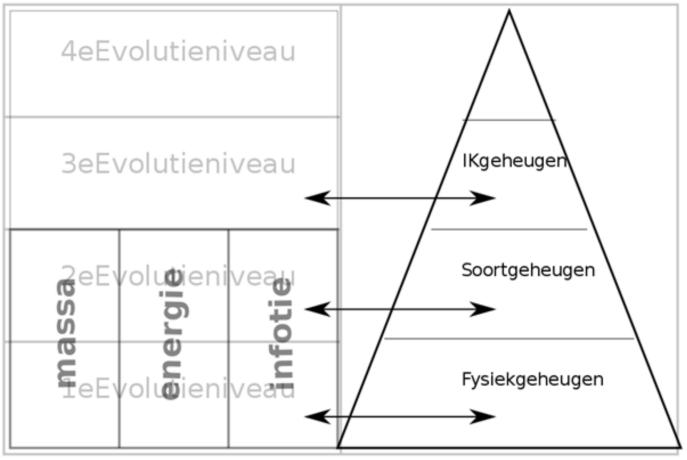

Waarnemingen
Een waarneming betekent dat het systeem *'weet-heeft'* van het feit dat er iets gebeurt in de omgeving. Waarnemingen vinden plaats in de NU-werkelijkheid. Het NU is de wereld van je lichaam; je lichaam behoort tot het 1e- en 2eE-niveau. Het menselijke *brein* is dáár een onderdeel van. Het menselijk *Bewustzijn* (3eE) ontstaat en participeert weliswaar in het NU, maar staat los van de materiële werkelijkheid en maakt daar ook geen deel van uit.

- Het menselijk Bewustzijn is de *emergentie* van de lichaamsgebonden infotie.

Gegevens
Je kunt iets niet waarnemen als je geen Geheugen hebt. Je weet dan niet wat je met je waarnemingen aanmoet. De vormen en gebeurtenissen die

je ziet zijn betekenisloos als je ze niet herkent en in een context kunt plaatsen. Die context zit in je Geheugen.

- Vormen en gebeurtenissen zijn betekenisloos als je geen Geheugen hebt.

Wat je waarneemt moet gekoppeld worden aan de Informatie waar je al over beschikt. Dat 'koppelen' is de functie van de infotie.
Wat je waarneemt zijn gegevens, je neemt *geen* 'Informatie' waar. Gegevens-op-zich zijn betekenisloos.

Infotie, Informatie en gegeven
Er is dus een fundamenteel verschil in betekenis tussen de termen 'Informatie' en 'gegeven'. *Informatie* is een betekenis. Een *gegeven* is betekenisloos en krijgt pas betekenis als het in een context wordt geplaatst. Het cijfer 3 krijgt pas betekenis als het verbonden wordt met iets anders. Bijvoorbeeld 3 appels heeft een andere betekenis dan 3 peren. Hierover, en over de rol van infotie, meer in het volgende hoofdstuk, maar nu al vast:

- *Informatie is geïnterpreteerd. Een gegeven is (nog) niet geïnterpreteerd.*

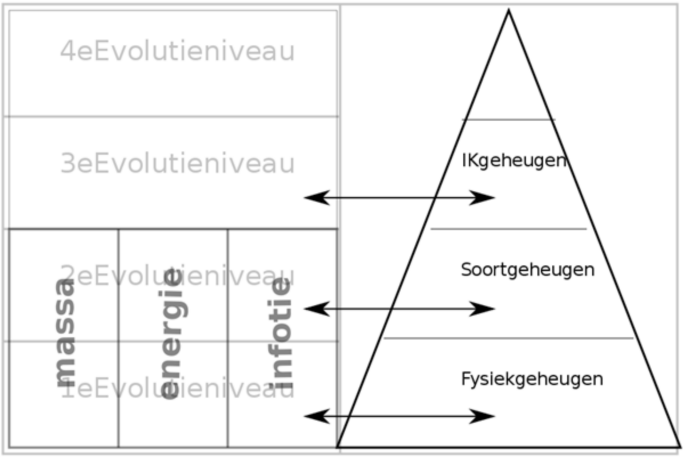

Infotie

De *infotie* is een fundamentele bouwsteen van de NU-werkelijkheid.

- *Infotie is de vorm- en tijdgever.*
- Infotie is de *interface* tussen massa/energie en Geheugen.
- *Infotie is de manifesterende kracht achter de evolutie en resulteert in de neiging tot zelfhandhaving van de systemen.*
- Door de Infotie 'hecht' Informatie zich aan materie en manifesteert zich bij sommige systemen als een levend wezen.
- $e = imc^2$. (i = infotie = 1.)

Ik beschouw de infotie als een black box. Dat houdt in dat ik me niet afvraag hoe Informatie omgezet wordt in vorm en tijd.

- Als we NU, Verleden en Toekomst accepteren als te onderscheiden aspecten van de werkelijkheid, en
- als we daarbij het Geheugen zien als de *Informatie-gever* en *Informatie-onthouder*,
- dan hebben we een *interface* nodig om het NU op het Verleden te betrekken.

We hebben een interface nodig om *Informatie* om te zetten in vorm en in een moment-in-de-tijd. Die interface heb ik *'infotie'* genoemd.

- Het NU genereert via infotie voortdurend nieuwe Informatie.
- De gegenereerde Informatie wordt in een Geheugen opgeslagen.
- Omgekeerd voegt infotie bestaande Informatie toe aan massa/energie, zodat vormen en een tijdsverloop bestaan.

Interface
De term 'interface' wordt veel in de informatica gebruikt. Het is dan een 'apparaatje' dat de signalen van het ene systeem bruikbaar en 'begrijpbaar' maakt voor een ander systeem. Zo maakt bijvoorbeeld een luidspreker muziek van elektrische signalen. De luidspreker is dan de interface tussen elektrische signalen en de luisteraar.

De infotie bepaalt op grond van Geheugen-elementen:

- *hoe iets er uit ziet;*
- *hoe iets gaat veranderen;*
- *hoe er gereageerd moet worden op de omgeving.*

De infotie kun je zien als de interface die *Informatie* combineert met *energie/massa*, waardoor de dingen een vorm krijgen en deelnemen aan het tijdsverloop.

Omdat ik infotie opvat als een black box, hoef ik er niet méér er over te zeggen. Het is voldoende om te weten dat het de interface is tussen Informatie en massa/energie. Dit maakt het *Geheugen* belangrijk.

Geheugen

- De systemen waarbij de infotie een rol speelt bestaan uit materie, energie en infotie.
- Infotie is een aspect van het NU.

Het gaat hier dus niet om allerlei denkbeeldige systemen. Het gaat om – in principe – met de zintuigen waarneembare dingen die fysiek van aard zijn. Idealen, bijvoorbeeld, hebben geen infotie en hebben geen Geheugen, als ze niet fysiek gerealiseerd zijn. Een stad op Mars heeft geen infotie en heeft geen Geheugen. Een stad in Nederland is een fysiek suprasysteem en heeft dus ook een Systeemgeheugen. Een cluster is een complex proces dat zich gedurende een bepaalde tijd handhaaft, en heeft dus een eigen kaartenbak.

Het niet gerealiseerde ideaal van een betere maatschappij, bestaat alleen in het IKgeheugen van de bedenker of van de aanhanger van dat idee. Een daadwerkelijk functionerende maatschappij daarentegen is een op het 3eEvolutieniveau functionerende eenheid met duidelijk zintuiglijk waarneembare kenmerken. De Nederlandse maatschappij verschilt waarneembaar van de Nepalese. Een maatschappij, een bedrijf, een familie… Het zijn voorbeelden van systemen met een eigen Systeemgeheugen.

- Elke *infotie* is gekoppeld aan een Systeemgeheugen: in dat Geheugen zit iets en er kan iets bijkomen. Maar er gaat nooit iets af. Oude toestanden worden onthouden. Ik ga er van uit dat de infotie Informatie krijgt uit het eigen Systeemgeheugen, zonder tijdsverschil.
- De *infotie* is actief: het plaatst Informatie in het Geheugen en haalt Informatie uit het Geheugen.
- De *infotie* heeft een tegenovergestelde beweging dan die van de *entropie*. Infotie voegt informatie toe, bij entropie vermindert informatie. Zolang de infotie en de entropie in evenwicht zijn blijft een systeem bestaan.

Op het niveau van de afzonderlijke systemen behoort 'zelfhandhaving' tot de polariteit: *zelfhandhaving↔entropie.*

- Zelfhandhaving gebeurt door – via infotie – Informatie toe te voegen aan massa/energie.

Door de toevoeging van Informatie aan massa/energie krijgen de dingen vorm. Die vorm kan zich gedurende een zekere tijd handhaven.

Gekwalificeerde gebeurtenis
Informatie wordt toegevoegd aan massa/energie. Het NU is daarvan het resultaat. Omgekeerd levert het NU Informatie aan de hand van waarnemingen en gedachten. Die Informatie wordt in een Systeemgeheugen vastgelegd. Dat gebeurt als volgt:

- Er wordt een nieuw kaartje geschreven door de infotie, onder voorwaarde dat de waarneming van betekenis is voor het systeem.
- De betekenis ontstaat door een *interpretatie*.
- *Interpretatie is een bewuste of onbewuste activiteit.*
- Het Bouwplan van het systeem bepaalt de interpretatieruimte.
- Het Bouwplan bevat globale Informatie over welke vorm het systeem in een bepaald stadium van ontwikkeling kan hebben of welke actie ondernomen kan worden.
- Een kaart wordt bijgeschreven op het moment dat een waarneming *geïnterpreteerd* wordt.

Op het kaartje wordt dan een *beeld* van de gebeurtenis geschreven. Het Geheugen-element is voor levende wezens de afspiegeling van een *betekenisvol voorval.* Het is een beeld van wat er gebeurd is, maar ook de kwalificatie of een dergelijk voorval bijdraagt aan het voorbestaan van het systeem. Die kwalificatie heb ik *'gedragsopdracht' (aandrift)* genoemd.

- Een gedragsopdracht is een aanbeveling of een voorschrift om uit te voeren als zich in een volgend-NU een gelijksoortige gebeurtenis afspeelt.

Interpretatie
Een *waarneming*-op-zich is niet voldoende voor het bijschrijven in het Geheugen. Alleen *Informatie* wordt in het Geheugen opgenomen. Daarvoor moet een waargenomen *gegeven* of *gebeurtenis* eerst *geïnterpreteerd* worden. Er moet betekenis aan gegeven worden. Die betekenis wordt er door de *infotie* aan gegeven.

- Zonder *interpretatie* wordt een beeld niet in het Geheugen opgeslagen
- Elke kaart is betekenisvol; *het niet-NU is vol betekenis*.

- Bij mensen is een interpretatie *tevens* een, bewuste of onbewuste, mentale *beoordeling* door het IK. Het is een conclusie.

Voor de verschillende evolutieniveaus geldt:

- *1eE:* De gedragsopdrachten liggen vast in het Bouwplan. Er is geen ruimte voor interpretatie. Verandering is het gevolg van entropie én van het volgen van en reageren op omgevingstoestanden.
- *2eE:* Waarnemingen worden voortdurend geïnterpreteerd aan de hand van gedragsopdrachten. Dieren kunnen nieuwe kaarten aanmaken. De uit de gedragsopdrachten voortkomende reacties zijn overwegend instinctief en afhankelijk van de soort. Dieren kunnen meer of minder leren (conditioneren).
- *3eE:* Er is ruimte voor het afwijken van sommige gedragsopdrachten. Dat is een vorm van *'nee'-zeggen* tegen aandriften. Die gedragsopdrachten uiten zich in instincten, ervaringen, enzovoort. Naast 'nee-zeggen' bestaat de mogelijkheid om activiteiten-in-de-toekomst te plannen en op een nieuwe kaart te zetten.

Het 'betekenis geven' betekent op elk evolutieniveau iets anders. Op het 1eE-niveau is het een soort mechanisch 'betekenis hebben'. Dat gaat op het 2eE-niveau ook nog voor een belangrijk deel op.

Alles wat waargenomen wordt kan van betekenis zijn. Bij de lagere levensvormen is het waarnemingsgebied beperkt. Bij mensen beperkt het zich tot wat de zintuigen waarnemen, wat via intuïtie binnenkomt en wat aan bewuste opvattingen ontwikkeld wordt.

Zin
De infotie interpreteert. De interpretatie is een zingeving. De *zin-op-zich* – dat is het doel dat de evolutie nastreeft – komt voort uit het 4eE-niveau. Mensen hebben een persoonlijk 4eE-niveau.

- *1eE:* Het zinvolle voor een steen zit hem in het zijn-op-zich.
- *2eE:* Voor dieren is het doel: 'leven in stand houden en doorgeven'.
- *3eE:* Mensen kunnen nieuwe kaartjes aanmaken op grond van een gedachte. Hun doel is: meewerken aan de voortgang van de evolutie en uit persoonlijke Potenties een keuze maken en daar iets mee doen.

Enkele eigenschappen van mensen:

- Mensen kunnen zich voornemen om iets in de toekomst te doen of te laten. Op het moment van dit voornemen, wordt een nieuwe kaart opgeslagen in het Geheugen.
- Voor mensen is verantwoordelijk gedrag belangrijk. Door verantwoordelijk gedrag leveren ze een positieve bijdrage aan de evolutie.
- Samenwerking en compassie zijn leidinggevende begrippen voor een betere toekomst.
- Mensen vinden aanwijzingen voor zingeving in het 4eE-niveau.

Het is het 4eE-niveau dat het NU als het ware naar zich toe trekt. Het 4eE-niveau is de emergentie van het 3eE-niveau. Hoewel het 4eE-niveau voortkomt uit het 3eE-niveau, heeft het 4eE-niveau ook *invloed* op de voortgang. De Blauwdruk van het 4eE-niveau werpt zijn schaduw vooruit: niet alles is goed.

- De aanwijzingen voor wat goed en verkeerd is, ontvang je via *Intuïtie* en *Moraal-check*.

- Het 4eEvolutieniveau bevat de spelregels voor gedrag: goed en kwaad, gewenst en ongewenst, mooi en lelijk, verstandig en onverstandig…

Ervaringen uitwisselen
Via de infotie levert het Geheugen Informatie voor het voortbestaan. Voor mensen komt daar nog bij dat gegevens via taal uitgewisseld kunnen worden. Door onderling ervaringen uit te wisselen vindt 'leren' plaats, maar ook bekrachtiging en versteviging van relaties. Daarbij is het wel zo dat de gegevens geen Informaties zijn. De ontvanger kan er 'Informatie' van maken. De ontvanger kan, door interpretatie, *betekenis* aan een gegeven toevoegen. Dit houdt in dat het niet zeker is of de Informatie-van-de-zender identiek is aan die van de ontvanger. Daar kan verschil in zitten, wat tot misverstanden kan leiden.

Voorbeelden
Hierna enkele voorbeelden van de *werking van de infotie* op de verschillende evolutieniveaus:

- *Steen*
  Een steen bevindt zich op het 1eE-niveau. Voor een steen geldt een ander Bouwplan dan voor systemen op een hoger niveau. Een steen is in-zichzelf-gekeerd, convergent. Een steen verhoudt zich nauwelijks tot zijn omgeving. Hoogstens neemt het de temperatuur over of splijt het zich als je er met een hamer op slaat. Het *weet-hebben* van wat er in de omgeving gebeurt is passief.
- *Spoorrail*
  Een spoorrail is een ander voorbeeld van iets op het 1eE-niveau. Een spoorrail is een open systeem: het reageert op zijn omgeving. Het heeft 'weet-van' zijn omgeving, want het reageert op temperatuurverschillen: als de temperatuur toeneemt, wordt de rail langer. Dat kan alleen als de rail over de benodigde Informatie beschikt en 'weet' wat er mee moet gebeuren. Het 'interpreteren' van de waarnemingen is niet

meer dan een automatische reactie. Er komt Informatie uit het Geheugen; de spoorrail voert de in het Systeemgeheugen opgeslagen Gedragsopdrachten uit.

- *Vlinder*
  Een vlinder weet waar een bloem te vinden is en vliegt weg als je in de buurt komt.
  Bij de dieren is de ontwikkeling gestopt op het 2eE-niveau. Sommige dieren hebben eigenschappen of vermogens als emotie, inzicht, zelfbewustzijn, en wellicht: 'paranormale' waarneming. Voor deze eigenschappen is niet alleen een intensief waarnemen van de omgeving nodig. Ook zijn Gedragsopdrachten nodig om ingewikkelde situaties te kunnen beoordelen.
- *Mens*
  Ook als mens heb je weet van je omgeving. En je hebt weet van je lichaam. Dat is niet gek, want je beleeft je lichaam als 'iets' waar je een vaste relatie mee hebt.
  Je beleeft je eigen lichaam als 'iets' buiten je 'IK'.
  - Je brein stelt je is staat ingewikkelde constructies te bedenken en veel verschillende samenwerkingsverbanden aan te gaan.
  - Je Moraal-checker stelt je in staat de gevolgen van je handelen te beoordelen, zodat je IK de juiste keuzes kan maken.
  - Je Moraal-checker behoedt je voor foute keuzes zodat je 'nee' kunt zeggen tegen verkeerde aandriften.

Je lichaam zien als 'iets buiten jezelf', is wellicht even wennen. Toch lijkt het me logisch, want je lichaam is 'iets materieels'. Het is 'levende materie'. Je 'IK' is immaterieel. Er is weliswaar een verbinding, maar je lichaam is toch iets anders dan je IK.

In het hoofdstuk 'Bewustzijn' zal ik beschrijven hoe de infotie emergeert tot Bewustzijn.

Evoluerend Bouwplan

Het kan de goede kant opgaan, maar het kan ook fout aflopen. Dat geldt voor de werkelijkheid als geheel, maar geldt net zo goed – door de recursie – voor elk afzonderlijk individu. Dat je niet weet welke kant het opgaat, betekent niet dat je met lege handen staat. Als je goed om je heen kijkt dan zie je dat de evolutie een bepaalde richting opgaat. Van het 1e naar het 2e, van het 2e naar het 3e niveau. Er ligt een *Bouwplan* aan ten grondslag aan het evolutieproces.

- De werkelijkheid stevent af op een bepaald *doel.* Wij mensen zijn er om dit streven te ondersteunen of af te breken.

We hebben de mogelijkheid om 'nee' te zeggen tegen een ontwikkeling, in dit geval tegen de voortgang van de evolutie of tegen het meedoen aan foute ontwikkelingen. Dat betekent, dat er een onderscheid gemaakt kan en moet worden tussen goed en verkeerd handelen.

Bouwplan

- Vanaf het moment dat een systeem er is, zitten er al wat kaarten in het Systeemgeheugen. Die kaarten bevatten Informatie over de Potentie en het Bouwplan.
- Het Bouwplan bevat de Informatie over hoe het systeem zich verder kan ontwikkelen.

Bouwplan-checker
Als ik een steen doormidden klief, zijn er twee systemen die er tevoren niet waren. De ene steen bestaat niet meer. De Potentie en het Bouwplan van de eerste steen gaan gedeeltelijk over naar de twee nieuwe stenen, maar bepaalde Informatie komt voor het eerst het Systeemgeheugen in, zoals de nieuwe vormen en gewichten.

- Vanaf het eerste begin van een systeem neemt het systeem waar en ontvangt het Informatie over ontwikkeling en voortbestaan.
- Waarnemen is het opnemen van gegevens uit de omgeving.
- Via een *Bouwplan-checker* 'weet' het systeem wat het met de gegevens moet doen.
- De Bouwplan-checker maakt bepaald gedrag of reactie mogelijk of onmogelijk.
- *De Bouwplan-checker is een onderdeel van de infotie.*

Ontwikkeling
Een steen neemt de temperatuur van de omgeving over. Een embryo overleeft alleen in een baarmoeder, of in een omgeving die aan dezelfde voorwaarden voldoet. Zelfs de vraag wat een systeem wel en niet waarneemt is afhankelijk van wat er in het Bouwplan beschreven is.

Hoe het systeem zich verder kan ontwikkelen, is onder andere afhankelijk van de vraag tot welk evolutieniveau het systeem kan uitgroeien. Ook dat is vastgelegd in het Bouwplan.

- Afhankelijk van het evolutieniveau is het systeem meer of minder gedetermineerd.

Potentie
Bij een steen ligt bijna alles vast. Een steen is onderhevig aan entropieprocessen en krachten uit de omgeving die op de steen inwerken. Verder heeft een steen geen ontwikkelingsmogelijkheden. Levende wezens zijn minder gedetermineerd, zij beschikken over een leervermogen. Mensen beschikken over een vrije wil.

- Een Potentie is de reeks mogelijkheden waartoe een systeem zich kan ontwikkelen.

De groeimogelijkheden van een steen liggen vast, hij kan niet uitgroeien tot iets dat leeft. Dat is de beperking die hem wordt opgelegd door zijn

Bouwplan. Een steen is een voorbeeld van hoe het er op het 1eEvolutieniveau toegaat.
Bij een eicel is dat anders. Eerst is de eicel een deel van de moeder-als-levend-organisme. Als de eicel een zaadcel in zich heeft opgenomen, gaat het zich delen en is er een nieuw leven ontstaan. Het zet de eerste schreden in het proces-van-zelfhandhaving en hoort dan tot het 2eE-niveau.
Als er geen zaadcel binnenkomt treedt entropie op. De eicel wordt niet zelfstandig en valt uiteen. Het is geen cel meer.
Na het ontstaan van het 2eE-niveau, kan bij mensen nog een volgende emergentie plaatsvinden. Een menselijke eicel heeft de Potentie om zich te ontwikkelen tot een zelfbewust systeem dat verantwoordelijkheid kan dragen voor het eigen gedrag.

Evoluerend Bouwplan
Evolutie wil zeggen: voortgang en voortdurende verandering. Ik ga er van uit dat het evolutieproces doelgericht is. Sommige doelen liggen vast en worden aan ons doorgegeven. Die doelen maken deel uit van een 'Bouwplan'.

- Het Bouwplan zit vanaf het begin van het ontstaan van het systeem – van welk systeem dan ook – in het Geheugen.
- Het Bouwplan bevat Informatie over wat mogelijk is en wat niet:
  - hoe het systeem er uit ziet en hoe het kan groeien;
  - wat het kan doen en wat niet…

Door *emergentie* is ook de *inhoud* van sommige Bouwplannen aan verandering onderhevig. Een veranderend Bouwplan zien we bijvoorbeeld bij de ontwikkeling van vlinders. Dat begint met de Informatie die een rups tot gevolg heeft. Vervolgens emergeert het Bouwplan en bevat dan de Informatie waardoor de rups zich verpopt. Dan vindt er weer een emergentie plaats die tenslotte de vlinder tot gevolg heeft.

Elk Systeemgeheugen bevat, naast de Informatie voor de manifestatie in het NU, ook Informatie over de Toekomst. De Toekomst-Informatie ligt *voor een deel* vast en geldt voor dit ene systeem.

- De Potentie bevat de Informatie over hoe het systeem zich niet-noodzakelijk *kan* ontwikkelen.
- Het Bouwplan bevat de Informatie over hoe het systeem zich – ongestoord – *zal* ontwikkelen.
- Als entropie niet de overhand heeft, wordt het Bouwplan uitgevoerd, daar zorgt de Infotie voor.
- Zonder Bouwplan kan een systeem zich niet handhaven.

Evolutie
Een Bouwplan is te begrijpen aan de hand van het evolutiemodel. Het ontwikkelt zich volgens emergerende stappen.

- Een Bouwplan ontwikkelt zich volgens het evolutiemodel.

Een voorbeeld treffen we aan bij een eeneiige tweeling, waarbij één van de twee op een gegeven moment transgender blijkt te zijn. Dit voorbeeld is vooral illustratief omdat de evolutieniveaus treffend naar voren komen. De evolutionaire ontwikkeling verloopt als volgt:

(1eE) Het *eerste stadium* begint bij de conceptie. Er is er nog geen sprake van een tweeling. Er is slechts één eicel. In het Bouwplan van de eicel staat dat het een zaadcel binnen moet laten en zich daarna moet delen. Bij de conceptie vormt de eicel, samen met de zaadcel, een eenheid: éé*n systeem.* Vanaf dat moment gaan de cellen van het systeem zich delen. Tijdens dit eerste stadium valt het systeem op een gegeven moment in twee delen uiteen: het zijn dan twee gescheiden systemen die elk bestaan uit zich delende cellen. Zo ziet het begin van elke eeneiige tweeling eruit.

(2eE) In het *tweede stadium* van ontwikkeling *emergeert* het *Bouwplan* en worden de organische kenmerken en de sekse aan het Bouwplan

toegevoegd. Dat is de overgang naar het 2eE-niveau: de essentiële lichamelijke kenmerken voor de voortplanting worden bepaald. In het transgendervoorbeeld krijgen *beide* systemen de Informatie toegevoegd om tot man uit te groeien.

(3eE) Weer later, in het *derde stadium*, emergeert het *Bouwplan* nóg een keer. Nu komt de aanleg voor het 'IK'-en-zijn-Bewustzijn (identiteit) aan de orde. Op welk moment een emergentie plaatsvindt is nooit precies vast te stellen. Het is denkbaar dat deze extra Informatie pas na de geboorte in het Bouwplan opgenomen wordt.
In dit derde stadium komen de typisch menselijke eigenschappen aan bod. Deze eigenschappen zorgen er onder andere voor dat men zich ervan bewust wordt man of vrouw te zijn.
In het transgendervoorbeeld kwam bij de ene helft van de tweeling in het Bouwplan te staan:

- “Ik ben een man”,

en in het Bouwplan van de andere helft van de tweeling kwam te staan:

- “Ik ben een vrouw”,

terwijl ze allebei lichamelijk tot man uitgroeiden.

Het Bouwplan kan dus tot gevolg hebben dat je een mannelijk lichaam hebt, terwijl je weet dat je een vrouw bent.

Genetica
Het zal duidelijk zijn dat ik het model van de klassieke wetenschap te beperkt vind. Dat geldt ook voor de erfelijkheidsleer. Zelfs de huidige epigenetica is nog steeds gefocust op genen, chromosomen en celinhouden als drager van 'Informatie'. Jammer. Het evolutiemodel dat ik in dit boek beschrijf maakt meer verschijnselen verklaarbaar.

- Genen, chromosomen en andere fysieke elementen bevatten *niet* zelf de Informatie. Het zijn *fysieke/biologische* onderdelen van het lichaam. De betreffende Informatie is opgeslagen in het Systeemgeheugen.
- Het fysieke aspect kan onveranderd blijven terwijl toch het functioneren van het systeem verandert.

Ervaringen

- Het Systeemgeheugen bevat kaarten die Informatie bevatten voor de *manifestatie* van een systeem in de werkelijkheid.
- Zonder manifestatie – zonder verschijning in het NU – is *bestaan* niet mogelijk.
- *Manifesteren wil zeggen: werkelijkheid worden.*
- Het aantal kaarten in een Systeemgeheugen 'groeit':
  - door het evoluerende Bouwplan en
  - door afspiegelingen van gebeurtenissen.

De kaarten met Bouwplaninformatie en de kaarten met ervaringsinformatie bevatten Informatie over gewenst gedrag. Bouwplaninformatie is dwingend. Op het 1eE-niveau is geen afwijking mogelijk. 'Ervaring' speelt geen rol. Dat is anders op het 2eE-niveau. Daar speelt ervaring een rol die van invloed is op het gedrag. De variatie in gedrag speelt zich af binnen een bepaalde bandbreedte die per soort plant of dier verschilt. Bij planten is bijvoorbeeld Informatie over de grondsoort van invloed op de manifestatie. Afhankelijk van de zuurgraad manifesteren de bloemen van een hortensia zich in het ene geval roze en in een ander geval blauw.

- Het Bouwplan kan zich 'aanpassen' aan de hand van ervaringsinformatie.

Het Bouwplan heeft bij mensen, ook als ze volwassen zijn, nog allerlei open plekken (Potenties). De opvulling van het Bouwplan is afhankelijk van hoe mensen zelf hun leven invullen. Belangrijke ervaringen vormen

een aanvulling op het Bouwplan. Ervaringen bepalen mede de ontwikkeling van de persoon en van de werkelijkheid-als-geheel.

- Elk persoonlijk Bouwplan 'groeit' in de loop van de tijd aan de hand van belangrijke ervaringen.

Dit kan inhouden dat het Bouwplan gevormd of volledig vervormd raakt. We zien dat bijvoorbeeld bij extremisten en criminelen, bij sommige psychische storingen… Cultuur en opvoeding, opleiding en training zijn voorbeelden die vorming of vervorming van de Informatie in het Bouwplan tot gevolg hebben.

Soortgeheugens

Het *Verleden* bestaat uit ontelbare Systeemgeheugens.

- Elk Systeemgeheugen is gekoppeld aan een systeem dat er was of nog is.

Voor mensen bestaat het systeemgeheugen uit een:

- IKgeheugen;
- Soortgeheugen;
- Fysiekgeheugen.

Het IKgeheugen bevat de informatie die elke mens uniek maakt en het bevat informatie over alles wat de persoon heeft meegemaakt.

De Soortgeheugens bevatten 'familiegegevens'. Stenen kunnen stammen uit de granietfamilie of uit de marmerfamilie. Een dier kan een hert zijn of een muis.

- Soortgeheugens bevatten de Informatie die de ene soort van de ander onderscheidt.

Fysiekgeheugens bevatten statische gegevens, zoals: eventuele vormveranderingen die zich in de loop van de tijd hebben voorgedaan. Het gaat om basale Informatie die betrekking heeft op de materiële aard van een systeem.

- Een Systeemgeheugen bevat *ook* Informatie die uitsluitend voor het systeem zelf geldt. Voor mensen is die informatie opgeslagen in het *IKgeheugen*.

- Een Systeemgeheugen bevat ook Informatie die voor een soort geldt. Die Informatie is opgeslagen in het *Soortgeheugen*.
- Soortgeheugens maken deel uit van een supraSysteemgeheugen.
- Een Systeemgeheugen bevat (ook) Informatie die in de fysieke wereld geldt. Die Informatie is opgeslagen in het *Fysiekgeheugen*.
- Fysiekgeheugens maken deel uit van alle systemen.

Het kan niet vaak genoeg gezegd worden: het gaat om een *model*. Bovendien is het hier beschreven model van toepassing op mensen. Een steen kent geen IK. Maar een steen is wel uniek. Elk systeem heeft individuele kenmerken, ook al zijn die van fysieke aard. Zo hebben mensen kenmerken van fysieke, biologische en puur menselijke aard.

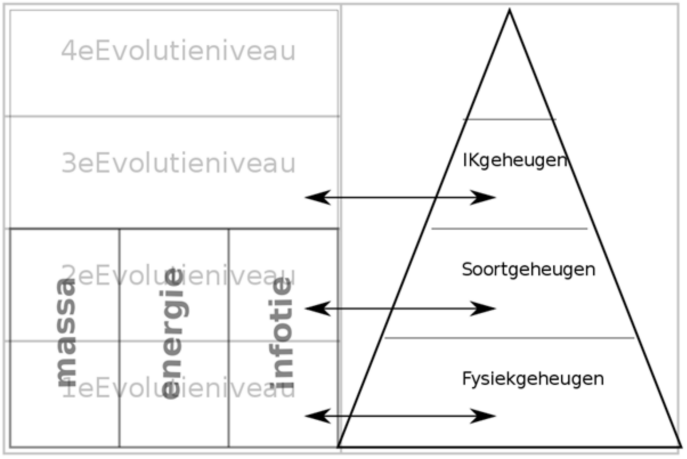

In het hoofdstuk 'Geheugen' heb ik beweerd dat Systeemgeheugens niet onveranderlijk zijn.

- Voortdurend wordt de afspiegeling van gebeurtenissen aan het Systeemgeheugen toegevoegd.

- Soortgeheugens kunnen zich 'aanpassen'.
- Sommige fysieke eigenschappen veranderen in de loop van de tijd.

Soortgeheugen
Verandering kan plaatsvinden aan de hand van variërende eisen vanuit de omgeving. Verandering kan ook plaatsvinden doordat andere leden van de soort iets nieuws geleerd hebben.

- Het Soortgeheugen kan veranderen op grond van een gelijksoortige ervaring van *voldoende* leden.
- Soortgeheugens vormen een:
  - supraSysteemgeheugen van
  - alle Soortgeheugens van de systemen die samen de soort vormen.
- Soortgeheugens bevatten de Informatie die door alle leden van een soort gedeeld wordt.
- Als veel leden van een soort hetzelfde leren, wordt het geleerde in het Soortgeheugen opgenomen en leren andere leden het sneller.
- Als veel leden van een soort hetzelfde leren, wordt het geleerde in het Bouwplan van alle leden van de soort opgenomen.

Een voorbeeld dicht bij huis, waaruit blijkt dat het Soortgeheugen zich kan aanpassen: vijftig jaar geleden was de blauwe reiger een schuwe vogel. Nu kun je hem in een stadstuintje aantreffen.

Het moet, bij dit veranderen van het Soortgeheugen, gaan om een voldoende groot aantal gelijksoortige ervaringen. Ook dieren kunnen leren via hun Soortgeheugen. Het is aangetoond dat wanneer je iets leert aan een populatie dieren, dat een andere populatie het dan sneller leert. Dit alles wordt vaak op het conto van 'toeval' geschreven. Maar er is een andere verklaring mogelijk. *'Leren' is niet uitsluitend individu-gebonden.* Het geleerde kan in het Soortgeheugen opgenomen worden.

Suprasysteem
Soortgeheugens bevatten – naast andersoortige Informatie – Informatie over de *Potentie* tot het vormen van:

- *suprasystemen:* kristallen, zwermen, gezinnen, families, gemeenschappen, vriendenkringen…

Een *cluster* is een voorbeeld van een suprasysteem: bijvoorbeeld de toeschouwers bij een ongeluk of het publiek in een voetbalstadium…
Een *netwerk* is een ander voorbeeld van een suprasysteem: internet, bedrijfsnetwerken…

Systemen kunnen emergeren tot suprasystemen. Suprasystemen hebben een eigen Systeemgeheugen.

- De deelsystemen van een suprasysteem, vormen een supraSysteemgeheugen. Dat supraSysteemgeheugen is een Systeemgeheugen.

Mensen kunnen bijvoorbeeld een culturele eenheid vormen. Neem een gezin als voorbeeld. Daar ontstaat een gezinscultuur die eigen is aan dat specifieke gezin. Je kunt vervolgens de gezinscultuur beschrijven in termen van het suprasysteem 'gezin', maar je kunt ook het gedrag van een gezinslid onder de loep nemen. In dat gedrag krijgt de gezinscultuur zijn vorm en is van invloed op het Soortgeheugen van de andere gezinsleden.

Connectie
Bij suprasystemen van twee levende wezens vindt soms tijdloze informatieuitwisseling plaats. Zie het hoofdstuk 'Connectie'.

Oorzakelijkheid
De invloed van suprasystemen wordt wel eens beschreven als *neerwaartse oorzakelijkheid*. Dat is het verschijnsel dat processen op het lagere niveau van een hiërarchie bepaald (beïnvloed) worden door wat

op het hogere niveau geldt.
'Bepaling-van-bovenaf' speelt vaak wel een rol, zoals de druk om je te houden aan de gezinsregels, maar is maar de halve waarheid.

- Vanuit het suprasysteem is er een drang om de regels van het suprasysteem op te leggen aan de deelnemende systemen: neerwaartse oorzakelijkheid.
- Vanuit het systeem zelf is er een drang of de wens om deelsysteem te zijn van het suprasysteem. Dat is 'bepaling-van-onderenaf': opwaartse oorzakelijkheid.

Voorbeelden van opwaartse oorzakelijkheid zijn: evolutie; emergentie; dialectische spanningsreductie; de behoefte van een kind om deel van een gezin te zijn… De 'opwaartse oorzakelijkheid' is te begrijpen vanuit het begrip 'Potentie'. Opwaartse oorzakelijkheid maakt groei en ontwikkeling mogelijk.
Opwaartse oorzakelijkheid gebeurt 'vanzelf', echter: mensen hebben op het 3eE-niveau de keuze om aan een proces of aan een suprasysteem wel of niet deel te nemen.

Horizontale oorzakelijkheid
Naast de hierboven beschreven oorzakelijkheden, speelt een horizontale oorzakelijkheid een rol. Het gaat dan om 'leren'. Veel systemen kunnen nieuwe dingen aanleren. Het gaat dan om een wisselwerking met de omgeving. Zo leren kinderen de gezinscultuur van hun ouders: ouders en kinderen zijn systemen op hetzelfde systeemniveau. Een andere horizontale oorzakelijkheid is de invloed die een buurt heeft, vooral op kinderen. Nog een voorbeeld: als je vloeibaar ijzer in een vorm giet en laat afkoelen, dan *onthoudt* het ijzer de vorm waarin het gegoten is. Anders gezegd: het ijzer is geïnformeerd, heeft zijn vorm 'geleerd': condities in de omgeving, in het Verleden, hebben de vorm in het NU veroorzaakt.

Bewustzijn

Er zijn mensen die vinden dat ze een soort machine zijn met een brein dat werkt als een computer. Sommigen zeggen zelfs dat bewustzijn door het brein geproduceerd wordt en dat er verder niets bestaat. Die stellingname verwerp ik, omdat dan te veel verschijnselen onverklaarbaar blijven. Zo kun je bijvoorbeeld jezelf waarnemen en over jezelf nadenken. Je kunt zelfs nadenken over het over-jezelf-nadenken. Wat is dat, dat over zichzelf nadenkt? Wat is dat, dat kan kiezen en zich verantwoordelijk kan voelen voor wat hij doet en zorgzaam is voor de dingen om hem heen? Wat is dat, wat een mens tot mens maakt?

Bewustzijn
'Bewustzijn' is de vorm- en tijdgever die er voor zorgt dat je *weet-hebt-van* jezelf-als-mens. Zonder Bewustzijn kun je geen weet hebben van jezelf of van iets anders.

- *De emergentie van de infotie naar het 3eE-niveau noem ik 'Bewustzijn'.*
- Bewustzijn is, weten dat je:
  - waarneemt;
  - deel uitmaakt van de wereld om je heen.;
  - een persoon bent die zich onderscheidt van anderen;
  - een eigen verantwoordelijkheid hebt.
- Het Bewustzijn is altijd actief, ook als je slaapt, of niet meer leeft.
- Elk Bewustzijn dat bestaat of bestaan heeft, blijft bestaan.

Hoewel ook dieren beschikken over iets dat op 'bewustzijn' (2eE) lijkt, is het *menselijke* Bewustzijn (3eE) van een hogere orde. Als ik verder het begrip 'Bewustzijn' gebruik, bedoel ik '*menselijk Bewustzijn*'. Dat heeft met *het-verantwoordelijkheid-kunnen-dragen-voor-het-eigen-gedrag* te maken.

In de tekening hieronder heb ik het Bewustzijn aangeduid met de letter 'B'.

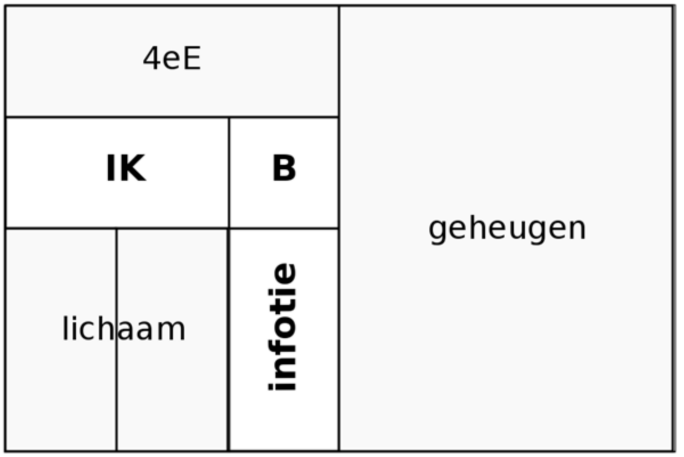

Weet-hebben-van
'Bewustzijn' is *weet-hebben-van;* als persoon heb je weet van jezelf-als-systeem en je hebt weet van je omgeving. Je kunt jezelf waarnemen, je kunt jezelf ook als onderdeel van je omgeving waarnemen.

- Ik plaats je 'IK' en je Bewustzijn *buiten* je *lichaam,* en dus ook buiten je brein.

'Weet-hebben-van' betekent: over waargenomen gegevens beschikken én daar iets van vinden.

Het 'IK'
Naast het *Bewustzijn* bestaat het *IK*. Het IK en het Bewustzijn vormen samen het persoonlijke 3eEvolutieniveau.

- *Je IK ontstaat geleidelijk, samen met je Bewustzijn.* Het is jouw persoonlijke emergentie naar een 3eE-niveau. Mensen zijn, na de emergentie van stof naar leven, de emergentie naar *zelfbeschikking*.

- Je IK wordt gerepresenteerd door een set kaarten dat in je IKgeheugen is opgeslagen. Je Bewustzijn kan van die Geheugen-elementen gebruik maken.
- Het *weet-hebben-van* jezelf resulteert in een *identiteit:* dat is het idee dat je over jezelf hebt; het gevoel dat je iemand bent met bepaalde eigenschappen en betekenissen voor anderen en je omgeving.
- Je IK vervult de rol van *bestuurder* binnen de beperkingen van je brein en de gedragsmogelijkheden van je lichaam. Je IK (3eE) stuurt je lichaam (2eE).
- Je IK is de dirigent van je bestaansorkest.
- *Door je IK ben je verantwoordelijk voor je eigen handelen.*
- Je IK is *niet-lichaam*: vormloos en tijdloos.
- *IK = ontwikkelde Potentie.*

Het *IK* en het *Bewustzijn* zijn twee kanten van hetzelfde, zoals ook het lichaam en de infotie twee kanten van hetzelfde zijn. Het één kan niet zonder het ander.

Moraal-check
Een belangrijke functie van het IK-en-zijn-Bewustzijn, is het dragen van verantwoordelijkheid voor het eigen gedrag. Aanwijzingen voor wat goed en fout is, zijn afgeleid van de vraag wat goed en fout is voor het evolutieproces. We krijgen die aanwijzingen via onze *Moraal-checker.* Het zijn aanwijzingen die ons ingefluisterd worden door ons 4eE-niveau. De Moraal-checker is een onderdeel van je IK. Zie hoofdstuk: 'Menselijke eigenschappen'.

Kunstmatige intelligentie
Het verschil tussen een mens en een computer is dat een computer een ding (1eE) is en nooit een levend wezen (2eE) wordt. Een computer zal nooit besef hebben van zijn eigen bestaan. Een computer is volledig gedetermineerd (door programmeurs), dat is een mens niet.
Een mens is gedetermineerd tot in zijn 1eE- en 2eE-niveau. Op het 3eE-niveau kan hij zelfstandig beslissingen nemen, eventueel tegen alle

gedragsopdrachten, aandriften, regels en instincten in. Daarom is een mens verantwoordelijk voor wat hij doet, en een computer niet.
Ook al kan een computer veel beter rekenen en ook al kunnen robots allerlei dingen beter doen dan mensen dat kunnen, ze nemen een andere plaats in het evolutieproces in.

Evolutiemodel
'De mens' is, zoals alles, opgebouwd volgens het evolutiemodel:

- 1eE. Het gaat hier om de infotie/massa/energie-combinatie van je lichaam.
- 2eE. Dit niveau staat in het teken van leven. De opname van massa/energie (voedsel en andere zaken uit de omgeving) zorgt ervoor dat de entropie tijdelijk geen kans krijgt.
  Het is alsof 'in leven blijven' veroorzaakt wordt door een Informatiestroom van voedsel enz. naar je lichaam. Het is alsof de afname van de ordening van de één (voedsel), de instandhouding van ordening teweeg brengt bij de ander (jij).
- 3eE. Je IK-en-zijn-Bewustzijn maakt je verantwoordelijk voor wat je doet.
- 4eE. Het lijkt me logisch dat het 4eE-niveau iets met '*zin*' te maken heeft.

Zingevende activiteiten zijn in overeenstemming met de richting die door het 4eE-niveau aangegeven wordt. Ik leid dit af uit de beweging die de evolutie-tot-NU-toe heeft doorgemaakt. Er is iets in het evolutieproces dat alles in een bepaalde richting trekt. Ik denk in de richting van 'goed handelen'.

Menselijke eigenschappen

Door de emergentie naar het 3eE-niveau, ontstond een wezen dat zich van de dieren onderscheidde. Mensen kunnen dingen die voor dieren onmogelijk zijn. Ik schets er een paar, waarvan het historisch-Bewustzijn er één is.

- 'Historisch-Bewustzijn' is: termijnen kunnen overzien die langer zijn dan het eigen leven duurt. En: meer dan dagen vooruit kunnen plannen.

Het *historisch-Bewustzijn* moeten we wel onderscheiden van het langetermijn-*geheugen*. Dieren kunnen wel een langetermijngeheugen hebben.

Geschiedenis
Het zal duidelijk zijn dat ik onder 'historie' iets anders versta dan gebruikelijk is. Een synoniem van 'historie' is: 'geschiedenis'. In het gewone taalgebruik heeft 'historie' alleen betrekking op het Verleden. Voor *gebeurtenissen* in de Toekomst is geen algemeen gangbaar woord. *Dat is gek.* Je kunt denken aan woorden als: perspectief, plan, doel, vooruitzicht, verschiet…
Ik versta onder 'historie': gebeurtenissen die plaatsvinden op een tijdlijn die begint vóór het ontstaan van de werkelijkheid en in principe oneindig doorloopt.

- Historisch-Bewustzijn betreft het vermogen om elke denkbare tijdsspanne te kunnen overzien om daarmee, in het gedrag, rekening te kunnen houden.

Bewustzijn bij dieren
Bewustzijn is de emergentie van de infotie naar het 3eE-niveau. Dieren beschikken dus niet over een Bewustzijn. Zij moeten het doen met de 'kale infotie'. Die 'kale infotie' is wat sommigen 'dierlijk bewustzijn'

noemen. Ik noem dat 'besef hebben'. Dieren hebben besef van de dingen om hen heen. Mensen beschikken ook over dat dierlijke besef, maar 'Bewustzijn' is van een hogere orde.
Dieren zijn niet verantwoordelijk voor hun gedrag. Dat is bij mensen wél het geval. Om verantwoordelijk gesteld te kunnen worden is een historisch-Bewustzijn noodzakelijk.

Historisch-Bewustzijn
Historisch-Bewustzijn (3eE) ontbreekt bij dieren. In elk geval kan een dier niet bedenken wat hij de volgende week gaat doen.
Er zijn een paar menselijke eigenschappen die nauw verwant zijn aan het historisch-Bewustzijn:

- Verhalen vertellen.
- Abstraheren.
- Creëren.
- Kiezen.
- 'Nee'-zeggen.
- Vrij willen.
- Verantwoordelijkheid dragen.

Vertellen
Communicatie is van het 2eE-niveau. Vogels fluiten, wolven huilen. Ze doen dit om gegevens uit te wisselen. Mensen kunnen meer. Ze kunnen verhalen vertellen. Daarbij worden gebeurtenissen beschreven die op een ander moment in de tijd hebben plaatsgevonden, of zouden hebben kunnen plaatsvinden. Om dat te doen is een historisch-Bewustzijn noodzakelijk.
Het delen van verhalen heeft ook een groepsbindende functie. Er zijn verhalen die steeds herhaald en doorverteld worden, vaak met een morele betekenis.

> *De oude Indiaan vertelde het verhaal aan al zijn kleinkinderen. "In mij leven twee wolven. Ze vechten met elkaar. De ene is lief en wil het goede. De andere is agressief en wil het kwade. En dat is bij jou*

ook zo". Zijn kleinzoon vroeg: "Welke gaat bij mij winnen?" De oude indiaan antwoordde: "Degene die jij te eten geeft".

Vuur maken
Zonder historisch-Bewustzijn zouden mensen nooit vuur gemaakt hebben – een vaardigheid die ten grondslag ligt aan onze beschaving. Daarvoor is de vaardigheid van het iets-in-de-tijd-kunnen-plannen noodzakelijk. Zonder inzicht in de mogelijkheden zou geen mens bedenken om vuur te maken en te gebruiken. Bijvoorbeeld om het straks warm te hebben of om eten te koken.

Abstraheren
Abstractievermogen is nauw gelieerd aan historisch-Bewustzijn.

- Bij het abstraheren laat je alle mogelijkheden buiten beschouwing, behalve de enkele die je van belang vindt.

Er worden verbanden gezien tussen verschillende dingen of meerdere gebeurtenissen. Daarbij worden observaties, door de tijd heen, in ogenschouw genomen. Zo kunnen vereenvoudigde beelden (modellen, theorieën) opgebouwd worden, niet alleen van het NU, maar ook van het Verleden en de Toekomst.
Om te kunnen abstraheren moeten we de dingen of gebeurtenissen plaatsen naast het model dat we er van maken. In gedachten vergelijken we het een met het ander. Daarvoor is inzicht in het tijdsverloop en kijk op verschillen en overeenkomsten noodzakelijk.

- Een abstractie wordt een Geheugen-element op het moment dat we er een betekenis aan geven.

De combinatie van abstractie en betekenis wordt op een kaart geschreven en is daarmee een deel van ons IKgeheugen geworden.

Creëren
Ook creëren kan niet zonder historisch-Bewustzijn. Onder 'creëren' versta ik 'iets nieuws' maken of bedenken. Om iets nieuws te maken heb

je een overzicht nodig van het moment dat iets er nog niet is tot het moment dat het bestaat.
Voor alle duidelijkheid: er is een belangrijk verschil tussen creëren en emergeren.

- Bij creëren gaat het om een bewuste activiteit waarbij de intentie bestaat om iets te verwezenlijken dat door de persoon zelf bedacht is.

Dat is een typisch menselijk vermogen. Om iets te maken moet je het *willen* en moet je er voor *kiezen* om het te doen of te maken. Bij emergeren *ontstaat* iets nieuws, zonder bewuste inmenging.
Het vermogen om te creëren is een persoonlijk vermogen dat eventueel samen met anderen uitgevoerd kan worden. Het voortdurend creëren maakt complexe samenlevingen mogelijk. Het vermogen om te creëren maakt dat mensen een scheppende factor in de evolutie zijn.

Kiezen
Een belangrijk aspect van abstraheren en creëren is het vermogen om te kunnen kiezen uit opties. Bij abstraheren gaat het om opties die voorhanden zijn, bij creëren gaat het om zelfbedachte nieuwe opties. Mensen hebben de mogelijkheid om plannen te maken en deze later uit te voeren.
Kiezen houdt altijd in dat je iets anders uitsluit.

'Nee'-zeggen
Dieren worden gestuurd door instincten en aangeleerde gedragspatronen. Dat is bij mensen ook zo, alleen: mensen hebben de mogelijkheid om aandriften niet uit te voeren door er voor te kiezen om iets anders te doen. Door deze mogelijkheid zijn mensen verantwoordelijk voor hun gedrag.

Verantwoordelijkheid dragen
'Nee'-zeggen tegen een Gedragsopdracht of tegen een mogelijkheid-om-te-doen, is een vorm van kiezen. 'Kiezen' betekent altijd: 'nee'-zeggen

tegen iets. Door te kiezen, kies je *niet* voor iets anders. Deze mogelijkheid om 'nee' te zeggen hebben dieren niet.
Om 'nee' te kunnen zeggen is historisch-Bewustzijn nodig. *Dit maakt het mogelijk om de consequenties van een handeling te overzien.* Het bewust zijn van de gevolgen maakt dat mensen verantwoordelijk zijn voor het eigen gedrag.

Vrij willen
Zonder het ook te willen kun je geen planning maken en zal deze nooit gerealiseerd worden. De 'vrije wil' en het kunnen kiezen hangen nauw samen. Zie het hoofdstuk 'Vrije wil'.

Je ware IK

- Niet-verantwoordelijk-zijn, is niet mogelijk als je weet-hebt van wat je doet en van wat de gevolgen zijn.
- Je doet altijd iets en dat heeft effect: je bestaan heeft gevolgen.
- Of je dat nu wilt of niet, doordat je een mens bent handel je.

Sommige mensen zijn op zoek naar hun ware IK. *Die zoektocht is per definitie tot mislukken gedoemd.* Je ware IK bestaat wel, maar kan niet gevonden worden. Je ware IK is wat je *doet*. Daarbij is niet belangrijk wat je in jouw verleden gedaan of meegemaakt hebt. Misschien ben je tevreden over wat je deed, dat is dan mooi. Misschien ook ben je ontevreden. Accepteer het, en kijk vooruit.
Het gaat er om wat je NU doet, en om wat jij je voorneemt om te gaan doen. Je verandert elk moment. Hoe? Dat bepaal jij.

- Jij bent – je ware IK is –: je laatste idee over jezelf.
- Denken is doen.
- Je kunt eventueel anders doen.

Je mag zelf weten wat je doet. Je bent vrij. Of het bijdraagt aan een positieve ontwikkeling van de evolutie is een andere kwestie. Wat 'goed' voor jou is, is voor een ander misschien 'kwaad'.

Gelukkig laat het evolutieproces je niet in de kou staan. Vanuit *jouw* 4eE-niveau wordt je als het ware in de goede richting getrokken. Je moet dat wel zelf willen. Die goede richting is een heel persoonlijke richting. Ze is voor iedereen anders.
Hoe weet je wat voor jou de goede richting is? Dat wéét je door naar je innerlijke stem te luisteren. Die innerlijke stem komt van jouw *Moraal-checker*. Zelfvertrouwen ligt aan de basis van je ware IK, want zonder zelfvertrouwen geloof je ook je innerlijke stem niet.

Je IK-en-zijn-Bewustzijn vormen een eenheid, waarbij het IK de besturing en verantwoordelijkheid voor zijn rekening neemt. Het IK maakt de keuzes.

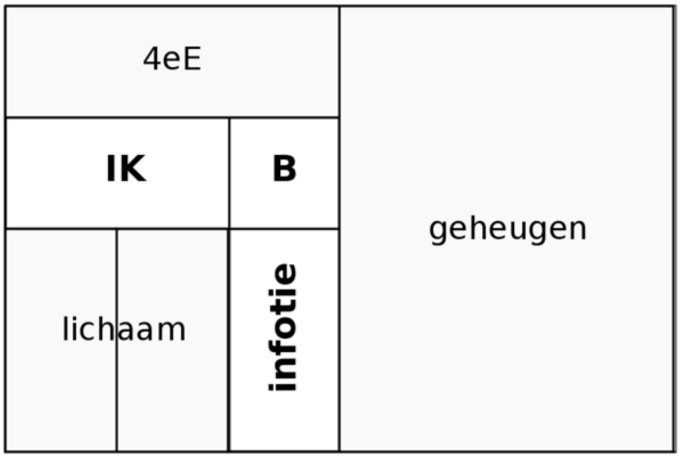

Moraal-check
Een eigenschap van het IK is de natuurlijke neiging tot 'het goede'. Dat 'goede' is afgeleid van het Ultiem. Zie over 'het Ultiem' het betreffende hoofdstuk. De neiging tot het goede krijgt gestalte in de Moraal-check.

Je 'geweten' gaat vooral over fundamentele vragen rond goed en kwaad. 'Moraal' is een ruimer begrip, en omvat ook het goede en foute handelen zoals dat binnen een cultuur geldt. Het geweten veroorzaakt een

automatische mentale reactie. De Moraal-check kan ook een heel bewuste activiteit zijn.

- De Moraal-check heeft als functie: het gedrag van mensen beperken tot wat goed is, en tot wat goed gevonden wordt binnen een cultuur.

Je hebt in principe de mogelijkheid om 'nee' te zeggen tegen Gedragsopdrachten uit je IKgeheugen en om 'nee' te zeggen tegen de aandriften van je lichamelijke-zijn. Dat 'nee'-zeggen doe je op grond van de Moraal-check (3eE/4eE), of gewoon omdat je er voor kiest om het anders te doen.

- De Moraal-check is een aspect van je IK, waardoor je IK-als-*bestuurder* weet wat gedaan moet worden om goed te handelen.

Het IK kan wel of niet luisteren naar de signalen die de Moraal-checker afgeeft.
De Moraal-check werkt bij de één sterker dan bij de ander. Dit kan een gevolg zijn van de opvoeding.

In alle culturen treffen we een paar dezelfde regels aan. Die regels zijn afgeleid van het Ultiem, dat als het ware de evolutie in de goede richting trekt. Op het persoonlijke niveau komen daar nog extra dingen bij, die niet voor iedereen hetzelfde zijn, en die te maken hebben met culturele achtergronden, persoonlijke Potenties (talenten), het persoonlijke Bouwplan en bewuste keuzes.

Veel doen we op de automatische piloot. Van sommige 'instinctieve' gedragingen (2eE), zoals het terugtrekken van een hand bij aanraking van een hete pan, zijn we pas bewust als de reactie al heeft plaatsgevonden.

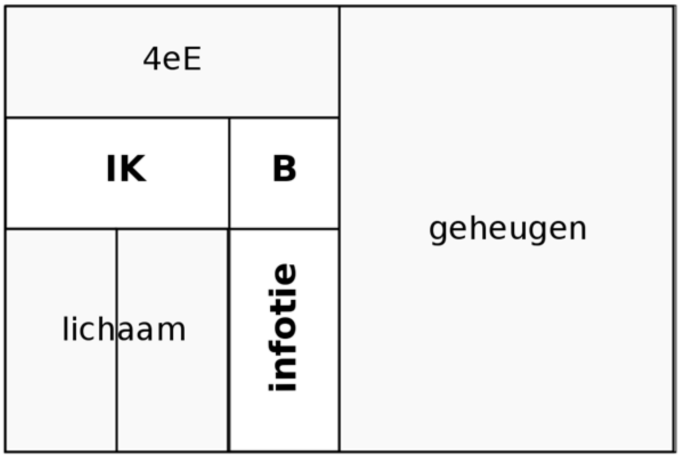

Bewustzijn
In bovenstaande tekening heeft het Bewustzijn een centrale plek. 'Communicatie' tussen de aangrenzende hokjes vindt voortdurend plaats. Het ene hokje kan niet bestaan zonder de aangrenzende hokjes. Modelmatig krijgt je Bewustzijn gegevens/Informatie uit vier richtingen:

- Vanuit de infotie krijg je gegevens over je lichamelijke toestand: het is zaak om naar je lichaam te luisteren.
- het IK bepaalt wat je gaat doen.
- Het 4eE-niveau geeft gegevens over wat goed is voor jouw verdere ontwikkeling – dat is ook goed voor de evolutionaire voortgang. De Moraal-checker maakt van deze gegevens gebruik.
- Je IKgeheugen stelt je in staat om gebruik te maken van ervaringen.

Infotie en Bewustzijn hebben alleen horizontale verbindingen. De infotie is verbonden met je lichaam (je Soortgeheugen en je Fysiekgeheugen); het Bewustzijn is verbonden met je IK en je IKgeheugen.
Naast Informatie uit je IKgeheugen kan je Bewustzijn ook *gegevens* binnenkrijgen uit andere IKgeheugens (zie de hoofdstukken 'Brein' en 'Connectie').

Hoe?
Sommige gegevens krijg je niet binnen via je zintuigen. Je krijgt ze binnen via Intuïtie. Hoe kun je nu het beste gebruik maken van je Intuïtie? Hoe geef je het ontstaan van Intuïtie een kans?

- Door te erkennen dat je uit jezelf, van binnenuit, veel wijsheid kunt vergaren.
- Door erop te vertrouwen dat je meer weet dan je denkt.
- Door in beelden, in plaats van in taal, te denken.
- Door in je Intuïtie te geloven.

Enige kennis van de werking van het brein kan helpen.

- Hoe actiever je brein is, hoe minder de Intuïtie en de 'ingevingen-van-binnenuit' een kans krijgen.
- Die ingevingen kun je niet afdwingen. Ze komen vanzelf, of niet.
  Zie ook het hoofdstuk 'De werking van het brein'.

Wat verder helpt is je te focussen op één vraagstelling. Weet wat je graag wil weten. Maar wees daar niet overdreven aandachtig mee bezig. Laat het op de achtergrond meespelen. Geef jezelf de tijd. Ga iets anders doen. Vooral routinematige handelingen waarbij je niet hoeft na te denken, zijn een goede voedingsbodem. Dan kan het zijn dat het je ineens 'te binnen schiet'. Als dat gebeurt is het zaak om 'meteen' te handelen – bijvoorbeeld door het op te schrijven als je het niet meteen kunt uitvoeren. Uitstellen doet vergeten.

Waarnemen en gedrag
Het Bewustzijn krijgt weliswaar gegevens/Informatie uit de hierboven genoemde richtingen, maar er zijn nóg twee richtingen belangrijk. Ze staan als het ware haaks op de tekening hierboven. Je kunt je het NU ook voorstellen als bestaande uit de drie grootheden *waarnemen, IK/Bewustzijn* en *gedrag*. Het Bewustzijn en het IK zitten modelmatig tussen waarnemen en gedrag in. Waarnemen is de input van het systeem.

Het Bewustzijn is het proces binnenin het systeem, en het gedrag is de output. Daarbij moeten we wel bedenken dat het Bewustzijn niet afhankelijk is van de andere twee grootheden. Het Bewustzijn functioneert zelfstandig en creatief. Dit maakt verantwoordelijk gedrag mogelijk. Zie ook hoofdstuk: 'Waarnemen'

Beperkend brein

De ruimte die ons IK-en-zijn-Bewustzijn heeft om ons lichaam aan te sturen is beperkt. Ons brein speelt hierbij een hoofdrol.
Het brein hoort thuis in het 2eEvolutieniveau. Dat geeft de nodige beperkingen:

- Brein.
  - Werking
  - Bewustheid
  - Focus
- Clustering.
- Emotie.
- Stress.

Werking
Voor de werking van het brein zijn bepalend:

- Activiteit.
- Alertheid.
- Gerichtheid.

De *activiteit* kan gemeten worden aan de hand van elektrische ladingen die in-de-tijd op golfjes lijken. Die golfjes zijn het langzaamst in diepe slaap en het snelst in stressvolle situaties.

De *alertheid* heeft betrekking op de snelheid waarmee je in een toestand van hogere activiteit komt. Alertheid heeft ook te maken met de drempel die overschreden moet worden wil je tot een reactie komen.
Bij een BDE (Bijna Dood Ervaring) en bij echt-dood-zijn, zijn zowel de activiteit als de alertheid afwezig.

De *gerichtheid* is het gevolg van 'chemicaliën' (neurotransmitters, hormonen) die bepaalde delen van de hersenen activeren. Dat heeft gevolgen voor de focus van het Bewustzijn. Denk aan hongergevoel, motivatie, seksuele activiteit, slaapritme, emotie, enzovoort. Dit 'chemicaliumsysteem' kan de *focus* beïnvloeden, maar kan ook de werking van de bewust*heid* sturen of zelfs uitschakelen.
Het 'chemicaliënsysteem' kan naast allerlei positieve, ook negatieve invloeden uitoefenen. Dit kan resulteren in: verslavingsgedrag, schizofrenie, depressie, Parkinson, ADHD, autisme, enzovoort. De werking van ons chemicaliën systeem wordt aangestuurd vanuit ons Soort- en Fysiekgeheugen (Gedragsopdrachten) en manifesteert zich in aandriften.

Bewustheid
Bewust*zijn* is iets anders dan bewust*heid*. Bewustzijn is een aspect van het IK. *Bewustheid* is een toestand waarin het *Bewustzijn* zich kan bevinden.

- *Bewustzijn is geëmergeerde infotie.*
- Bewustzijn – met een hoofdletter – is een aspect van het IK.

De term 'bewustheid' – met een kleine letter – betekent: 'wakkerheid', 'aandachtigheid'. Het vindt plaats als ik iets bewust waarneem of me iets herinner. Als we slapen is het Bewustzijn actief, maar we zijn ons niet bewust van de werkelijkheid. We blijven *alert*: als we de wekker horen worden we wakker.
Bewust handelen veronderstelt zowel een IK als bewustheid. Bewust handelen veronderstelt ook het doorlopen van de Moraal-check. Het veronderstelt dat we ons verantwoordelijk stellen voor wat we doen.
Bij onbewust handelen realiseren we ons niet wat we doen.

Vormen van bewustheid
We kennen veel begrippen die een vorm van bewustheid of onbewustheid bedoelen. Voorbeelden zijn: BDE, extase, dagdromen, coma, aandacht, opwinding… Dit zijn *beperkingen*. Als mijn aandacht zich

op iets richt, heb ik geen aandacht voor iets anders. Als ik aan het dagdromen ben, vergeet ik even alles om me heen…

Focus
Om zo goed mogelijk met de beperkingen van ons brein om te gaan, maken we gebruik van 'focus'. We concentreren ons daarbij op een deel van de mogelijkheden. Een focus werkt als een *filter*. We nemen slechts een deel waar van wat er via onze zintuigen binnenkomt. Dat kan ook niet anders. De capaciteit van onze hersenen is daarvoor te beperkt. Focus uit zich onder andere in:

- Rolgedrag.
- Vooroordeel.
- Tunnelvisie.
- Hypnose.
- Blokkade.
- Identiteit.

Rolgedrag
Al ons handelen is in te delen in 'rollen'.

- We 'spelen' altijd een rol.

Een *'rol'* is de Bewustzijnstoestand die past bij de situatie waarin je bent. Je *focus* is daarbij gericht op de dingen die je op dat moment belangrijk vindt. Je interpreteert je zelfhandhaving in het licht van de verwachtingen die de sociale omgeving van je heeft.

Het spelen van een rol is een Bewustzijnstoestand, maar het heeft ook een diepere betekenis: een rol heeft altijd ook een relationeel aspect. Bij rolgedrag is altijd een relatie met één of meerdere anderen in het geding.

- Samenwerking met anderen, een relatie hebben met anderen, is van cruciaal belang voor het ontstaan van een betere wereld.

- Samenwerking is het tegenovergestelde van strijd.
- *Samenwerking en strijd vormen een polariteit op het 2eE-niveau.*

Een voorbeeld van rolgedrag is de fabrieksdirecteur die milieu-onvriendelijke maatregelen neemt. Hij speelt een andere rol als hij 's avonds samen is met zijn dochter. Het kan zijn dat hij dan zegt dat hij de bescherming van het milieu belangrijk vindt. Het kan zelfs zijn dat hij zich van deze tegenstrijdigheid niet bewust is.
Een ander voorbeeld is de straaljagerpiloot die bewust 'nee' zegt tegen zijn Moraal-checker bij het gooien van een bom.

- Een rol beperkt het gebied waarvan je je bewust bent.

Vooroordeel
Ons handelen is gebaseerd op Informatie.

- Bij gebrek aan Informatie vullen we de 'lege plekken' in.

We doen dat aan de hand van kenmerken die we kennen van eerdere gebeurtenissen. We doen dat om de kans op zelfhandhaving te vergroten. Soms pakt dat goed uit, soms niet.

- Discriminatie is vaak een gevolg van vooroordelen.

Bij discriminatie kan het zijn dat we een onbekende persoon eigenschappen toedichten die we bepalend vinden voor de leden van een groepering. We weten niet of die conclusie juist is, we beschikken over te weinig Informatie, maar voor de zekerheid handelen we alsof we die Informatie wel hebben.

Tunnelvisie
De tunnelvisie lijkt een beetje op het vooroordeel. Bij een vooroordeel gaat het meer om een reactie, bijvoorbeeld op iemand die je niet kent. Bij

een tunnelvisie gaat het meer om een langduriger proces, bijvoorbeeld bij het zoeken naar een oplossing voor een probleem.

- Je gaat bij een tunnelvisie uit van een bepaalde aanname en zoekt daarbij bevestigingen.

Dat houdt in dat je focus gericht is op de elementen van je aanname waardoor je niet bedenkt dat een andere oplossing mogelijk is. Je gaat meestal niet op zoek naar informatie die je aanname onderuit zou kunnen halen.

- Een *paradigma* is een voorbeeld van een tunnelvisie.
- Een *framing* werkt bij massacommunicatie een tunnelvisie in de hand.

Hypnose
Gedragsopdrachten komen voort uit de kaartenbak van ons Systeemgeheugen. Ze kunnen functioneel zijn, maar zijn dat niet altijd.

- Onder hypnose kunnen sommige gedragsopdrachten 'relatief makkelijk' gewijzigd worden. Let wel, dit kan alleen gedaan worden onder begeleiding van een gespecialiseerde psychotherapeut.
- Hypnose is te vergelijken met de toestand waarin je diep verzonken een boek leest, en de wereld om je heen weg valt.
- Hypnose is een Bewustzijnstoestand waarbij de focus gericht is op wat de hypnotiseur zegt, het is een gemoedstoestand waarbij je graag bereid bent te doen wat de hypnotiseur je vraagt.
- Onder hypnose kan een lage frequentie van de hersengolven opgewekt worden. Dan is het Systeemgeheugen toegankelijker dan bij een gestrest en alert brein.

De betrokkenheid van de cliënt op de hypnotiseur wordt rapport [rappo'r] genoemd. Een eenvoudige vorm van rapport treedt op als het

'klikt' tussen twee mensen. Rapport komt ook voor bij mensen die wederzijds verliefd zijn of getrouwd zijn.
Bij hypnose kan een sterk rapport een trance teweeg brengen. Je zou dit een vorm van bijna kritiekloos vertrouwen in de hypnotiseur kunnen noemen. 'Rapport' is een afstemming van de cliënt op de hypnotiseur. De cliënt voelt een sterke geborgenheid (1eE) en veiligheid (2eE), waarbij hij ogenschijnlijk niet meer op het 3eEvolutieniveau functioneert. Dit is echter maar schijn. In feite is er een sterke Connectie (zie het hoofdstuk 'Connectie'). Die Connectie maakt de cliënt beïnvloedbaar en vatbaar voor suggesties. Als de hypnotiseur iets vraagt dat tegen de morele principes ingaat, wordt het geweigerd.
'Rapport' ligt ook ten grondslag aan 'clustering'. Een relatie tussen twee mensen kan al opgevat worden als een cluster. Het gedrag van de deelnemers aan een cluster is op elkaar afgestemd (verstrengeld). Ook daarbij *lijkt* het 3eEvolutieniveau meer of minder uitgeschakeld.
Zowel bij clustering als bij de cliënt van een hypnotiseur is er enig identiteitsverlies.

Blokkade
Je brengt, in de werkelijkheid die je voor jezelf hebt opgebouwd, blokkades aan. Dat zijn grenzen die je niet wilt of niet kunt toelaten in je bewuste 'zijn'. Een blokkade gebruik je om jezelf te beschermen.

- Een blokkade is een 'verboden gebied'.

Een blokkade kan in werking treden door een interne of externe trigger. Een trigger kan een waarneming of een gedachte zijn. Bijvoorbeeld: aan een traumatische gebeurtenis wil je niet herinnerd worden. Dat kan zelfs tot 'vergeten' leiden.

Identiteit
Al deze vormen van focus helpen om de beperkingen door het brein te compenseren. Maar op zich werken ze zelf ook beperkend. Ze hebben, evenals de nog te noemen vormen van *bewustheid,* 'identiteitsverlies' tot gevolg. Dat wil zeggen, dat al deze vormen van focus een inperkende

invloed hebben op je onbevangen gedrag; op je gedrag dat je zou uitoefenen als je niet gefocust zou zijn.

- Door te kiezen voor een bepaalde identiteit sluit je jezelf buiten in het contact met mensen voor wie deze identiteit vreemd overkomt.

Identiteit heeft twee kanten:

- Wat anderen van je denken.
  - Wat anderen van je denken heeft met je gedrag te maken en met de manier waarop je op anderen overkomt.
- Wat je van jezelf denkt is je zelfbeeld.
  - Wat je van jezelf denkt is een keuze.

Identiteit is, naast het zelfbeeld, ook een communicatievorm. Door de manier waarop je er uit ziet en je gedraagt, zeg je iets. Ten dele laat je daarmee zien tot welke groepering je jezelf rekent en tot welke groepering je wilt behoren. Voor een deel kan je uiterlijk ook te maken hebben met kenmerken waarvoor je niet zelf gekozen hebt.

Voor zover je zelf kunt kiezen zeg je met je gedrag en met de manier waarop je overkomt:

- tegen de mensen van dezelfde groepering: "Ik wil bij jullie horen".
- tegen mensen van andere groeperingen die zich anders gedragen of er anders uitzien: "Ik wil niet bij jullie horen".

Dit laatste kan door de tegenpartij tot de reactie leiden: "Ik wil niets met jou te maken hebben"; "Ik wil niet dat je bij ons komt"; "Je bent een bedreiging"; "Ik moet je bestrijden". Als dit buitensluiten gebeurt op grond van kenmerken waarvoor je niet zelf gekozen hebt, dan is er sprake van *discriminatie*.

Op het 2eE-niveau bestaat identiteit vooral uit *meelopen* en je aanpassen aan wat anderen doen. Op het 3eE-niveau vindt je –als volger – zelf iets en is identiteit een keuze.

- *Slechts aan wie zijn eigen lichaam liefheeft als zijnde de hele wereld mag de wereld worden toevertrouwd.*

  (Lao Zi, vertaling: Kristofer Schipper.)

Emotie
Een emotie is een gemoedstoestand met een positieve of negatieve gevoelswaarde. Dat gevoel is een reactie op een waarneming. Een emotie kan ook een reactie zijn op een gedachte of op het 'chemicaliënsysteem'. Emoties zijn niet alleen een *reactie* op een waarneming, maar kunnen ook een *drijfveer* zijn voor gedrag. Een emotie kan werken als een gedragsopdracht. Angst kan vluchtgedrag oproepen. Door verliefdheid wordt je aangetrokken tot die ander. Soms is het verstandig om gevolg te geven aan die aandrang. Soms is het verstandig om dat niet te doen.

- Als mens zijn we voor ons gedrag verantwoordelijk.
- Dat houdt in dat we ook verantwoordelijk zijn voor het gedrag dat op onze emoties volgt.

Mensen hebben het vermogen om 'nee' te zeggen, ook als een emotie hen een bepaalde kant op drijft.

Angst
Angst is de meest gedragsbepalende emotie. Ze komt voort uit onze behoefte aan zelfhandhaving. Het kan om een fysieke aanval gaan, maar ook bijvoorbeeld om een aanval op onze identiteit.
De eerste vraag die bij angst gesteld moet worden is:

- Gaat het om een reële angst of om een irreële angst?
- Is mijn zelfhandhaving in het geding?

Bij reële angsten is de vraag belangrijk op welk evolutionair niveau de bedreiging zich afspeelt. Als dat het eerste of tweede niveau is, dan vraagt dit om een fysieke reactie. Als de bedreiging van het 3eE-niveau is, bijvoorbeeld in het geval van discriminatie, dan heb je de keus om agressief (2eE) of assertief (3eE) te reageren.
Vertrouwen is de tegenpool van angst. Beide kunnen extreme vormen aannemen. De middenweg is de beste. Angst kan zich bijvoorbeeld uiten in neurotisch gedrag (te weinig vertrouwen) of in overdreven controle willen uitoefenen (ook te weinig vertrouwen).
Agressief gedrag valt buiten de standaard-bandbreedte van acceptabel gedrag. Er worden dan regels van culturele aard overschreden, bijvoorbeeld de regels van fatsoen en respect. Dit overschrijden kan gebeuren door mensen die in een afwijkende culturele bubbel leven en de standaard regels niet kennen of niet accepteren.

Opmerking: de pers (praatprogramma's) en de volksvertegenwoordigers (1e en 2e Kamer) hebben een belangrijke voorbeeldfunctie. Daar worden vaak agressieve discussies gevoerd en worden de fatsoens- en respectregels regelmatig overschrijden. Dit zou niet geaccepteerd moeten worden, omdat het een slechte invloed heeft op het gedrag van de mensen die toekijken. In zijn algemeenheid zou iedereen, en met name ambtsdragers, minder tolerant moeten optreden tegen agressief gedrag, ook tegen verbale agressie en overtreding van fatsoens- en respectnormen.

Clusteren
Clusteren kan gebeuren als een groep mensen hun focus op eenzelfde doel richten. Er vindt een vernauwing van bewustheid plaats, wat uitmondt in eenzelfde soort gedrag. Zie het betreffende hoofdstuk in Deel 1.

Stress
De Bewustzijnstoestand 'stress' treedt op als je iets gaat doen waarbij het belang-van-slagen erg groot is. De beschikbare tijd is vaak (te) gering.

Je spierspanning is dan hoger dan normaal en je hersenen functioneren op maximum niveau.

- Langdurige stress kan overbelasting tot gevolg hebben en kan leiden tot een structureel te hoog activiteitsniveau van de hersenen en een structureel te hoge spierspanning.
- Chronische stress kan een gevolg zijn van een verkeerde werking van het 'chemicaliënsysteem'.

Voor efficiënt gedrag is op zijn minst enige bewustheid nodig. Een taak wordt beter uitgevoerd naarmate het activiteitsniveau van de hersenen hoger is, tot een bepaald niveau. Gaat het niveau verder in de richting van stress, dan neemt de doeltreffendheid af.

Brein

Ons brein is *niet* het orgaan dat Informatie *produceert*. Deze uitspraak is in tegenspraak met wat klassieke wetenschappers beweren. Tegenwoordig beweert het merendeel van de neuro-wetenschappers dat alle Bewustzijn door de hersenen geproduceerd wordt en dat het bestaan voor een individu eindigt als de hersenen niet meer werken. Dit zijn onwetenschappelijke uitspraken, omdat dit niet aangetoond of gefalsifieerd kan worden. Bovendien zijn er allerlei verschijnselen die op basis van de klassieke *aannamen* niet verklaard kunnen worden, en die wel te verklaren zijn met de modellen die ik in dit boek schets.

Samenvatting

- Bewust*heid* is een functie van de hersenen.
- Bewustzijn is de emergentie van de infotie.
- Een herinnering is iets van het verleden.
- Herinneringen worden bewaard in een Geheugen.
- Het Verleden is niet-NU.
- Ons lichaam en ons brein bestaan *niet* in het Verleden.
- Ons Systeemgeheugen bestaat *wel* in het Verleden.
- De infotie (Bewustzijn) verbindt NU met Verleden.

Brein
Ons lichaam is een deelsysteem van het universum. Ons brein is een deelsysteem van ons lichaam.

- Een belangrijke functie voor ons voortbestaan is: het onthouden van de dingen die voor onze zelfhandhaving belangrijk zijn.

Onze hersenen spelen bij het onthouden van de nodige informatie een centrale rol, en *voor een deel* zal die informatie ook in onze hersenen bewaard worden.

- Ons IK is de bestuurder van ons 'zijn', van ons bestaan. Het IK geeft opdrachten aan ons lichaam, binnen de beperkingen van ons lichaam, met name binnen de beperkingen van ons brein.
- Ons brein voert de opdrachten van ons IK uit voor zover dat in zijn vermogen ligt. Daarnaast functioneert het zelfstandig als bestuurder van ons lichaam, binnen de kaders die het van het IK krijgt. Je kunt je de verhouding tussen IK en brein voorstellen als die tussen baas en knecht.
- Ons brein heeft een *'breingeheugen'* (2eE) om ons lichaam goed te kunnen besturen.

Het IK-en-zijn-Bewustzijn hebben het IKgeheugen als opslagplaats voor Informatie. Het brein heeft een *eigen* geheugen: het *breingeheugen*. Dat is te vergelijken met het werkgeheugen van een computer.
Het Systeemgeheugen, waaronder het IKgeheugen, is te vergelijken met de permanente opslag op een harde schijf. *Dat breingeheugen is van totaal andere aard dan het Systeemgeheugen.*

- Het Systeemgeheugen hoort thuis in het Verleden.
- Het breingeheugen is een onderdeel van het NU.

De keuzemogelijkheden van het IK zijn beperkt, door de beperkingen van ons brein. (Zie het hoofdstuk 'Beperkend brein'.) Het brein is, evenals het lichaam waar het deel van uitmaakt, een complex proces. Voor de werking ervan kunnen we naar de details kijken, en naar de details van de details… Dat doe ik niet. Dat is wellicht voor neurologen van belang, maar niet voor een beter begrip van het bestaan, of voor de vraag hoe je als mens nu het beste kunt handelen. Ik volsta met een globaal overzicht.

Breingeheugen
Het *breingeheugen* kent twee delen:

- kortetermijngeheugen.
- langetermijngeheugen.

Naast de breingeheugens zijn er *niet-lichamelijke* Geheugens die zich in het niet-NU bevinden: de '*niet-NU Geheugens*'. Die heb ik 'Systeemgeheugens' genoemd. Niet-NU Geheugens zijn:

- IKgeheugen.
- Soortgeheugen.
- Fysiekgeheugen.

Dat concept van het *'niet-NU Geheugen'* is nodig omdat de capaciteit van het 'breingeheugen' te klein is om de enorme hoeveelheid Informatie op te slaan. Het concept 'niet-NU Geheugen' is vooral nodig omdat herinneringen zich niet in het NU afspelen en niet-tijdgebonden zijn. We moeten daarbij bedenken dat de Systeemgeheugens niet alleen de functie hebben om iets te onthouden, maar ook essentieel zijn voor de manifestatie van de massa/energie. Verder is niet te begrijpen hoe allerlei levensvormen, die niet over een breingeheugen beschikken, toch kunnen 'onthouden' en zelfs kunnen leren. 'Onthouden' speelt zich zelfs op het pure fysieke niveau af. Een brein is daarvoor niet nodig.

- Systeemgeheugens zijn niet fysiek. Een harde schijf van een computer of het breingeheugen zijn dat wel.

Samenwerking
Hoe werken deze geheugens samen?

- Het kortetermijngeheugen is klein en onthoudt alleen iets voor een maximale tijdsduur van enkele minuten.
- Het langetermijngeheugen onthoudt sommige dingen (referenties) langer, soms heel lang.
- Het Systeemgeheugen onthoudt alles.

Referentie
Het breingeheugen onthoudt de Informatie niet zelf.

- Het breingeheugen onthoudt *'referenties'.*
- Een referentie is een geheugen-element in het breingeheugen dat naar een Geheugen-element in een Systeemgeheugen verwijst.

Het gebruik van referenties maakt de opslag mogelijk van de grote hoeveelheid Informatie die nooit in het breingeheugen zou passen.
Van referenties wordt veelvuldig gebruik gemaakt door informatici, als ze een database bouwen. Een voorbeeld van het gebruik van zo'n database vind je bij de overheid. Die bewaart van elke burger een massa gegevens. Om de gegevens van een enkele burger boven water te krijgen is slechts één gegeven nodig: het burgerservicenummer (BSN). Aan dat nummer is een netwerk van gegevens gekoppeld. Op deze manier is ook de verhouding tussen breingeheugen en Systeemgeheugen geregeld.

- Een bepaald Geheugen-element kan opgeroepen worden door een '*referentie*'.
- Referentie en kaart (de eigenlijke Informatie) worden gescheiden bewaard.
- De referentie wordt onthouden in het breingeheugen, de gebeurtenis wordt onthouden op een kaart in het IKgeheugen.
- Het breingeheugen werkt als het werkgeheugen van een computer. In dat werkgeheugen worden de referenties bewaard. Het werkgeheugen is het fysieke (2eE) korte- en langetermijngeheugen in het brein.
- Een referentie kan door het IK geactiveerd worden in het brein, waardoor de gehele Geheugeninhoud beschikbaar komt in het kortetermijngeheugen.
- Het brein wordt aangestuurd door het IK.

Alzheimer

De ziekte van Alzheimer geeft een voorbeeld van hoe het brein functioneert. De eerste verschijnselen van Alzheimer hebben betrekking op het kortetermijngeheugen. Het langetermijngeheugen is dan nog intact. Het deel waar de neurologen het kortetermijngeheugen in het

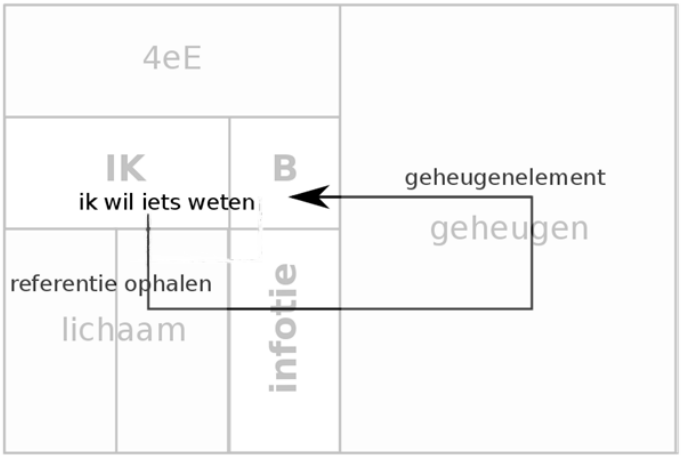

brein lokaliseren functioneert bij de Alzheimer ziekte steeds minder goed. Na het kortetermijngeheugen is de rest van het geheugen aan de beurt.

Als het kortetermijngeheugen niet meer functioneert, worden geen nieuwe kaarten meer aangemaakt. Maar de *referenties* van de Geheugen-elementen – de verwijzingen naar de kaarten – zitten nog steeds in het langetermijngeheugen. De herinneringen van vroeger bestaan nog. Die zijn nog steeds bereikbaar.

De denkfout die de neurologen maken is dat ze 'hersenweefsel' vereenzelvigen met 'geheugen'. Dat is ook wel zo, maar het breingeheugen is er alleen om de *referenties* te onthouden. Het lichaam heeft toegang tot het Systeemgeheugen, maar is niet zelf het Systeemgeheugen. Net zo min als een radio muziek is. Als je de afstemregelaar (infotie, Bewustzijn) goed gebruikt, kun je op de juiste zender afstemmen.

Een andere denkfout die neurologen maken is het vereenzelvigen van IK en Bewustzijn. Het IK neemt beslissingen, en later is het Bewustzijn zich hiervan bewust. Eerst is er hersenactiviteit, daarna *bewustheid*.

Goed functioneren van het brein is een *noodzakelijke voorwaarde* voor 'normaal' gedrag, maar het is niet een *voldoende* voorwaarde. Daarvoor is ook 'Systeemgeheugen' noodzakelijk. Dat Geheugen zit *niet* in de cellen van het brein en is ook niet een functie van de relatie tussen de cellen.
Het Geheugen 'zit' in het Verleden en dus niet in het NU.
Samengevat, ik maak een onderscheid tussen:

- Breingeheugen. Voor de referenties.
- IKgeheugen voor de details.

De werking van het brein

Voor een goed begrip van ons brein is het onderscheid tussen het 2eE- en het 3eE-niveau belangrijk. Ons brein is een deel van ons lichaam. Ons IK (3eE) is dat niet. Soms maakt het IK de dienst uit, maar lang niet altijd en niet ten aanzien van alles. Veel dingen doen we op de automatische piloot. Dan maakt ons brein de dienst uit. Dat kan inhouden dat we dingen doen die we niet willen. Neurotisch gedrag is een voorbeeld. Het kan dan zijn dat iemand 'vreemd' gedrag vertoond, waarvan de persoon zelf niets snapt en ook onwenselijk vindt. Het brein reageert dan 'automatisch' op bepaalde triggers.
De volgende opsomming beschrijft de werking van het brein, als het niet aangestuurd wordt door het IK.

Ons brein:

- is het sturende orgaan van het lichaam;
- staat onder bevel van het IK;
- schakelt soms het IK uit en gaat zijn eigen gang;
- onthoudt referenties naar het IKgeheugen;
- heeft geen oog voor gevolgen en nevenverschijnselen;
- heeft alleen oog voor zaken die zich in het NU afspelen;
- heeft alleen oog voor directe resultaten;
- is onkritisch;
- lijkt vaak kinderlijk te werk te gaan;
- reageert op grond van bevindingen uit het verleden door een directe toegang tot het Systeemgeheugen;
- onthoudt veel gebruikte en belangrijke referenties;
- functioneert altijd;
- is breed georiënteerd: houdt zich met vele zaken tegelijkertijd bezig;
- is niet in staat werkelijke gebeurtenissen van fantasie te onderscheiden;
- spreekt soms in symbolische beelden;

- heeft een geheel eigen taal(gebruik);
- spreekt bij voorkeur in de vorm van visuele beelden;
- spreekt in de vorm van zintuiglijke beelden;
- is het gemakkelijkst aanspreekbaar als we het in zijn eigen taal aanspreken;
- is in staat de taal van ons bewuste bestaan te verstaan;
- begrijpt de taal van ons bewuste bestaan vaak verkeerd;
- neemt de taal van ons bewuste bestaan vaak te letterlijk;
- probeert soms iets op symbolische wijze in gedrag uit te beelden;
- probeert soms door middel van 'functioneel gedrag' op zijn manier een bijdrage te leveren aan onze zelfhandhaving;
- is gevoelig voor vaak herhaald gedrag;
- stuurt eerder (steviger) een beeld naar het Systeemgeheugen als de confrontatie gepaard gaat met emotionele bewogenheid;
- heeft referenties naar beelden in het Systeemgeheugen die als leidraad voor handelen gelden;
- heeft referenties naar beelden in het Systeemgeheugen die de neiging hebben zichzelf te verwezenlijken;
- regelt bepaalde biologische en fysiologische werkingen;
- lijkt een beperkt gezichtsveld te hebben;
- heeft een beschermende functie;
- vat zijn beschermende taak soms anders op dan we zelf logisch vinden;
- kan goed denken en redeneren, maar volgt hierbij eigen regels;
- kan uitsluitend deductieve denkoperaties verrichten;
- heeft geen behoefte om ons voor tegenstrijdigheden te behoeden.

Connectie

Het Bewustzijn wordt gevoed door *Informatie* uit het IKgeheugen, door '*aanwijzingen*' uit het 4eEvolutieniveau via de Moraal-checker, maar er kunnen ook *gegevens* binnenkomen via Intuïtie.
Bij Intuïtie gaat het om 'weten' dat niet op onze eigen zintuiglijke waarneming gebaseerd is, maar wel betrekking heeft op aardse gebeurtenissen. Hoe kan dat? Waar komen die gegevens vandaan? In het hoofdstuk 'Intuïtie' heb ik daarover al iets gezegd. In dit hoofdstuk belicht ik een speciaal *kanaal.* Via dit kanaal kunnen gegevens het Bewustzijn binnenkomen. Dit kanaal noem ik 'Connectie'.

- Intuïtie kan plaatsvinden via Connectie.

Let wel: het gaat om 'gegevens'. Aan een gegeven ligt altijd een waarneming ten grondslag. Een 'gegeven' is geen verzinsel. Op welke waarneming is de Intuïtie via Connectie gebaseerd?

Honden
Er zijn veel verhalen over gegevensoverdracht bij dieren, met name in de verhouding baas-hond. Wetenschappelijk is aangetoond dat honden soms dingen weten, ook al was er op dat moment een grote afstand tussen baas en hond. Door de afstand kon het gedrag niet verklaard worden door gebruik van zintuigen.

Oermensen
Bekend zijn de verhalen over stammen die in afzondering leefden en afhankelijk waren van wat de natuur hen bood. Als de mannen op jacht waren, wisten de vrouwen of ze thuis zouden komen met groot wild of niet.

Eigen ervaring
Als psychotherapeut kreeg ik vaak te maken met cliënten die al door andere hulpverleners zonder resultaat waren behandeld. Ik wilde nooit

iets weten over de geschiedenis van een nieuwe cliënt. Dossiers bleven ongeopend. Ik wilde blanco beginnen en alles van de cliënt zelf horen. Vaak deed zich het verschijnsel voor dat ik, gaandeweg het eerste gesprek, al wist wat ze verder zouden gaan vertellen. Het was alsof ik al het nodige over hun achtergrond wist zonder dat het gezegd was. Het ging dan om heel persoonlijke gebeurtenissen en omstandigheden. Hoe is dat te verklaren?

BDE

Er zijn neurologen en anderen die zich in allerlei bochten wringen om aan te tonen dat bijna-dood-ervaringen (BDE) volgens 'natuurlijke' processen te verklaren zijn. Dat is ook zo. Want de *herinnering* aan een BDE is niets abnormaals. Alleen zijn die herinneringen niet via het normale functioneren van de hersenen ontstaan, want die werkten op dat moment niet. Hoe kan het verloop zijn geweest?

Laten we als uitgangspunt nemen: iemand die onder narcose geopereerd is. Het ging fout. Hersendood. Toch kon hij gereanimeerd worden. Achteraf meldt hij een BDE. Dit zou zijn verhaal kunnen zijn: "Ik zag mezelf op de operatietafel liggen. Even later schoot ik door een soort tunnel. Ik zag mooie kleuren en hoorde prachtige muziek. Ik voelde me intens gelukkig." Na de operatie weet de BDE-er zich details te herinneren die hij niet zelf gezien heeft, maar wel door de chirurg bevestigd worden.
Hoe is het mogelijk dat iemand zichzelf vanaf een afstand ziet? Hoe kan hij details weten die hij niet zelf heeft waargenomen? Hoe kan hij achteraf weten dat hij zich gelukkig voelde?

Onderscheid

Het is duidelijk dat het bij een BDE om een *herinnering* gaat. Een BDE speelt zich in het Verleden af, in het niet-NU. Verder gaat het in de getuigenis van de BDE-er om twee verschillende soorten herinneringen:

- Kwalitatieve belevingen (kleuren, muziek, geluk, liefde).
- Gebeurtenissen (jezelf zien, weten wat de chirurg deed).

Kwalitatieve belevingen
De kwalitatieve belevingen doen denken aan een paradijselijk bestaan, als een lokroep naar een ultiem bestaan: de niet-NU-kant. Ik zie hierin de schaduw die het 4eEvolutieniveau vooruitwerpt.

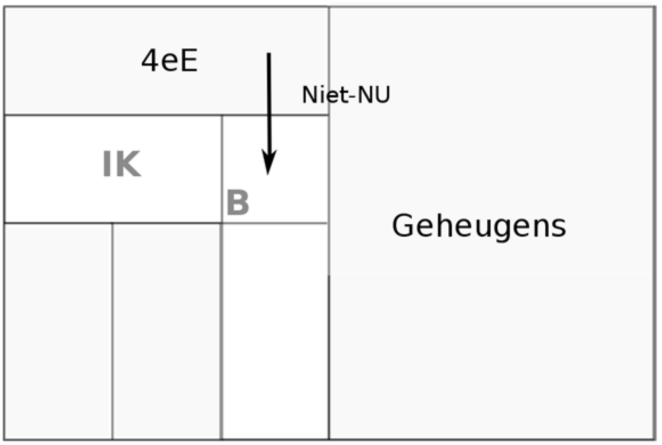

Zolang het proces van entropie nog geneutraliseerd kan worden, is het NU voor de persoon in kwestie nog niet uitgeschakeld. *Bij een BDE is wel het brein, maar niet het NU uitgeschakeld.* Het brein is intact, maar functioneert niet. De patiënt kon immers nog gereanimeerd worden, zonder onherstelbare schade.
In het voorgaande heb ik gewezen op het verschijnsel, dat naarmate het brein minder actief is, de toegang tot het niet-NU makkelijker is. Het ging daar om het vaker plaatsvinden van Intuïtie.

De activiteit van de hersenen is bij een BDE tot nul gedaald. Dat zegt echter niets over het langetermijngeheugen (breingeheugen). Dat blijft intact: *er gaan geen referenties verloren*, want de patiënt is nog volledig 'in leven'. Ook het kortetermijngeheugen blijft intact, maar neemt niets meer op, want de hersenen werken niet.

De beschreven gebeurtenissen zijn niet door de BDE-er waargenomen, althans niet via zijn zintuigen, want zonder functionerende hersenen is dat niet mogelijk. Hoe is het mogelijk dat de BDE-er zich toch gebeurtenissen 'herinnert'?

Kwantummechanica
Op kwantumniveau speelt zich het verschijnsel van de entanglement (verstrengeling) af. Dat houdt in, dat als je een eigenschap van één van de twee verstrengelde deeltjes verandert, dat dan *tegelijkertijd* ook de eigenschap van het andere deeltje verandert. Die twee deeltjes kunnen zich op zeer grote afstand van elkaar bevinden. Afstand en tijd spelen geen rol. Hier gelden ogenschijnlijk de wetten van het niet-NU. Maar het gaat tegelijkertijd om iets dat zich in het NU afspeelt. Het wordt wat inzichtelijker als we de beweging van de emergentie in omgekeerde richting volgen. Ons lichaam is opgebouwd uit cellen. Een cel is een soort chemische fabriek, bestaande uit moleculen. Moleculen bestaan uit atomen. Atomen bestaan uit nog kleinere deeltjes… Verder inzoomend komen we uit bij een niveau waar Potentie in ruimte en tijd emergeert. Op het niveau van Potentie bestaan ruimte en tijd niet. Afstanden spelen geen rol. Dit verklaart dat verstrengeling (op grote afstand) mogelijk is. 'Verstrengeling' lijkt op wat ik '*Connectie*' noem. *Iemand ontvangt dan informatie uit het IKgeheugen van iemand iemand anders.*

- 'Potentie' is het fundament waarop ook ruimte en tijd rusten.
- Op het 3eEvolutieniveau is 'Connectie' het kanaal tussen een IK en een ander IKgeheugen.
- Connectie is mogelijk, omdat in het niet-NU alles met alles verbonden is en ruimte en tijd niet bestaan.

Connectie
Het verschijnsel 'Connectie' speelt zich op alle evolutieniveaus af. Ik beperk me verder tot het 3eEvolutieniveau.

- Een Connectie is een *directe verbinding* tussen een Bewustzijn en een IKgeheugen dat niet het eigen IKgeheugen is.

- Die gegevens komen bij een Connectie het Bewustzijn binnen buiten de eigen zintuiglijke waarnemingen of het eigen Geheugen om.
- De gegevens die via een Connectie binnenkomen worden geïnterpreteerd en in het IKgeheugen opgeslagen.
- We zijn ons niet bewust van het ontvangen van gegevens via Connectie. De Informatie doet zich voor als Intuïtie of als een herinnering.

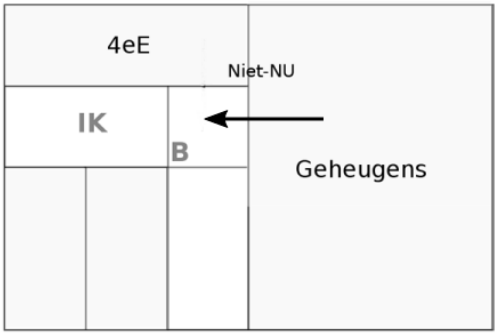

Nabijheid
Een gunstige conditie voor het plaatsvinden van gegevensoverdracht via Connectie, is een lage frequentie van de hersengolven. Dat is bij Intuïtie ook het geval.
Bij een BDE is die frequentie nul: een supergunstige conditie voor het optreden van Connectie.
We hebben altijd al Connectie met andere Systeemgeheugens via ons Soortgeheugen en Fysiekgeheugen. Het IKgeheugen is echter persoonsgebonden. Toch kan er ook Connectie zijn met het IKgeheugen van iemand anders. Dat komt door ons vorm- en tijdloze fundament. Zie ook het hoofdstuk 'Waarnemen'.

Reïncarnatie
Er zijn mensen die zeggen dat ze zich iets uit een vorig leven herinneren. Ik vind het aannemelijker dat er een Connectie plaatsvindt met een ander IKgeheugen. Dat hoeft niet een *eigen* vorig leven te zijn.

Reïncarnatie is *niet* in overeenstemming met:

- Het principe van de emergentie.
- De aanname dat 'iets' (ook elke mens) uit 'niets' ontstaat (eerst Potentie is).
- Het idee dat alles zich volgens het evolutiemodel ontwikkeld heeft.

Telepathie
Een Connectie ligt ten grondslag aan telepathische verschijnselen. 'Telepathie' is een verschijnsel waarbij de wetten van het vorm- en tijdloze gelden. De gegevensoverdracht is bij zowel telepathie als bij Connectie niet tijd- en plaatsgebonden. Een probleem is dat de definitie van het begrip 'telepathie' onduidelijk is. Er kan iets onder verstaan worden wat ik niet bedoel.

Telepathie is een verschijnsel dat door velen ontkent wordt. Voor een deel is dat het gevolg van de definitie die gehanteerd wordt. Telepathie wordt dan gezien 'esoterisch', als 'spiritueel', als bijgeloof, enzovoort. Toch is er een overweldigend aantal getuigenissen van mensen die verschijnselen beschrijven die met het begrip 'telepathie' (Connectie) verklaarbaar zijn. Vanwege de onduidelijkheid zal ik de term 'telepathie' niet gebruiken. Zie verder het hoofdstuk 'Waarnemen'.

BDE
Het brein speelt bij Connectie geen rol. Het brein is van het 2eEvolutieniveau. Dit maakt een BDE verklaarbaar. De BDE-er kan de gegevens geput hebben uit het IKgeheugen van de chirurg.
Zie voor meer details over 'Connectie' het hoofdstuk 'Waarnemen'.

Vrije wil

Over de vrije wil van mensen is veel gediscussieerd; sommige wetenschappers zeggen dat mensen niet over een vrije wil beschikken. Volgens hen wordt alles door het brein geproduceerd. Dat is niet in overeenstemming met hoe we onszelf beleven.
Ik ga van het volgende uit: ik kan me niet een zinvol menswaardig bestaan voorstellen zonder er van uit te gaan dat mensen in principe over een vrije wil beschikken.

Willen

> *Een steen wil zijn.*
> *Een dier wil leven.*
> *Een mens wil kiezen.*
> *Ik wil ook.*

Het begrip 'wil' is een moeilijk begrip. Je zou kunnen zeggen: "alles wil bestaan". Dat zegt het beste wat het is, maar daarmee heb je niet gezegd wat 'willen' is. Je zou ook kunnen zeggen: "Willen is de drang om te bestaan, de behoefte aan zelfhandhaving". Dat is helemaal waar, maar dit geldt voor alle voorwerpen en levende wezens. Je doet dan geen recht aan de *menselijke <u>vrije</u>* wil.

Voor mensen geldt:

- De wil is het resultaat van een complex proces.
- De wil komt voort uit de drang om te bestaan.
- De wil is doelgericht.
- Willen is kiezen.
- Bewustheid maakt een Moraal-check mogelijk.
- De wil maakt van het IK *een* 'stuurman' van gedachten.

- De wil maakt van het IK *de* 'stuurman' van verantwoordelijk gedrag.
- We doen veel dingen buiten onze vrije wil om.
- De wil is een aspect van de infotie, bij mensen van het Bewustzijn.

Vrije wil
Het hebben van *een wil* komt voort uit de noodzaak tot zelfhandhaving. Mensen, levende wezens en voorwerpen: ze willen zichzelf handhaven.

- De drang om te bestaan wil zeggen: de behoefte aan zelfhandhaving; de neiging om het eigen Bouwplan te realiseren.

Andere levende wezens en voorwerpen kunnen niet anders dan zich gedragen op grond van vaststaande regels en aandriften. Mensen kunnen ervoor kiezen om zich anders te gedragen. Daarom zijn mensen vrij om te willen wat hen goed dunkt.

- Alleen mensen beschikken over een *vrije* wil.
- *'Het vrije' van de wil bestaat als aandriften (Gedragsopdrachten) geen overheersende rol spelen.*

Mensen kunnen er desnoods voor kiezen om niet voort te bestaan, om een einde aan het eigen leven te maken. Maar ook bij mensen is de wil om te leven standaard.

Mensen willen een *goed leven* leiden. Voor sommigen gaat dat ten koste van anderen. Als ze de keus hebben, maken ze van die mogelijkheid gebruik. De geschiedenis van de mensheid toont voortdurend uitwassen die het gevolg zijn van de vrije wil om te kiezen voor 'een (te) goed leven'. Mensen kunnen misbruik maken van hun vrijheid.

Onvrijheid
Onbeperkte vrijheid is geen vrijheid. Dat is niets. Chaos.

- *Vrijheid bestaat bij de gratie van onvrijheid.*

Dat is een dialectisch standpunt: vrijheid en onvrijheid zijn twee polen van dezelfde polariteit. Zonder onvrijheid is het begrip vrijheid zinloos. Je kunt alleen van 'vrijheid' spreken als er ook 'onvrijheid' is.

- Doordat mensen zich beperken ontstaat vrijheid. Als een ander de beperking oplegt ontstaat onvrijheid.

Beperking
Je kunt onderscheid maken tussen vrijheid van denken en vrijheid van handelen. Je bent snel geneigd om te zeggen dat iedereen mag *denken* wat hij wil. Dat is ook zo, maar ook dat denken is niet onbegrensd. Je bent afhankelijk van de taal die je gebruikt, maar ook van de cultuur waar je deel van uitmaakt, van je bevattingsvermogen, van datgene wat je geleerd hebt, van je Verleden. Bovendien maak je deel uit van een evolutieproces dat in een bepaalde richting gaat. Als je daaraan een bijdrage wilt leveren, kun je sommige dingen beter wel doen en andere niet. Daarvoor hebben mensen een ingebouwde *Moraal-checker*. Die maakt het makkelijker om de goede keuze te maken.

Recht

- Je *handelen* is nog *meer* beperkt.

Stelen mag niet. Je mag niet alles zeggen. Haat zaaien en discrimineren zijn bij de wet verboden.
Sommige mensen denken dat alles mag wat niet bij de wet verboden is. Vooral het handelen van het bedrijfsleven en van de in-economie-denkende-neoliberalen is hierop gebaseerd. Vaak zoeken ze de grens op: "Als je het er niet mee eens bent, ga je maar naar de rechter". Steeds het onderste uit de kan willen hebben leidt tot een schrale en onmenselijke samenleving.

- Menselijk is dat je ook anderen het beste gunt, dat je rekening houdt met anderen, dat je probeert tot een vergelijk te komen.

Wetgeving kan niet ten volle alles regelen. Wetgeving is bedoeld om excessen te voorkomen en om aanwijzingen te geven voor standaard gedrag.

Fatsoen

- 'Fatsoen' is een noodzakelijke beperker van vrijheid.

Bij fatsoen gaat het om een set ongeschreven regels die door de leden van een samenleving standaard gehanteerd worden. Ze zijn bedoeld om conflicten te voorkomen en begrip over en weer te bevorderen.

- In 'de betere samenleving' zal het begrip 'fatsoen' opnieuw uitgevonden moeten worden.

Het begrip 'fatsoen' is nauw verbonden met het begrip 'cultuur'. Wat in de ene cultuur fatsoenlijk is, kan in een andere onfatsoenlijk zijn. Elkaar een hand geven is een voorbeeld van wat in de ene cultuur prima is maar in een andere niet. Een boerka dragen is een ander voorbeeld.

- In 'de betere samenleving' zal fatsoen steeds meer afhankelijk zijn van de vrije wil van mensen.

Steeds meer zullen morele-beperkingen-die-mensen-zichzelf-opleggen nodig zijn om een menswaardig-bestaan-voor-iedereen mogelijk te maken. Daarbij zal het 4eE-niveau een steeds duidelijker rol gaan spelen. Het zal wel moeten. Anders zal blijken dat de ontwikkeling van de mensheid een doodlopende weg is. In het laatste deel van dit boek zal ik wat mogelijkheden voor verbetering schetsen.

Respect
Vroeger was respect gebaseerd op hiërarchische verhoudingen. Met het verdwijnen van de hiërarchische verhoudingen is ook het begrip 'respect' discutabel geworden. Dat is jammer en gevaarlijk. 'Respect' heeft, net als 'fatsoen', een ordenende functie en maakt een gemêleerde samenleving mogelijk.
'Respect' moet niet gaan over het beter of belangrijker zijn van de één ten opzichte van de ander. Maar zou moeten gaan over het accepteren en begrijpen van andere gewoonten en gebruiken, en ook – afhankelijk van de situatie waarin je bent – je *aanpassen* aan gebruiken en gewoonten. Dat laatste is 'grondgebied (territorium) afhankelijk'. Als ik mij op jouw grondgebied bevind, als ik bij jou thuis te gast ben, dan pas ik me aan jouw regels aan. Ik heb dan respect voor jouw anders-zijn.

Vrijheid en fatsoen/respect
Vrijheid en fatsoen/respect zijn begrippen die je niet los van elkaar kunt zien. Een samenleving waarin mensen zich niet in vrijheid houden aan de regels van fatsoen en respect, leidt tot onderling onbegrip, irritatie, geweld… Dat is niet in overeenstemming met het evolutionaire Bouwplan.

- Vrijheid betekent: zelfbeperking.
- *Vrijheid wil zeggen: kunnen kiezen voor onvrijheid.*

Bandbreedte
Naast een kernset fatsoens- en respectregels, waaraan elk lid van een samenleving zich te houden heeft, zijn er regels die 'plaatselijk' gelden. Elke subcultuur kent eigen regels. Al deze regels van de subculturen moeten passen binnen een bepaalde bandbreedte. Buiten die bandbreedte is afwijkend gedrag tevens 'onacceptabel gedrag', en zal corrigerend gedrag van anderen oproepen. Dit geldt voor de openbare ruimte, dat is de ruimte die je met anderen deelt. Op particulier terrein, als je daarmee anderen niet stoort, gelden andere regels dan in de openbare ruimte.

Moraalridders
In Portugal zijn maar weinig fietspaden. De auto's rijden erg hard. Op een bepaald stuk is er wel een breed voetpad. Daar maken ook fietsers gebruik van.
In tegenovergestelde richting kwam een echtpaar aanlopen. Duidelijk Nederlanders. Hij maakte zich breed. "Wie loopt gewoon deur heur", hoorde ik de man knorrig zeggen. Dat kon ook, er was ruimte genoeg…

Gevoel van veiligheid
De mate waarin anderen zich fatsoenlijk en respectvol gedragen – en anderen de ruimte geven – is bepalend voor je 'gevoel van veiligheid'. Dat gevoel van veiligheid is er als je jezelf kunt zijn; als je niet overdreven je naar anderen hoeft te schikken; als je niet onnodig je hoeft aan te passen aan het gedrag van anderen. Dat gevoel van veiligheid is er alleen als je er op kunt vertrouwen dat anderen zich ook fatsoenlijk zullen gedragen.
Je 'fatsoenlijk en respectvol gedragen' is een uiting van verantwoord gedrag.

Kiezen

- Kiezen is: beslissen om iets wel of niet te doen.
- Een vrije wil is: kunnen kiezen uit de opties die je kent, zonder dat je daartoe, op welke manier dan ook, gedwongen wordt of voorbestemd bent.
- Een vrije wil is, binnen allerlei beperkingen, zelf je Toekomst kunnen bepalen.

Als mens heb je de mogelijkheid om te ‘overwegen’. In theorie ga je dan bij elke optie na of je iets wilt doen of niet. Je stopt dan als het ware elke optie in je denktank en gaat na wat het resultaat is.

Eigenlijk leven we constant in het Verleden. Ons gedrag komt voort uit ons Verleden. Maar in het NU kunnen we kiezen. Ons Verleden is voor een deel gevormd door onze gedragingen en ideeën waar we Toen voor kozen.

Pas op het 3eE-niveau en in het Nu kun je in vrijheid doen wat je wilt. Je kunt:

- Je aandriften *niet* volgen.
- Geen rekening houden met je Verleden, met wat je geleerd hebt.
- 'Nee' zeggen; iets anders doen.

Je bent verantwoordelijk voor wat je doet, je kunt in vrijheid beslissen, je kunt in vrijheid kiezen.

Neurologie

Er zijn nogal wat neurologen die vinden dat de 'vrije wil' een illusie is. Zij menen dit zelfs wetenschappelijk aan te kunnen tonen.
Hersenscans hebben aangetoond dat er al een activiteit in het brein plaatsvindt voordat je een *bewuste* beslissing neemt. Dus, zeggen zij, neemt het brein de beslissingen en niet het Bewustzijn. Bewust*heid* komt pas achteraf. De redenering klopt binnen het model waar zij van uit gaan. Er is echter een ander model denkbaar, en dan kom je tot andere conclusies.
In het model dat ik in dit boek schets, is het niet het Bewustzijn dat beslissingen neemt, maar het IK. Het Bewustzijn is niet meer dan geëmergeerde infotie. Het Bewustzijn is een aspect van het IK.

- IK neem beslissingen, niet mijn Bewustzijn.

Je kunt je dat voorstellen als een zelfsturende auto. De 'bestuurder' is dan het IK. Het brein is de auto. Als bestuurder neem ik bewust de beslissing waar ik heen wil. Onderweg zorgt de auto – mijn lichaam, mijn brein – ervoor dat ik op de plaats van bestemming kom. Wat de neurologen doen is denken dat er alleen een auto is. Als je het vanuit een afstand bekijkt, lijkt het inderdaad dat de auto alles bepaalt. Je komt tot dezelfde conclusie als je op dit verschijnsel de klassieke deductieve manier van denken loslaat. Dat is het ontkennen van de emergerende processen.

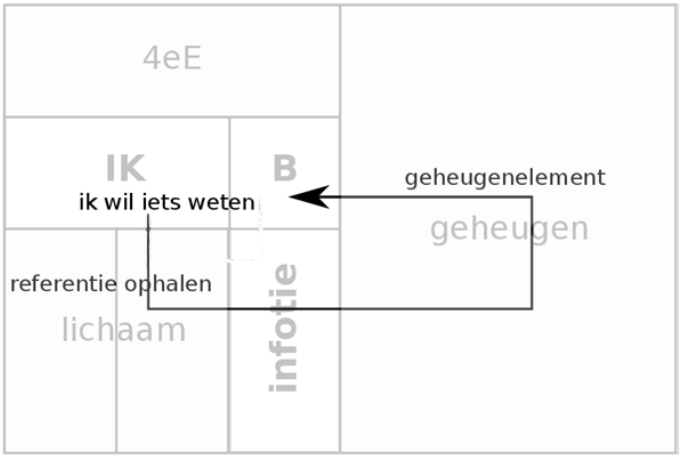

Nog een ander voorbeeld. Als alles door het brein bepaald zou worden, zou niemand stoppen met roken. Daar ligt een rationele beslissing aan ten grondslag, die niet door de hersenen genomen zou worden. Het brein houdt juist verslavingen in stand. (Zie ook het hoofdstuk: 'De werking van het brein'.)

In het klassieke model wordt onder 'bewustzijn' iets anders verstaan dan ik onder 'Bewustzijn' versta. Bewustzijn, met een hoofdletter, is de emergentie van infotie. Bewustzijn herkennen we als 'bewustheid' (zie het hoofdstuk 'Beperkend brein'). "We zijn ons ergens van bewust." Dat is een toestand die plaatsvindt als we iets waarnemen. Dat heeft niets met het nemen van beslissingen te maken. Van de dingen die we niet waarnemen zijn we ons niet bewust, tenzij we ons iets herinneren. Waarnemen heeft niets met beslissen te maken.
Het IK is de emergentie van mijn lichamelijke-zijn. Je IK neemt in vrijheid, dus voor zover daarvoor ruimte is, beslissingen. Dat kan los van alles wat er verder bestaat of gebeurd is.

Richting

De evolutie van de werkelijkheid is een proces dat een bepaalde richting opgaat. Dat leid ik af van wat ik om me heen zie. Wat je ziet is beïnvloed door wat je geleerd en meegemaakt hebt. Afgeleid van het totale evolutieproces, gaat het in de richting van het ontwikkelen van een 4eEvolutieniveau.

- Het 4eE-niveau trekt de voortgang naar zich toe.

Sturing
Vroeger dacht men dat de werkelijkheid bestuurd werd door God, of door het toeval. Er zijn nog veel mensen die zo denken. Mijn evolutiemodel schetst een werkelijkheid die zichzelf ontwikkelt via emergentie.

- *Ik ga er van uit dat het 'iets' uit het 'niets' ontstaan is.*

Elk emergentieniveau blijkt er op-een-bepaald-moment gewoon te zijn. Ik ga er van uit dat *het begin*, van de evolutie, er op een bepaald moment 'was'. Hoe en waardoor? Ik heb het niet nodig om dat te weten. Als het gaat om de religieuze mening van anderen maakt dit tolerantie mogelijk. Als je wilt plaats je een God aan het begin. Voor mij begint het met 'Potentie'. Zie de hoofdstukken 'Cumulatie' en 'Potentie en Bouwplan'.

Zelfsturing
De sturing van het evolutieproces ligt tegenwoordig *mede* in handen van de mensen. Op het 3eE-niveau hebben de mensen, door hun vrijheid van handelen, een steeds belangrijker rol in de voortgang van het evolutieproces.

- Omdat kiezen een persoonlijke activiteit is, ligt de evolutie voortaan mede in *ieders* hand. (Zie verder hoofdstuk 'Schepping'.)

Zin
Als ik om me heen kijk zie ik zó veel moois in de natuur en zie ik zó veel ontroerende dingen gebeuren… Ik zie dat als een aanwijzing. Ik zie ook veel lelijke en nare dingen.

- Er is een verschil tussen goed en fout.

Als ik dat combineer met het feit dat mensen kunnen kiezen, kom ik tot de conclusie:

- Het maakt wat uit wat je doet.

Dit is in overeenstemming met wat mensen beleven: mensen willen betekenis hebben. Waarvoor en hoe? Dat verschilt. Dat is een persoonlijke keuze.

- Alles wat bestaat heeft betekenis, alles is van belang.

Het 4eEvolutieniveau

- *Het 4eE-niveau* trekt de evolutie in een bepaalde richting, in de richting van een doel.

Dat de evolutie in een bepaalde richting gaat kun je afleiden van de emergentiestappen: het opkomen van nieuwe lagen. De bedoelingen op het 1eE-niveau liggen vast: een steen die omhoog gegooid wordt valt zeker weer naar beneden. Alles is op dit niveau gedetermineerd. Op het 3eE-niveau liggen de doelen slechts gedeeltelijk vast: mensen kunnen kiezen. Zie verder het hoofdstuk 'Schepping'.

Het is alsof de *richting* vast ligt en onder andere via de Moraal-check kenbaar gemaakt wordt.

- De Moraal-checker 'propageert' het goede. Hij propageert morele waarden en normen.

Naast een *Moraal-checker,* die in de richting van het 4eE-niveau stuurt, vindt ook altijd een *Bouwplan-check* plaats: wat niet in het Bouwplan past kan niet verwezenlijkt worden.

Schepping

Tot nu toe heb ik de term 'schepping' vermeden, omdat ik bang ben dat dit verkeerde associaties oproept. Velen zullen de connectie met een Schepper (God) leggen. Die betekenis heeft het begrip 'schepping' voor mij niet. Toch ga ik er van uit dat er wel een 'schepper' is, of liever: ontelbare scheppers.

Schepping

- De schepper van de schepping is de schepping zelf. De schepping verloopt volgens het evolutiemodel.

Voor mij is 'schepping' een synoniem van het woord 'werkelijkheid'. De term 'schepping' heeft echter een meer dynamische klank dan 'werkelijkheid'. Daarom is het gebruik van het woord 'schepping' eigenlijk beter. Maar je zou het ook 'creatie' kunnen noemen. Voortdurende verandering. Daarbij gaat niets verloren: een voortdurende cumulatie van gebeurtenissen, vastgelegd in beelden. Beelden die zich opstapelen in de Systeemgeheugens.

- De schepping is één groot creatief proces.
- Werkelijkheid = creativiteit = schepping.

Schepper
Over het ontstaan van de werkelijkheid kan ik alleen maar gissen. 'Weten' is onmogelijk. Wat overblijft is: uit de vele mogelijkheden een keuze maken. Dat kan alleen een persoonlijke keuze zijn. Ik ga er vanuit dat de schepping 'er op een gegeven moment was':

- Het 'Iets' en het 'niet-Iets' ontstonden tegelijkertijd.

Puur dialectiek dus. Hetzelfde denk ik over mijn persoonlijke bestaan: ik was er op een gegeven moment. De schepping verloopt recursief, op alle niveaus.
Mijn 1e- en 2eE-niveau heeft een voorgeschiedenis: mijn erfelijk 'belast-zijn'. De *Potentie* voor de vorming van mijn *IK* ontstond op het moment van de conceptie. De Potentie werd 'IK' door emergentie, en vormde zich later. Zie het hoofdstuk 'Evoluerend Bouwplan'.

Zelfschepper
Kan het vermogen om te creëren uit het niets ontstaan? Je zou ook de vraag kunnen stellen: "Was er iets vóór de big bang?" Over het begin en het mogelijke einde van de evolutie kan ik niets zeggen. Ik heb dat 'Potentie' genoemd. Maar eigenlijk gaat het ons, in elk geval mijn, begripsvermogen te boven. Ik ga er van uit dat de schepping uit zichzelf is ontstaan. Net zoals de Baron von Münchhausen die zichzelf aan zijn haren uit het moeras trok. Dat geldt alleen voor het allereerste begin van de schepping, want daarna werd voortgebouwd op wat reeds gecreëerd was.

Mens als schepper
Redenerend vanuit de mens is de conclusie:

- Elke mens is schepper.

Net zoals het geheel (de werkelijkheid) zichzelf schept, creëert ook elke mens zichzelf. Dat doet hij door zich als levend wezen te handhaven en door verantwoord handelend in de wereld te staan. Voor mensen is 'handelen' ook 'denken'. Handelen-in-het-wilde-weg is geen scheppend-handelen. Scheppend-handelen is verantwoord-handelen.

JIJ bent de schepper
Het maakt wat uit wat je denkt, omdat je vanuit je *opvattingen* handelt. Over wat je denkt, praat je met anderen en op die manier beïnvloed je hen. Je ideeën bepalen hoe je met anderen omgaat. Jij bent verantwoordelijk voor je interpretaties, voor je opvattingen en ideeën.

Die worden opgeslagen in je IKgeheugen. Alles wat je in je IKgeheugen opslaat is van invloed op het evolutieproces. *Als veel anderen hetzelfde denken, wordt het opgenomen in het Soortgeheugen.* Jouw doen en denken heeft een grotere impact dan alleen in het NU.
In de vorm- en tijdloze toestand waarin jouw IKgeheugen zich bevindt, vervagen de grenzen tussen de Systeemgeheugens en wordt Informatie vrij toegankelijk. Je invloed reikt verder dan je vaak beseft.
Het menselijk Bewustzijn is een activiteit dat zijn weerspiegeling vindt in zijn IKgeheugen: dat is de blijvende bijdrage aan de schepping.

- Het maakt wat uit wat je doet en vindt.

Wat je denkt en doet verandert jezelf en het totale bestaan.

Opdracht
Als mens ben je niet totaal vrij om te doen wat je wilt. Je ben gebonden aan het evolutionaire Bouwplan en je eigen Potenties. Je hebt een eigen 4eE-niveau-ideaal, dat is jouw Ultiem.

- Wat je met je Potenties en met je Ultiem doet is je vrije keuze.

Maar je hebt wel een soort 'opdracht'. Dat is: je eigen Bouwplan uitvoeren en je eigen Ultiem (zie het volgende hoofdstuk) benaderen.
Je hebt een soort opdracht om je Potenties waar te maken. Dat is de tendens die je van het evolutieproces af kunt lezen: die tendens is doelgericht. Jouw doel is het waar maken van je eigen Potenties. Wat die Potenties zijn? Dat is vaak niet duidelijk. Wel duidelijk is dat je kunt kiezen uit de opties die zich aan je voordoen. Daarbij je hart volgen is het beste advies: volg je Intuïtie en luister naar je Moraal-checker. Dat is waar je 4eE-niveau je naar toe trekt.

Zelfhandhaving
Je Potenties en je Bouwplan vormen een onlosmakelijke eenheid. Je eigen Bouwplan is een verbijzondering van het algemene Bouwplan.
Als individu heb je specifieke beperkingen en mogelijkheden. Daardoor

ben je anders dan andere mensen en kun je jouw eigen specifieke bijdrage leveren aan de evolutie.
In elk Bouwplan komt de opdracht tot zelfhandhaving voor.
Het 4eE-niveau trekt je in de richting van verbondenheid, liefde, schoonheid en wijsheid. Dat begint bij het van-jezelf-houden, bij het: 'goed voor jezelf te zorgen'. Als je dat mooi wilt doen, behandel je anderen zoals je zelf behandeld zou willen worden. Als je het slim aanpakt verstoor je de natuurlijke gang van zaken niet. Iedereen doet dat op zijn manier.
Respect voor een andere manier is een opdracht die in alle Bouwplannen voorkomt. Niets doen is soms beter dan iets doen. *Je er goed bij voelen, dat is waar het om gaat.*

Het Ultiem

In het voorgaande heb ik opmerkingen gemaakt als:

- Het 4eE-niveau trekt de ontwikkeling in een bepaalde richting.
- Mensen hebben een 'Moraal-checker' en krijgen soms via 'Intuïtie' aanwijzingen over de juiste richting.
- De Moraal-checker 'propageert', vanuit het 4eE-niveau, morele waarden en normen.
- Het Bewustzijn is in staat de gevolgen van het handelen te beoordelen, zodat het IK de juiste keuzes kan maken.

Het evolutieproces
Het evolutieproces verloopt niet in het wilde weg. Het heeft een bepaalde richting. Aan het evolutieproces ligt een Bouwplan ten grondslag, en het loopt ergens op uit. Er wordt een doel nagestreefd.

De Toekomst is een onderdeel van het *niet-NU*, en is dus vorm- en tijdloos. Aan de toekomst ligt een Bouwplan ten grondslag. In het voorgaande heb ik aangegeven dat het Bouwplan niet af is. Het emergeert ‘voortdurend’. Mensen hebben een toenemende rol in de verdere ontwikkeling. Wel ligt de richting-van-ontwikkeling vast. De evolutie verloopt doelgericht.

- Ik noem het uiteindelijke 'doel' van het evolutieproces: het 'Ultiem'.

Mensen hebben de mogelijkheid om mee te werken aan het bereiken van het Ultiem. Maar wat houdt dat in? Wat moet je doen, als je niet weet *wat* je moet nastreven?
Gelukkig staan we niet helemaal met lege handen. Als we om ons heen kijken, dan zien we de richting van de ontwikkeling:

- We kunnen afleiden *dát* (1eE) het in een bepaalde richting gaat.
- We kunnen ook vaststellen *wát* (2eE) die richting is.
- We kunnen vervolgens bepalen *hoe* (3eE) we een bijdrage willen leveren.
- Het Ultiem is waar het om gaat.

Het Ultiem
De richting die het evolutieproces-tot-NU-toe aangeeft is:

- Ultieme verbondenheid.
- Ultieme liefde.
- Ultieme wijsheid.
- Ultieme schoonheid.

Dat is hoe *ik* er tegenaan kijk. Waar kies jij voor? Zie het hoofdstuk 'Het evolutiemodel' voor meer begrippen die volgens mij in het 4eEvolutieniveau passen.

Over het Ultiem kan nog het volgende gezegd worden:

- Het Ultiem is: het doel-van-het-totale-evolutieproces.
- Het Ultiem heeft ook een persoonlijke variant. De persoonlijke variant is een verbijzondering van het overkoepelende Ultiem.
- Ik ga er van uit dat de weg naar het Ultiem de goede weg is.
- Mensen bepalen in hoeverre het Ultiem bereikt gaat worden.
- Iedereen kiest zijn eigen weg.

Moraal
Mensen zijn sociale wezens die van elkaar afhankelijk zijn. Om samen te kunnen werken moet je aan morele regels voldoen.

- *Het Ultiem bevat morele kaders.*

- Iedere cultuur kent, naast algemeen geldende, ook *eigen* morele regels.
- Eigen morele principes (regels en kaders) zijn opgeslagen in het IKgeheugen.
- Algemeen geldende morele aanwijzingen over het Ultiem, komen uit het 4eEvolutieniveau. Na interpretatie worden ze in het IKgeheugen opgeslagen.
- Willen mensen de juiste weg bewandelen, dan dienen ze zich aan hun morele regels en kaders te houden.

De opvulling en uitwerking van de kaders vindt plaats in 'ethieken'. Een 'ethiek' is een geheel van morele principes. In een ethiek zijn de waarden en normen vastgelegd die de leden van een groepering of maatschappij in acht moeten nemen. Zo hebben bijvoorbeeld verschillende beroepsgroeperingen een eigen ethiek. Uiteindelijk heeft iedereen een eigen ethiek opgebouwd.
Moraal gaat vooral over het handelen in relatie tot andere mensen. Daarover meer in het laatste deel van dit boek.

Moraal-check
Een functie van de *infotie* is het koppelen van Informatie aan massa/energie, het resultaat is een lichaam. Bewustzijn is de emergentie van infotie. Ons handelen wordt voor een deel via ons IK-en-zijn-Bewustzijn bepaald.
Voordat Informatie gedrag wordt, kunnen we kiezen om het wel of niet te doen.

Je Moraal-checker hanteert twee bronnen voor de regels die tijdens de Moraal-check gebruikt worden:

- *rechtstreeks* vanuit het 4eE-niveau, vanuit het Ultiem. Deze gegevens zijn niet op zintuiglijke waarnemingen gebaseerd.
- *aangeleerd*: door acceptatie, opvoeding en/of training, op grond van een eigen beslissing en/of een cultuur.

Aangeleerde aanwijzingen zijn uiteindelijk op zintuiglijke waarnemen gebaseerd.

In het laatste geval raadpleegt de Moraal-checker het IKgeheugen. In beide gevallen herkennen we de Informatie door het *mentale gevoel* dat we goed of fout zitten. Onze Moraal-checker 'spreekt' dan.
De Moraal-check geeft een *mentaal gevoel* – in de betekenis van: ergens een goed of slecht gevoel over hebben. Je hebt dan het *idee* dat je goed zit, of je hebt het knagende, niet lichamelijke 'gevoel' dat je fout zit.
De Moraal-checker veroorzaakt een: 'in jezelf weten'. Het is de stem van het goede. Soms zegt het dat je fout zit.

- Je Moraal-checker behoeft een kritische beoordeling: de gegevens hoeven niet per se juist te zijn. De beoordeling doe je mede aan de hand van een ethiek. Dan laat je het oordeel van anderen meewegen.
- Je hebt de keuze om de Moraal-check te volgen of niet.
- Er kunnen redenen zijn om de Moraal-checker niet te volgen.
- Niet volgen van de uitkomst van de Moraal-check op grond van een keuze levert een tevreden gevoel op. Is dat niet het geval, dan is mogelijk de beslissing onjuist.

Waarnemen

In het hoofdstuk 'Brein' is een belangrijke vraag niet beantwoord: "Hoe kan hij achteraf weten dat hij zich gelukkig voelde?" Het ging hier om iemand die zich, van een periode waarin hij hersendood was, toch iets herinnerde. Connectie, gebruik maken van andermans IKgeheugen, gegevens verkrijgen uit het niet-NU… Dat zijn mogelijkheden die *deze* herinnering niet kunnen verklaren. De BDE-er is namelijk de enige die het gelukkig-zijn meemaakte. Hoe neem je gelukkig-zijn waar?

Waarnemen

- Waarnemen is het opnemen van gegevens.
- Bestaan is waarnemen.

Er zijn twee soorten waarnemingen:

- Het waarnemen van onze *buiten*wereld: met onze zintuigen.
- Het waarnemen van onze *binnen*wereld: niet via onze zintuigen. Maar hoe dan?

Waarnemen van onze buitenwereld
Onze buitenwereld nemen we waar met onze zintuigen. De zintuigen geven op 'mechanische' wijze *gegevens* door aan ons brein, en via het brein aan onze binnenwereld: aan ons IK-en-zijn-Bewustzijn. Daar vindt dan al of niet interpretatie plaats, met als gevolg: al of niet opname in het IKgeheugen.
De buitenwereld zoals je die denkt te kennen, *bestaat niet* op de manier zoals je hem kent. Je vertaalt de elektrische signalen die je van de zintuigen binnen krijgt en daar maak je beelden van. Die beelden beleef je als 'het NU'. Je leeft in een door jezelf bedachte wereld. Je leeft in een schijnwereld. Maar het is wel *jouw* wereld. (Zie ook het hoofdstuk: 'Schijnwereld?'.)

Iets van jezelf waarnemen
Voordat ik iets zeg over waarnemen-van-de-binnenwereld, eerst iets over de vraag wat 'gelukkig-zijn' nu eigenlijk is.

- Gelukkig-zijn is een emotie, volgens de gangbare opvattingen.
- Gelukkig zijn is het innerlijk-waarnemen van een toestand van welbevinden.
- Gelukkig-zijn is een toestand van het IK-en-zijn-Bewustzijn.
- Gelukkig-zijn waarnemen is: iets van jezelf waarnemen.

Kan dat? Iets van jezelf waarnemen? Waarnemen doe je met je zintuigen, dat is iets van het 2eE-niveau. Gelukkig-zijn is iets van jouw 3eE-niveau. Je binnenwereld is niet met je zintuigen waar te nemen.
Weet-hebben van je binnenwereld doe je: zonder tussenkomst van iets; zonder tussenkomst van bijvoorbeeld zintuigen. Weet-hebben van je binnenwereld doe je door 'direct en rechtstreeks te weten'. Je kunt dit ook 'mentaal voelen' noemen. Je voelt dingen van jezelf aan. Je *weet* in welke toestand je IK zich bevindt. Je *weet* of je gelukkig bent of niet. Om misverstanden te voorkomen noem ik dit weten geen waarnemen.

- Het 'weet-hebben' van de binnenwereld is 'gedachteloos of gevoelsmatig weten': mentaal weten.
- Intuïtie en Moraal-check maken zich aan ons kenbaar via mentaal weten.
- Mentaal weten kan, net als bij de reacties op waarnemingen, gevolgd worden door emoties, dit zijn lichamelijke reacties, zoals spierspanning, vrolijk gedrag, enzovoort.
- Mentaal weten is: bewust of onbewust gegevens binnenkrijgen.
- Het mentale weten moet, bewust of onbewust, geïnterpreteerd worden voordat het in het IKgeheugen opgeslagen wordt.

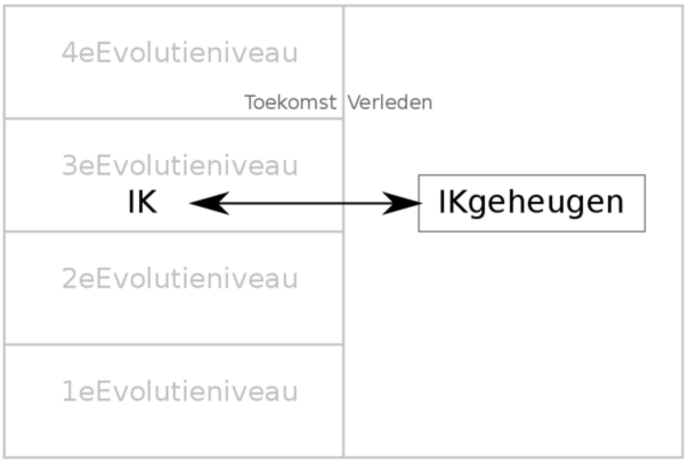

Herinneren
Herinneren dat je tijdens een periode van hersendood-zijn gelukkig was kán dus. Want je *Bewustzijn* is volledig in takt *en werkend* tijdens de Bijna-Dood-Ervaring. Alleen je *hersenen* (2eE) functioneren niet, en dus kun je niet zintuiglijk waarnemen. Maar je kunt het wel 'mentaal weten', ook al ben je hersendood.
Je Bewustzijn is altijd actief. Zoals je ook, als je slaapt, de wekker hoort. Je hoort de wekker en interpreteert: "Ik moet wakker worden". Pas dan wordt je wakker.

- Zoals je altijd je buitenwereld waarneemt, neem je ook constant je binnenwereld waar.
- Na interpretatie wordt het waargenomene in het IKgeheugen opgeslagen.

Mentaal weten dat je gelukkig bent is een interpretatie. Door het interpreteren wordt de Informatie in het IKgeheugen opgeslagen en kan dus later herinnerd worden!

Intuïtie
Een belangrijke manier waarop we 'mentaal weten', is via Intuïtie.

- Intuïtie is: het binnenkrijgen van niet-via-zintuigen verkregen gegevens.

Het gaat bij intuïtie niet om een 'gevoel', zoals bij een uitkomst van een Moraal-check, maar om een helder 'weten'. Dat kan een plotseling inzicht zijn, of 'ineens een idee hebben'.

- Een Intuïtieve ingeving is niet gebaseerd op logisch denken en wordt niet door het brein geproduceerd.
- Een Intuïtie is *niet* gebaseerd op een associatieve werking van het brein. Het gaat dus *niet* om een combinatie van:
  - logica;
  - gebruikmaking van rechtstreeks uit het IKgeheugen gehaalde Informatie.
- Een Intuïtie is niet gebaseerd op de neiging van het brein om ontbrekende gegevens aan te vullen.
- Het is niet: de stem van je hart, want die is gebaseerd op *emotie*.
- Het heeft niets met empathie (invoelingsvermogen) te maken.

Intuïtie zie je bijvoorbeeld bij kunstenaars: het is dan 'een weten' dat het goed is wat je tot stand hebt gebracht; of het is het mentale weten dat er nog iets ontbreekt en niet 'af' is. Intuïtie is: dingen weten 'die je niet kunt weten'.
Intuïtie gaat vaak over dingen die jezelf aangaan. Het gaat dan om jouw persoonlijke 4eE-niveau dat weet wat goed voor jou is. Maar soms komt er in je Bewustzijn iets binnen dat zijn oorsprong vindt in een ander IKgeheugen dan het jouwe. Dit is wat anderen vaak 'paranormale waarneming' noemen. Ik noem het Connectie-waarneming. Sommige mensen zijn daar beter in dan andere.

- Een Intuïtie hoeft niet waar of goed te zijn, ondanks dat het overkomt als een 'zeker weten'.
- Een Intuïtie is een *gegeven*, niet een *Informatie*.

- Dat gegeven moet nog geïnterpreteerd worden als je er iets mee wilt doen.
- Een Intuïtie behoeft altijd een kritische beoordeling.

Paranormale waarneming
Tot de Intuïtie, zoals boven omschreven, behoren ook verschijnselen die door anderen als 'paranormaal' benoemd worden. Als je Google laat zoeken naar het woord 'paranormaal', dan wordt je overspoeld door waarzeggers, paragnosten, healers, en ga zo maar door. Dat komt doordat het woord gekaapt is door een grote groep mensen die misbruik maakt van de goedgelovigheid van anderen. Toch is het onderwerp belangrijk. Zie het hoofdstuk 'Connectie'.

Paranormaal?
Laat ik beginnen met te zeggen dat ik niet in geesten of spoken geloof, of in iets 'bovennatuurlijks'. Ik geloof überhaupt niet in paranormale verschijnselen. Maar er zijn wel een aantal zaken op het gebied van 'gegevens verkrijgen' die nog steeds ten onrechte als 'onzin' worden bestempeld door veel wetenschappers. Dat heeft te maken met hun visie op de werkelijkheid. Zij gaan uit van een ander paradigma.

Het voorvoegsel 'para' betekent zoiets als 'naast' en 'bij'. Naast het NU treffen we het niet-NU aan. Het niet-NU is het para-deel van de werkelijkheid. Het NU plus de para-werkelijkheid vormen samen de werkelijkheid. De para-werkelijkheid bestaat uit het Verleden en het 4eEvolutieniveau.

Een deel van de verschijnselen die ik 'Intuïtief' noem, worden door anderen 'paranormaal' genoemd. Wat ik 'Intuïtie' noem, is het verschijnsel waarbij gegevens verkregen worden die niet terug te voeren zijn op *eigen zintuiglijke* waarnemingen.
Zintuiglijke waarnemingen leveren gegevens die je in het NU via de 'gewone' waarneming verkrijgt. Gegevens die je van je *buitenwereld* – in het NU – verkrijgt zijn dus *niet* intuïtief.
Bij Intuïtie gaat het om gegevens die je binnenkrijgt:

- Uit het 4eE-niveau, bijvoorbeeld over het Ultiem, over wat goed en fout is.
- Uit het Verleden, uit een Systeemgeheugen dat niet het jouwe is, via Connectie.
- Uit het 'niets', door emergentie.

Als je gegevens binnen krijgt uit het IKgeheugen van iemand anders, kan dat van iemand uit een ver verleden zijn, want het Verleden is niet tijdgebonden.

Charlatans
Voor alle duidelijkheid: er zijn veel mensen die beweren over 'paranormale gaven' te beschikken, maar die niet hebben. Sommigen geloven er zelf in, anderen zijn charlatan. Het is niet controleerbaar. Dat neemt niet weg dat het mogelijk is dat sommige mensen meer 'para bewust' zijn dan anderen. Er zijn wel veel verschijnselen die er op wijzen dat het verkrijgen van para-gegevens plaatsvindt, ook in de dierenwereld. Het in dit boek beschreven model maakt het verklaarbaar.

Nabijheid
Een paar voorbeelden van Connectie: weten dat je aangestaard wordt of, als de telefoon gaat, weten wie er belt. Het niet-NU kent geen tijdsverschil, het maakt dus niet uit wanneer iets in een Geheugen is opgeslagen. Iemand die jou aanstaart neemt je waar en hij interpreteert: hij is actief met jou bezig. Dat houdt in dat er op dat moment iets in zijn IKgeheugen wordt opgeslagen. Nabijheid is een voorwaarde, anders zou hij jou niet waarnemen.

- Van 'nabijheid' is ook sprake in de zin van: een relatie met iemand hebben.
- Fysieke nabijheid is geen noodzaak. Connecties vinden wel váker plaats als er sprake is van fysieke of emotionele nabijheid.

Mensen die elkaar goed kennen kunnen soms op hetzelfde moment hetzelfde denken. Dat blijkt als de één een onderwerp aansnijdt waar de ander net in gedachten mee bezig was. Een ander voorbeeld betreft de vele getuigenissen van mensen. Het komt voor dat iemand een vreemde sensatie beleeft op het moment dat een geliefde sterft. Van nabijheid in fysieke zin is dan soms geen sprake, omdat ze zich op grote afstand van elkaar bevinden. Wel is er dan een *relationele nabijheid.*

- Omdat ruimte en tijd in het niet-NU geen rol spelen, is het denkbaar dat gegevens uit een ver Verleden, of zelfs van een onbekende, boven komen drijven.

Nabijheid kan fysiek zijn, maar ook 'psychologisch'. Bij psychologische nabijheid is er een emotionele band. Die wordt opgebouwd met de mensen die we kennen en is sterker naarmate we meer om iemand geven. 'Liefde' en 'houden-van' zijn sterke vormen. 'Afhankelijkheid' is een ander voorbeeld.

- Hoe sterker de emotionele band met iemand is, hoe sterker de Connectie is.
- Hoe sterker de Connectie, des te makkelijker en vaker gegevensoverdracht optreedt.
- Hoe hechter je relatie met iemand is, hoe makkelijker de toegang tot zijn of haar IKgeheugen is en hoe veelvuldiger de Informatieuitwisseling zal plaatsvinden. De meeste Connecties spelen zich onbewust af.

Naarmate ons brein actiever is, zal Informatieverkrijging uit andermans Systeemgeheugen minder plaatsvinden. Hoe meer je er over nadenkt of probeert een Connectie te krijgen, hoe kleiner de kans is dat het ook gebeurt. Je hebt het dus totaal niet in de hand.

Toegang tot Intuïtie

- Ingevingen en Intuïties manifesteren zich het makkelijkst naarmate ons brein minder actief is.

Ingevingen komen het meest voor als je 'even met iets anders bezig bent', of als je, 's morgens na het wakker worden, nog even ligt te doezelen. Of tijdens meditatieoefeningen. Dan is ons brein minder actief. Als je het Ultiem nastreeft, lijkt *niets doen* soms beter dan *iets doen.*

Waarheid
Intuïtie levert geen *Informatie* op, wel *gegevens*. De gegevens moeten nog geïnterpreteerd worden voordat je er iets mee kunt. Misinterpretatie is denkbaar. Als een gegeven geen aansluiting vindt bij wat je al weet, dan kun je er niets mee. Op het moment dat je het gegeven interpreteert, is het deel van je IKgeheugen.
Gegevens die uit andermans Systeemgeheugen komen, kunnen een totaal andere betekenis hebben dan jij er aan geeft. Dit verklaart waarom Intuïtie onbetrouwbaar is. Intuïtie moet altijd de zeef van het 'gezonde verstand', van een interpretatie en van een Moraal-check passeren.

Gedrag
Voor de volledigheid moet ik in dit hoofdstuk ook iets zeggen over een ander model waarin waarnemen een rol speelt. Dat is het proces waarbij waarnemen gedrag veroorzaakt. Dat model betreft de opeenvolging: waarnemen → Bewustzijn → gedrag.

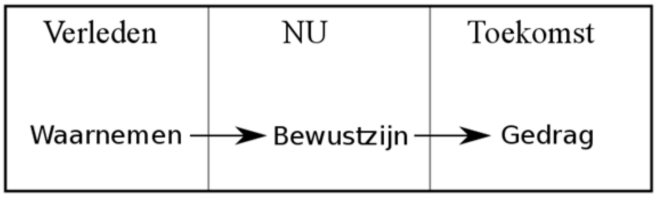

In dit boek gaat het om 'het bestaan' en niet om de vraag hoe waarnemen het persoonlijke gedrag beïnvloedt. Ik volsta met de opmerking dat door het historisch-Bewustzijn mensen verantwoordelijk zijn voor wat ze doen

Leven na de dood

- Wil je 'het bestaan' begrijpen? Dat kan alleen als je ook enig zicht hebt op het 'niet-bestaan'.
- Bestaan kan niet bestaan zonder niet-bestaan.

Wat is 'bestaan'? Is er 'leven na de dood'?

- *"Leven is wachten tot je dood gaat."* *(Citaat: Ruben, negen jaar.)*

Bestaan
'Bestaan' en 'werkelijkheid' hebben voor mij dezelfde betekenis. Maar wat is die betekenis precies? Bestaat de werkelijkheid alleen NU? Als je 'ja' op deze vraag zegt, dan zouden het Verleden en de Toekomst niet bestaan. Ik ga daar niet van uit. Het Verleden en de Toekomst zijn net zo belangrijk als het NU.

- Het NU is er om het Verleden uit te breiden en de Toekomst vorm te geven.
- *Het NU is er om het DAN mooier te maken.*

Voor mij bestaat de werkelijkheid uit NU en Verleden/Toekomst samen. *Het is een groeiend geheel.*

3eEvolutieniveau

- *'Leven' is het evenwicht tussen de tegengestelde krachten:*
  - *Entropie.*
  - *Zelfhandhaving.*

Dat evenwicht blijft in stand, tenzij de kracht van de zelfhandhaving te zwak wordt. Dan neemt de entropie de overhand; het lichaam komt dan in een onomkeerbaar proces terecht richting de dood. Wat overblijft is

ongeorganiseerde materie. De infotie brokkelt uiteen en verdwijnt. Let wel: *Alleen het 2eE-niveau wordt ongedaan gemaakt.*

- Wat overblijft is het 'stoffelijke', de materie, én het 3eE- en 4eE-niveau.

Wat overblijft

- *Alleen je lichaam stopt met verder functioneren.*

Het is gedaan met 'het lichaam'. *Maar de rest blijft bestaan.* De evolutie gaat door.
Jouw levende lichaam bestaat niet meer. Je IK grijpt niet meer in op het NU. Maar je Verleden blijft wat het is. Net zoals je IK en zijn Bewustzijn.

- Het IK blijft bestaan, jij blijft bestaan.

"Een lang leven bestaat erin te sterven zonder te verdwijnen." *(Lao Zi, vertaling Kristofer Schipper.)*

Bewustzijn
Zijn er aanwijzingen dat het IK-en-zijn-Bewustzijn daadwerkelijk blijven bestaan? Zijn er aanwijzingen dat jij blijft bestaat als je dood gaat?
De belangrijkste aanwijzing is je eigen herinnering. Wat in het Verleden gebeurde is NU nog niet vergeten. Als je IK-van-het-Verleden er NU niet meer zou zijn, zou de Informatie-van-Toen er ook niet meer zijn, want dan zou het IKgeheugen-van-toen niet meer bestaan. Je IK-en-zijn-Bewustzijn en je IKgeheugen vormen een onafscheidelijke eenheid. Er is geen reden om aan te nemen dat je IK-van-het-Verleden zou ophouden te bestaan als je dood gaat. *Dat gebeurt in het* NU *ook niet:* je zou je niets meer kunnen herinneren. Je IK-van-het-Verleden bevindt zich in een vorm- en tijdloze ruimte. Wat bestaat blijft bestaan.
Er is geen reden om aan te nemen dat wat je NU weet, dat je dat morgen *niet* meer zou weten. Dat is nu je nog leeft zo, dat zal ook zo zijn als je lichaam er niet meer is. Wat in je IKgeheugen is opgeslagen blijft bestaan,

want het is tijdloos. Zolang je IK aan je lichaam gebonden is blijf je last houden van de beperkingen die je brein je oplegt.

- Je IKgeheugen blijft bestaan. Dat houdt in dat ook de tegenpool blijft bestaan: je IK-en-zijn-Bewustzijn. Alleen je lichaam is onderhevig aan entropie. Entropie is iets dat zich puur in het NU afspeelt, niet in het niet-NU.

Hoe je dat dan beleeft en hoe dat aanvoelt? Dat blijft een vraagteken.

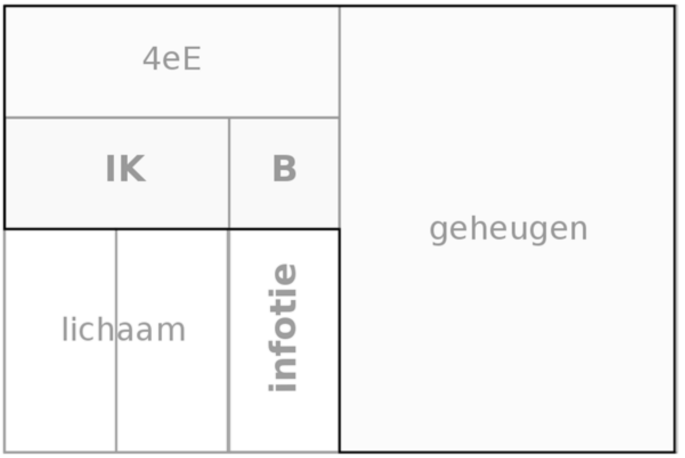

Infotie

Als mijn lichaam zijn materiële *organisatie* verloren heeft, bestaat mijn infotie ook niet meer.

- Het is immers de infotie die de lichamelijke organisatie mogelijk maakt door het gebruik van de benodigde Informatie.
- Als de infotie niet meer werkt neemt de entropie de overhand.

Onbeperkt Bewustzijn
Het Bewustzijn zonder lichaam is 'onbeperkt-Bewustzijn'. Het is onbeperkt omdat de beperkingen van het aardse bestaan er niet meer zijn. Het IK-en-zijn-*onbeperkt*-Bewustzijn is dan de tegenpool van het IKgeheugen, want zonder tegenpool kunnen ze allebei niet bestaan. Dat is een dialectische wetmatigheid.

- Omdat het IKgeheugen blijft bestaan, blijft ook het IK bestaan.

Je kunt het onbeperkt-Bewustzijn ook een 'hoger Bewustzijn' noemen, omdat allerlei vragen die je tijdens je aardse bestaan had, geen vragen meer zijn maar antwoorden.

Hoe ziet dat er uit?
Voor een deel kunnen we nu al beleven hoe ons leven na de dood er uit zal zien: we gaan namelijk NU ook al met ons Verleden om.

- We kunnen ons NU al iets 'herinneren'.

Elke herinnering is iets uit het niet-NU. *Voor een deel ben je NU al niet-NU.* Wat dat betreft is er niet veel nieuws. We hebben alleen geen lichaam meer en kunnen geen nieuws meer toevoegen aan ons IKgeheugen.

Is dood-zijn de Ultieme eenzaamheid? Misschien. Maar ik denk het niet. Als mijn bestaan zin heeft, dan heeft het niet alleen zin in mijn aardse bestaan. Doodzijn is denk ik de totale verbondenheid. Doodzijn is het ultieme IKzijn, dat wil zeggen: één zijn met alles. Niets is meer vreemd.

4eEvolutieniveau

- De belemmeringen en beperkingen die ons lichaam ons oplegde zijn verdwenen.
- De beperkingen die ons brein ons oplegde zijn er niet meer.

Mijn IK is gepositioneerd aan de actieve kant. Die actieve kant kent twee kanten: een stuwende kracht die zorgt voor ontwikkeling en emergentie, en een trekkende kant die zorgt voor richting. Die trekkende richting zien we – door het wegvallen van het 2eE-niveau – heel helder: het gaat om *verbondenheid, liefde, schoonheid en wijsheid*. Dit is waar BDE-ers een uitzicht op hadden.

Het Ultieme Bouwplan van de schepping is niet compleet.

- *Als voormalig mens hebben we invloed. Via Connecties. Alleen, na onze dood zitten we aan de andere kant van de Connectie.*

Het persoonlijke bestaan heeft zin en blijft zin hebben.

Opgaan

De fysieke beperkingen zijn er niet meer. Lichamelijk lijden, zorgen om voortbestaan, drang tot zelfhandhaving, mentale en lichamelijke ziektes… Het zijn evenzovele zaken waar we geen last meer van hebben. Wat overblijft is gelukkig zijn. De drang tot voortbestaan doet niet meer ter zake in het tijd- en vormloze niet-NU.
We zijn één met iedereen, van vroeger en in de toekomst. We hebben invloed op de schepping. Maar die hadden we al.

Schijnwereld?

Veel dingen zijn niet wat ze lijken. De NU-werkelijkheid is eigenlijk een absurde werkelijkheid. Het is gek dat iets bestaat, en dat het op hetzelfde moment al niet meer bestaat. Toch is dat de werkelijkheid zoals wij die beleven. De rest lijkt bedacht. Zelfs wat we in ons Bewustzijn van onze zintuigprikkels maken zijn beelden die we zelf maken. Het NU is een in ons Bewustzijn geconstrueerde werkelijkheid. Ingeklemd tussen wat geweest is en wat nog moet worden. Het gaat om Verleden en Toekomst.

Om het nog eens anders te zeggen: je kunt je 'het bestaan' voorstellen als een muntstuk. Als je er naar kijkt zie je maar één kant: het is óf kop, óf munt. Een muntstuk kan slechts bestaan bij de gratie van de voor én de achterkant. Je kunt je de voorkant voorstellen als het Verleden. Dat is de kant die je kent, of in principe zou kunnen kennen. De achterkant is dan de Toekomst, die ken je niet. De zijkant is het NU.
Bij een munt is de zijkant eigenlijk te dik. Het NU is dun. Flinterdun. Het NU bestaat eigenlijk niet. Toch kunnen Verleden en Toekomst niet zonder het NU. Als het NU er niet was, zou Toekomst geen Verleden kunnen worden.

Het bestaan is opgedeeld in een gekende en een ongekende werkelijkheid.

- De gekende werkelijkheid is het Verleden, de ongekende werkelijkheid is de Toekomst.
- 'Kennen' is een manifestatie van Informatie in het Bewustzijn.
- Het NU wordt door de infotie en het Bewustzijn in het Geheugen vastgelegd.
- Voor mensen heet de emergentie van infotie: 'Bewustzijn'.
- Mijn NU wordt door mijn Bewustzijn in mijn IKgeheugen vastgelegd.
- Mijn ervaringen dragen bij aan mijn Soortgeheugen.

- Door de infotie en het Bewustzijn komt Informatie beschikbaar in het NU.
- Mijn IK kan Informatie uit mijn IKgeheugen halen.
- Via Intuïtie krijg ik soms gegevens uit andere Geheugens.

Naast de tegenstelling *gekende↔ongekende* werkelijkheid is de tegenstelling *betekenis hebben↔betekenis geven* van belang. Via ons handelen kunnen we vorm geven aan de ongekende werkelijkheid.

- We zijn verantwoordelijk voor wat we doen, omdat we de keus hebben om iets te doen of niet te doen.
- Door ons bestaan scheppen we een Verleden: we maken een nieuwe werkelijkheid; we scheppen een eigen wereld.

De werkelijkheid is een opeenstapeling van Informatie. Het is de Informatie die overblijft als het NU geweest is.

Je kunt je de vraag stellen of het bestaan zinvol is, maar dat is een verkeerde vraag: het bestaan bestaat niet. Het bestaan is steeds weer anders. Het klassieke beeld dat de dingen *'zijn',* klopt niet.

- De werkelijkheid *'is'* niet, maar *'wordt'.*

Het bestaan *wordt.* Bovendien gaat het niet om *het* bestaan: alleen *jouw* bestaan is belangrijk; het gaat er om wat jij van je bestaan maakt. Het bestaan is wat jij beleeft en wat jij doet. Jij bepaalt zelf of je bestaan zinvol is of niet. Dat is de consequentie van het 'schepper' zijn.
Als jouw bestaan belangrijk is, dan is het mijne het ook, evengoed als dat van alle mensen die nu leven, ooit geleefd hebben en nog zullen leven. Zullen we afspreken dat iedereen dezelfde rechten en plichten heeft? Dat heeft consequenties voor de maatschappij die we samen opbouwen…

Deel 4. Samen leven

In de vorige delen van dit boek heb ik een begin gemaakt met het beschrijven van een idee over 'het bestaan'. Vanuit een evolutiemodel kwam ik uit bij 'de mens'. En uiteindelijk bij zijn 'binnenkant'.
Nu is de buitenkant aan de beurt: de omgeving waarin mensen leven. Een aspect van die omgeving is 'de maatschappij'.
In dit Deel 4 beschrijf ik eerst een paar algemene begrippen. Dan volgen hoofdstukken over een specifiek onderwerp.
In Deel 5 poneer ik wat ideeën voor verbetering.

Begrippen

In dit hoofdstuk eerst een paar begrippen die als uitgangspunt dienen voor de hoofdstukken die volgen.

Maatschappij
Een maatschappij is gestoeld op menselijke ideeën.

- Een maatschappij is een *constructie*, door mensen gemaakt.
- Het model dat aan een maatschappij ten grondslag ligt, noem ik: *'maatschappijconcept',* of kortweg *'concept'.*
- Elke maatschappij heeft een eigen concept.
- De maatschappij*constructie* is de concrete uitwerking van een maatschappij*concept.*
- Een maatschappijconstructie noem ik ook wel kortweg: de 'constructie'.
- De constructie is wat we van het concept gemaakt hebben.
- Ik ga uit van het grondmodel: 'democratie'.

Een democratie is een manier om een maatschappij te ordenen. Daarbij kiezen de burgers een volksvertegenwoordiging en een regering die het beleid bepaalt en uitvoert.

Grondgebied
Het hebben van een grondgebied is voor je bestaan als mens essentieel. Een *stukje-'aarde',* waar jij je geborgen en veilig voelt. Een plek, een kamer, een huis. Een plaats waar je de weg weet, letterlijk en figuurlijk. Met mensen om je heen die je kunt vertrouwen en bij wie jij je thuis voelt; die zich voorspelbaar gedragen.

Je moet iets hebben om op te staan, letterlijk. Dat grondgebied is groter dan de eigen tuin: het is een plaats, een regio, een land… Je deelt dat stukje grond met anderen. Soms wordt dat gevierd, zoals bij

voetbalwedstrijden en popconcerten.
In de behoefte bij een grondgebied te horen, herkennen we onze oorsprong als sociaal wezen met een territoriumbinding (2eE).
De zorg voor een *wereldwijd* milieu, NU en in de Toekomst, en voor toekomstige generaties, is de emergentie naar het 3eEvolutieniveau.

Identiteit
Het 2eE-niveau kenmerkt zich door divergente. Dit uit zich bij mensen, doordat ze zich willen onderscheiden van anderen. Een voorbeeld: het zich willen onderscheiden begon heel vroeger al met het dragen van sieraden en is tegenwoordig nog steeds aanwezig in het je onderscheiden met de kleding die je draagt. Of dit nu een hoofddoek is of een spijkerbroek. Het zijn uitingen van bij-een-bepaalde-*groepering*-willen-horen. Dat is weer een uiting van afzetten-tegen… (tegen anderen, 2eE).
Op het onderwerp 'identiteit' kom ik terug in het hoofdstuk 'Eén volk?'.

Strijd
Het verschijnsel divergente (2eE), brengt met zich mee dat er afstand kan ontstaan, moet ontstaan. Afstand in belangen, afstand tussen ideeën, afstand tussen wensen…

- Alleen door verschillen is ontwikkeling mogelijk.
- Alleen door verschillen kan een *pluriforme* samenleving bestaan.

Dit heeft een positieve en een negatieve kant. Het verschijnsel divergentie bevordert een kleurrijke samenleving, maar het kan ook uitmonden in een oorlog. Op het familie- of het persoonlijke vlak kan het gaan om ruzies, eerwraak, discriminatie… Maar het kan ook leiden tot gezonde concurrentie of competitie, en tot samenwerking en 'elkaar aanvullen'.
Een maatschappij volgt het evolutiemodel en is cumulatief van opbouw:

- Emergentie volgt op divergentie.

De polariteit *strijd↔samenwerking* kan opgelost worden via dialectische spanningsreductie met als resultaat:

- *een pluriforme maatschappij:*
  - waarin de burgers in harmonie samenleven;
  - waarin groepen en groeperingen harmonisch samenwerken;
  - die zorgt voor het voortbestaan van zichzelf en zijn burgers;
  - die samenwerkt met andere maatschappijen en vreedzaam met hen omgaat.

Samenwerking
Mensen kunnen wereldwijde samenwerkingsvormen aangaan. Met deze Potentie onderscheiden mensen zich van de andere levende wezens. Zodra je jouw Potentie-tot-samenwerken in praktijk wilt brengen, kan er een conflict ontstaan met je behoefte aan identiteit. Bij mensen werkt identiteit net als bij de sociale dieren. Ieder lid van een familie, roedel, kudde of toom heeft zijn eigen plaats in de hiërarchie. Het vaststellen daarvan kan met de nodige strubbelingen gepaard gaan, maar als de hiërarchie eenmaal is vastgesteld, betekent dat een ordening die in het voordeel is van alle deelnemers. Mensen die nog niet zo lang burger zijn van de Nederlandse maatschappij maken dit proces zichtbaar mee als hun aantal boven een kritische grens komt. Sommigen clusteren.

Mensen maken deel uit van complexe netwerken van deelnemers die elkaar vaak niet kennen. Daardoor kan de polariteit *identiteit↔samenwerking* uit elkaar spatten en tot mensonwaardig gedrag leiden, juist doordat de mensen elkaar onvoldoende kennen. Eigenbelang overheerst dan; vaak speelt ook angst voor het eigen voortbestaan een rol. Denk aan het opeisen van een onevenredig groot deel van een grondgebied. Denk aan de verschillen tussen arm en rijk.

Meelopers
Het is goed om te beseffen dat de grondstof voor een maatschappij 'mensen' zijn. Mensen zijn 'van nature' geneigd om zich volgzaam te schikken en aan te passen aan de omgeving waarin ze zich bevinden. We plaatsen onszelf graag in de schaduw van een beroemdheid. We laten een beslissing graag over aan iemand met status en gezag, aan 'iemand die het beter weet'.

- Mensen zijn van nature geneigd om een leider te volgen.
- Leiders bestaan bij de gratie van volgelingen.
- Een maatschappij heeft meer volgers nodig dan leiders.

Het is essentieel om een onderscheid te maken tussen 'volgers' en 'meelopers':

- Een *volger* volgt omdat hij er bewust voor gekozen heeft (3eE).
- Een *meeloper* (2eE) volgt op grond van motieven die niets te maken hebben met de zaak die aan de orde is.

De neiging tot volgen komt voort uit de natuurlijke neiging tot zelfhandhaving. Volgen is noodzakelijk, want als iedereen zich als leider opstelt, is chaos het gevolg. Dat is nou net wat we niet willen.

De gevolgen van meelopen kunnen desastreus zijn. We zagen dat rond het midden van de vorige eeuw. Tegenwoordig zien we de negatieve kant van meelopen in het doorgeschoten neoliberalisme, straatgroepen onaangepaste jongeren, de managementcultuur, het cijferfetisjisme en de godsdienstoorlogen. We zien het ook in het meelopen met schreeuwende leiders die zich tegen de gevestigde politieke orde keren. Dat is gevaarlijk. Meelopen kan hetzelfde effect hebben als terroristische acties: chaos; onmenselijke toestanden.
Niet alle mensen streven het concept na dat aan hun maatschappij ten grondslag ligt. Dat zien we bijvoorbeeld bij actievoerders of treitervloggers. Het voor ogen hebben van een ander

maatschappijconcept is op zich geen probleem. Dat kan een gezonde maatschappij best aan en kan positieve veranderingen tot gevolg hebben. Het 'kwaad' gaat uit van meelopers die zich ondoordacht en op grond van gebrekkige informatie gedragen. Het wordt gevaarlijk als zij zich gaan clusteren.

- Blindelings meelopen is vaak een gevolg van het beschikken over onvoldoende informatie.
- Meelopen kan ook voortkomen uit domheid of uit angst.

Clustering
De overgang van meelopen naar clusteren verloopt geleidelijk en heeft vooral te maken met het aantal deelnemers. Als dit boven een kritische grens komt is sprake van clustering. In een eerder hoofdstuk schreef ik:

- Clusteren is: *een relatie in stand houden* met soortgenoten door hetzelfde soort gedrag te tonen. Clusteren is: je net zo gedragen als anderen, *omdat zij het ook doen*. Door te clusteren opereren systemen samen als één suprasysteem. (…) In clusters verliezen de deelnemers ogenschijnlijk hun identiteit. (…) Het clusteren heeft het wegvallen van individuele remmen tot gevolg.

Oranjekoorts en genocide zijn voorbeelden van clusteren. Clusteren heeft dus mooie, samenbindende kanten. Clusteren heeft ook afschuwelijke en gevaarlijke kanten. Het betreft dan de ruwe en ruige, onmenselijke, kant van het 2eE-niveau. Let wel: het is iets dat iedereen *in potentie* in zich heeft. Niets dierlijks is ons vreemd. Het is alleen niet zo dat we er willoos aan overgeleverd zijn. We *kunnen* er 'nee' tegen zeggen, ook al is dat soms moeilijk. Voor veel mensen is het té moeilijk. Er is een grote middenmoot van *meelopers* die geen weerstand biedt aan opvattingen die hen aangereikt worden. Ik weet niet of hen dat aan te rekenen is. Als je niet beter weet…

- Mensen hebben de mogelijkheid om zich bewust te organiseren in groeperingen en in clusters-van-mensen die niet in elkaars nabijheid zijn.

We zien dat bij hypes, revoluties, landelijke inzamelingsacties…

Politieke elite
In onze Nederlandse democratie zouden het maatschappijconcept en de maatschappijconstructie in overeenstemming moeten zijn met de wil van de burgers. Veel mensen vinden dat dit niet altijd het geval is.

- De constructie 'Nederland' is zeker niet voor iedereen een *menswaardige* maatschappij.

Eén van oorzaken is dat het bestuur van ons land door een klein aantal *geclusterde* mensen wordt uitgevoerd. Die mensen worden gekozen uit een beperkt aantal gegadigden.

- De politieke elite bepaalt de agenda én controleert de overheid (weliswaar samen met de andere burgers, de pers, enzovoort, maar toch…).

Binnen elke elite gelden taboes en spelen mechanismen een rol die de elite in stand houdt. Het zijn clusterregels:

- voldoe je niet aan de heersende gewoonten binnen de groepering en
- heb je niet het concept van de elite voor ogen,
- dan mag je niet (meer) mee doen.

De politieke elite bepaalt de partijprogramma's. Daaruit kunnen de burgers een keuze maken. Dat is een zeer beperkte keuze. Als de politieke elite in overgrote meerderheid het neoliberalistische concept voorstaat, wil dat nog niet zeggen dat de overgrote meerderheid van de burgers die mening ook is toegedaan.

Ik zeg hiermee niet dat ik tegen elitevorming ben. Elitevorming is noodzakelijk op allerlei terreinen. Dat geldt ook voor de politiek. Besturen is een vak. Niet iedereen kan deskundig zijn op alle terreinen.

- Voorkomen moeten worden dat elites ontstaan vanuit machtsuitoefening, overerving of andere niet-relevante motieven.

Zie verder het hoofdstuk 'Politiek', met name het item 'Partijpolitiek'.

Concept
Een maatschappijconcept is nodig om geordend in een samenleving met elkaar om te kunnen gaan. Mensen hebben behoefte aan kaders waarbinnen ze kunnen functioneren.

In een democratie bepalen de burgers door wie ze bestuurd zullen worden. In Nederland kiezen de burgers hun volksvertegenwoordigers. Zij vormen een regering.
Daarnaast mag van elke burger een bijdrage gevraagd worden aan het goed functioneren van de samenleving. Maar als dit afgedwongen wordt via een concept als de *participatiemaatschappij*, is dat mensonwaardig, omdat het niet gebaseerd is op de vrije wil van de burgers.

Het minste wat je als burger 'voor de maatschappij' kunt doen, is heel bewust kiezen voor een bepaalde volksvertegenwoordiger, of in elk geval voor het partijprogramma waarin de meeste dingen staan die jij belangrijk vindt.

Een bouwplan is bij een maatschappijconcept noodzakelijk, niet alleen door de recursiviteit van het evolutieproces, maar ook om te komen tot een pluriforme en harmonische samenleving.

- In plaats van de term 'bouwplan' gebruik ik voor maatschappijen de term 'maatschappijconcept'.

- Een maatschappijconcept is het 'bouwplan' van een door mensen gemaakt suprasysteem dat gelokaliseerd is binnen landsgrenzen.
- Een maatschappijconcept geeft de kaders aan waarbinnen mensen moeten functioneren.

Het concept voor een maatschappij behoeft een breed draagvlak. Maar niet iedereen zal er tevreden mee zijn en niet iedereen zal zich vrijwillig inzetten om het concept te realiseren. Als het draagvlak voor een concept groot genoeg is, zal een minderheid die tegen is, zich aan het concept moeten conformeren. Voor mensen die uit een andere cultuur komen heet dit 'integreren' en als het om het gedrag-in-de-openbare-ruimte gaat betekent dit 'assimileren' (aanpassen).
Er zullen altijd mensen zijn die zich niet kunnen of willen aanpassen. Criminelen zijn een voorbeeld. Dat is dan jammer voor hen. Voor hen is er de wetgever, en justitie als handhaver.

Ethiek
Het 4eE-niveau geeft een aanwijzing in welke richting we het beste kunnen handelen. Dat is, volgens mij, in de richting van *verbondenheid, pluriforme harmonie,* liefde, schoonheid, wijsheid… (4eE). De kwade kanten van de divergentie (2eE) worden opgeheven door een streven naar samenhang (3eE).
Ik ga er van uit dat *je-verbonden-voelen-met-alle-anderen* een gedragsopdracht voor iedereen is. Dat kun je bereiken door de Gulden Regel als leidraad te nemen:

- *"Behandel anderen zoals je door hen behandeld wilt worden."*

In zijn algemeenheid iets zeggen over het 4eE-niveau, heeft geen zin. *Het is aan iedereen persoonlijk om daar een opvulling aan te geven.* Dat is nu juist een belangrijk kenmerk van het 3eE-niveau. Daarom mijn persoonlijke uitgangspunt: ik neem de Gulden Regel als uitgangspunt.

Ik neem aan dat je niet onder de armoedegrens wilt leven. De Gulden Regel zegt dan dat je dat ook onwenselijk vindt voor anderen. Als je dit vertaalt naar een betere maatschappijconstructie, dan is dat een maatschappij waarin niemand onder de armoedegrens leeft.

- De betere maatschappij is een constructie waarin gezorgd wordt voor die mensen die zonder die zorg wél onder de armoedegrens zouden leven.

Het begrip 'armoedegrens' is hier nog een onduidelijk begrip; ik kom daar nog op terug.
De Gulden Regel geldt voor *alle* mensen, dus ook voor degenen die niet in onze maatschappij leven en het geldt ook voor de verhoudingen van maatschappijen en staten onderling.

Netwerken
De mogelijkheid om samen te werken met *onbekenden* in complexe netwerken heeft positieve en negatieve kanten. Op het 2eE-niveau beschikken mensen 'van nature' over een rem op het anderen-kwaad-doen. Het gebruik van moderne wapens bijvoorbeeld, stelt deze natuurlijke rem buiten werking.

- Doordat je elkaar niet kent en niet ziet, werken de natuurlijke mechanismen minder.
- Dit maakt wetgeving en internationale verdragen noodzakelijk.

Wetgeving
Velen vinden het voldoende om zich aan de wet te houden. Nog weer anderen vinden zelfs dat niet nodig. Dit maakt strikte handhaving van wetten nodig om excessen te voorkomen. Een probleem is dat die wetgeving het belang van de één meer ondersteunt dan dat van een ander. Dit is een negatieve kant van het elite-bevorderende gedrag van mensen.

- Wetgeving is niet voldoende voor een ordentelijke samenleving; fatsoen en respect zijn belangrijker.

Informatie
Naarmate mensen meer als *'anders'* worden gezien, lijkt het erop dat er een neiging naar boven komt om 'die ander' buiten te sluiten of uit te schakelen. Dat is dan een verkeerde uitwerking van de behoefte tot zelfhandhaving. Dit, als 'anders' zien, kan een gevolg zijn van het beschikken over foute gegevens. Bijvoorbeeld door propaganda en simpele, eenzijdige en ondoordachte nieuwsvoorziening.
Hieruit is een belangrijke opdracht te destilleren, niet alleen voor de overheid, maar ook voor alle burgers, en met name voor de media:

- Geef genoeg, juiste en eerlijke informatie.
- Verdiep je in achtergronden.
- De juiste framing is essentieel.

Een framingvoorbeeld; het maakt wat uit of je zegt:
"De kraak is gezet door een achttienjarige jongen",
of wanneer je zegt:
"De kraak is gezet door een achttienjarige jongen van Antilliaanse afkomst".

De 'Antilliaanse afkomst' is irrelevante extra informatie. Het is stemmingmakerij. Foute framing. Discriminerend. De wetenschap dat het om crimineel gedrag gaat is voldoende en is een betere framing. Het is 'meelopen' met de trend om dit soort informatie te geven. Het maakt vooral wat uit als dit soort onnodige extra informatie bij herhaling gegeven wordt.

Evidentie

Veel wetenschappers zijn van mening dat de werkelijkheid puur fysiek van aard is. Anderen maken onderscheid tussen geest en materie. Ik heb hen de 'klassieke wetenschappers' genoemd; ik heb me daar kritisch over uitgelaten.
De klassieke wetenschapsopvatting is vooral toepasbaar op het 1eE-niveau. Via het 'telbaar' maken van verschijnselen kunnen ook op het 2eE-niveau *sommige* zaken afgeleid en in model gebracht worden.

- Voor de hogere evolutieniveaus, is de reductionistische methode ongeschikt.

We leven in een evoluerende wereld. Dat houdt in dat steeds nieuwe dingen ontdekt en ontwikkeld worden. Dat zijn zaken waar de klassieke wetenschap niet mee overweg kan. De klassieke wetenschap kan ontdekken. Maar ze kan geen bijdrage leveren aan ontwikkelingen die volgens het evolutiemodel verlopen, althans niet zolang ze in de klassieke reductionistische cocon blijven zitten. Niet alles is experimenteel verifieerbaar. Het *emergentiemodel* vraagt om een andere denkwijze.

'Het bestaan' is niet ten volle te begrijpen. Wel is het mogelijk om van 'het bestaan' een *model* te maken waarin zoveel mogelijk verschijnselen begrepen kunnen worden. De vraag of een uitspraak waar is of niet, is daarbij een verkeerde vraag. De waarheid zullen we nooit kennen. Het gaat hoogstens om een overtuiging: de overtuiging dat het *model* een goede weergave is en dat we door dat model grip krijgen op de wereld om ons heen en op onszelf.

- Het gaat om overtuiging, niet om waarheid.

Wetenschap
Klassieke wetenschappers kijken maar naar één kant: vanuit een bepaald

niveau kijken ze naar details. Bij emergentie kijk je naar de andere kant: je kijkt naar het grotere geheel. Daarvoor zijn de traditionele wetenschappelijke methodes ongeschikt. Dat wil *niet* zeggen dat ik ze afwijs, integendeel. Maar als bijvoorbeeld een neuroloog beweert dat het Bewustzijn verklaarbaar is vanuit de werking van het brein, en dat het geheugen fysiek van aard is, dan heeft hij misschien wel gelijk, maar hij kan dit niet aantonen. Hij doet daarmee een uitspraak die buiten zijn competentie als wetenschapper valt.
Het is onjuist om zaken die niet getoetst zijn, *of niet toetsbaar zijn*, als onzin te bestempelen. Het is onwetenschappelijk, om dingen die theoretisch *niet verklaarbaar* zijn, als *niet bestaand* of 'onzin' te benoemen. Het is gebrek aan inzicht als dit soort uitspraken worden gedaan.

- Er is geen wetenschappelijke methode die alle vraagstukken kan oplossen.
- Elkaar overtuigen, intersubjectief, is feitelijk altijd al *de* grondslag geweest van de wetenschappelijke opvattingen.
- Elkaar overtuigen is een activiteit van het 3eE-niveau als daarbij gepoogd wordt tot begrip en tot overeenstemming te komen.
- Evidentie is het maximaal haalbare.

Intersubjectiviteit
Aan het begrip 'evidentie' ligt het begrip 'intersubjectiviteit' ten grondslag. Een intersubjectieve mening is een standpunt dat door meer mensen gedeeld wordt. Intersubjectiviteit speelt bij persoonlijke evidentie geen rol, bij de andere vier (zie het item 'Evidenties') wel.

- Intersubjectiviteit is het resultaat van gegevensuitwisseling: een groepering mensen is van hetzelfde overtuigd.
- Intersubjectiviteit is een eigenschap van het suprasysteem 'groepering'.

Evidenties
Het doel van de poging om elkaar te overtuigen is een intersubjectief gedeelde mening.

- Een *'evidentie'* is de overtuiging van een groepering mensen.
- Een evidentie wordt door de leden van een groepering als standaard-heersende mening uitgedragen.
- Een evidentie is een intersubjectieve overtuiging.
- *Een evidentie behoeft geen nadere argumentering en kan gebruikt worden in een volgende redeneerstap.*
- Een evidentie is *geen* vaststaande *waarheid*.

Ik maak onderscheid tussen de volgende vier evidenties:

- Persoonlijke evidentie.
- Publieke evidentie.
- Beroepsevidentie.
- Wetenschappelijke evidentie.

Persoonlijke evidentie
Bij persoonlijke evidentie gaat het om een persoonlijke overtuiging. Het gaat om een mening die waar kan zijn, maar ook onzinnig. Maar je bent wel overtuigd van je gelijk. Persoonlijke evidentie is dus echt heel persoonlijk, al zijn veel mensen zich daarvan niet bewust.
Ikzelf probeer logische gevolgen te trekken. Daarbij ga ik, bewust of onbewust, uit van aannames. Als ik schrijf probeer ik mijn aannames te verduidelijken. Mijn logica is vooral een gevoelslogica, gebaseerd op Intuïtie en argumenten. Daarbij probeer ik aan te sluiten bij wat ik om me heen zie en hoe ik de dingen en gebeurtenissen om me heen waarneem en beleef.

Publieke evidentie

- Bij publieke evidentie gaat het om een duidelijke overtuiging van het overgrote deel van de burgers omtrent een bepaald onderwerp.

- Publieke evidentie wordt ook wel 'draagvlak' genoemd.

In de dagelijkse maatschappelijke gang van zaken wordt regelmatig gediscussieerd over onderwerpen die 'iedereen' aangaan. In feite zijn dit *politieke onderwerpen.* Als een bepaald standpunt gedeeld wordt door het overgrote deel van de burgers, noem ik dat een 'publiek-evident standpunt'. De hoeveelheid van het aantal mensen dat dezelfde mening heeft, bepaalt de mate van evidentie.
Hoeveel mensen een bepaalde mening hebben wordt in allerlei gremia bepaald door middel van het tellen van stemmen. Bij stemmingen wordt meestal een aantal van vijftig procent plus één gebruikt om een voorstel aan te nemen. Dat is een ongelukkig aantal, omdat dan toch bijna vijftig procent tegenstander kan zijn. Niet erg democratisch dus, maar in veel gevallen wel de enige mogelijkheid voor een praktische gang van zaken en het doorhakken van knopen.

- Voor belangrijke maatschappelijke kwesties is een tweederde meerheid beter.
- In Nederland behoeven veranderingen van de grondwet een tweederde meerheid.

Er wordt tegenwoordig door de politieke elite te weinig gebruik gemaakt van de moderne communicatiemiddelen, waardoor te makkelijk tunnelvisies ontstaan. Een voorbeeld van een tunnelvisie is het neoliberalisme (zie hoofdstuk 'Politiek'). Het niet-efficiënte gebruik van de media door politici, is één van de oorzaken dat het nog steeds zo is dat een politieke elite de dienst uitmaakt op grond van een afnemende publieke evidentie.
Stemmen in stemhokjes en het houden van referenda is iets van de vorige eeuw. Wellicht onmisbaar, maar onvoldoende. Het is onbegrijpelijk dat de overheid nauwelijks gebruik maakt van de moderne communicatietechnologie om discussies te voeren en meningen te peilen. Ivoren torentjes en achterkamertjes hebben hun diensten bewezen, het is tijd om de mondige burgers serieus te nemen en daadwerkelijk te betrekken bij het beleid.

In een democratie zijn het 'volksvertegenwoordigers' die de burgers vertegenwoordigen. De persoonlijke mening van een volksvertegenwoordiger doet niet ter zake – hij dient de publieke evidentie te verdedigen, of in elk geval de evidentie van de groepering die hij vertegenwoordigt.

Beroepsevidentie

Bij *beroepsevidentie* gaat het om de intersubjectieve overtuiging binnen een beroepsgroep. Bij beroepsgroepen als advocaten, notarissen en therapeuten worden 'gedragscodes' gehanteerd. Daarin worden ethische richtlijnen gegeven. Beroepsevidentie is gebaseerd op de overtuiging dat bepaalde gedragingen wel en andere niet zijn toegestaan. De beroepsevidentie omvat daarnaast opvattingen over details: deze kunnen bijvoorbeeld gaan over specifieke behandelingen. Sommige beroepen kennen 'scholen', met van elkaar afwijkende opvattingen.

Wetenschappelijke evidentie

Wetenschap is gestoeld op aannames: paradigma's die niet in twijfel worden getrokken en als 'waarheid' gelden. In de wiskunde wordt zo'n aanname een axioma genoemd. In de klassieke wetenschap geldt de aanname dat alles verklaarbaar is vanuit één oorzaak en dat de wereld mechanisch in elkaar zit. Onder andere door de bevindingen op het sub-atomaire niveau (kwantummechanica), zijn er steeds meer wetenschappers die er van overtuigd zijn dat gezocht moet worden naar nieuwe wetenschappelijke paradigma's. Dat zou bijvoorbeeld de aanname kunnen zijn dat 'Potentie' aan alles ten grondslag ligt (zie het hoofdstuk 'Potentie en Bouwplan').
Wetenschappers hebben een publieke functie. Van hen wordt verwacht dat ze 'de waarheid' spreken. Onder 'de waarheid' versta ik: wetenschappelijke evidentie. Als wetenschappers uitspraken doen die niet wetenschappelijk evident zijn, mag van hen verwacht worden dat ze dat expliciet vermelden. Zo zijn veel zaken die ik in dit boek aanstip, wetenschappelijk niet evident.

- *Hoewel sommige onderdelen ook publiek en wetenschappelijk evident zijn, gaat het in dit boek om mijn persoonlijke evidentie.*

Geschiedenis 2

Maatschappijen kun je niet zinvol beoordelen als je niet in ogenschouw neemt hoe ze ontstaan zijn. In het hoofdstuk 'Geschiedenis 1' heb ik een ontwikkeling geschetst vanuit de oudheid. Ik schetste de ontwikkeling van maatschappijen. Vanuit het vroegste, enigszins bekende, bestaan van mensen.
In dit hoofdstuk schets ik – vanuit een ander perspectief – het verloop vanaf de Middeleeuwen, omdat toen de ontwikkeling van onze huidige maatschappij goed op gang kwam.

VOC
Een belangrijk kantelpunt was de oprichting van de VOC: dat was de Nederlandse handelsonderneming met een monopolie op de handel met overzeese gebieden. Het was de eerste naamloze vennootschap met vrij verhandelbare aandelen. Die aandelen maakten het mogelijk om investeringen te doen, die niet mogelijk waren geweest zonder dit 'externe kapitaal'.

- Een aandeel lijkt op een lening, maar dan zonder de mogelijkheid van aflossing, met een dividend in plaats van een te ontvangen rente, en met het recht om de lening te verkopen aan iemand anders.
- Een aandeel maakt de bezitter ervan mede-eigenaar van de onderneming, dat is bij een lening niet het geval.

We hebben voor een deel onze welvaart te danken aan dit systeem, waarbij bedrijfsactiviteiten gefinancierd worden via de verkoop van aandelen. Over de negatieve kanten van de VOC wil ik het hier niet hebben. Je kunt de activiteiten van de VOC karakteriseren als typisch behorend tot het 2eE-niveau.

Franse Revolutie
Een volgende omslag vond plaats door de Franse Revolutie. Op dat

moment begint een democratiseringsproces.
Eerste stap was: 'eigendom' niet langer afhankelijk laten zijn van macht en afkomst, maar te binden *aan personen,* via 'recht'. In feite werd gezegd dat mensen vrij konden beschikken over de dingen die van hen waren, en dat die beschikking via een rechtsstelsel beschermd werd.

Industriële Revolutie
Rond 1850 lieten fabrikanten steeds vaker dingen maken door arbeiders. Het tijdperk van de Industriële Revolutie kenmerkt zich door machinéring: handarbeid werd door machines vervangen. De rijkdom van de fabrikanten nam toe ten koste van de arbeiders. Na de Tweede Wereldoorlog werd de armoede verzacht door maatregelen die leidden tot 'de verzorgingsstaat'. Er ontstonden initiatieven in de richting van een wereldvrede; dit kan gezien worden als een eerste stap op het 3eE-niveau.
Merk op dat de onderlinge samenwerking tussen maatschappijen achter loopt bij de wens van het merendeel van de burgers: een vredig bestaan. Dit is een gevolg van het feit dat in de meeste maatschappijen machtswellustelingen proberen het roer in handen te krijgen, en veel mensen meelopers zijn.

Kapitalisme
Onze maatschappij wordt steeds meer geregeerd op grond van de neoliberale en kapitalistische opvatting dat alles draait om het verdienen van geld. Dat uitgangspunt was verdedigbaar tot in de zeventiger jaren van de vorige eeuw. Toen kwam er steeds meer ruimte voor andere waarden. Door de opkomst van de televisie raakten de mensen beter geïnformeerd over wat er elders in de wereld gebeurde. Door de ontwikkeling van de computertechnologie veranderden productiemethoden drastisch.

Gegevensrevolutie
Als gevolg van de informatietechnologie begon rond de eeuwwisseling een volgend revolutionair tijdperk. Ik noem dat het 'Gegevenstijdperk' en de omslag noem ik 'Gegevensrevolutie'. In dit nieuwe tijdperk worden

niet 'handelingen' gemachineerd, maar wordt gegevensverwerking geautomatiseerd.

- De combinatie van gemachineerde handelingen en geautomatiseerde gegevensverwerking levert robots op.
- Robots hebben een drastische invloed op de vermindering van de werkgelegenheid.

Het betere
In onze huidige maatschappij zijn een aantal dingen uit de hand gelopen. De gevolgen van het niet goed opzetten van 'het project Europa' zijn merkbaar. Al was dit wel een belangrijke volgende stap naar het 3eE-niveau. We hebben een bankencrisis achter de rug, en nog niet goed opgelost. Dat komt door het niet uit handen geven van machtsposities. Andere problemen dienen zich aan. Voor een paar ervan geef ik in deel 5 van dit boek oplossingen.

Kapitalisme

Het kapitalisme begon met de erkenning van privé-eigendom. Dat is bijzonder, want in de oude gemeenschappen was individueel eigendom onbekend. Vanaf de Franse Revolutie werd eigendom *via rechtsregels beschermd.*

Bezit
'Eigendom' is iets anders dan 'bezit'. Je kunt best iets *in bezit* hebben dat eigendom is van iemand anders. Als je bijvoorbeeld een huis huurt, dan bezit je het huis, maar het is niet je eigendom. Als ik jou mijn fiets uitleen, dan bezit je die wel even, maar het is niet je eigendom. Ook in de dierenwereld is 'bezit' bekent. Een roodborstje dat een territorium bezit, is daar heer en meester. Een wolf die eten bezit zal dit niet door anderen laten afpakken.

Eigendom
Eigendom is een *juridische* én een *economische* term. De belangrijkste eigenschap is dat jij kunt bepalen wat je met het eigendom doet. Daarmee komt de term 'vrijheid' om de hoek kijken: jij hebt de vrijheid om te bepalen wat er met je eigendom gebeurt. Je hoeft er niet voor te vechten of het te verdedigen, zoals in de dierenwereld normaal is. Je kunt er zonder moeite aanspraak op maken. Je kunt dat 'in vrijheid' doen, gesteund door de overheid en de rechterlijke macht. Dat is de kern van het kapitalisme, en daar is niets mis mee.

Rijkdom
Waar ging het dan mis? Het mag duidelijk zijn: landen die het kapitalisme omarmen, varen er wel bij.

- Onder 'kapitalisme' versta ik:
  - het respecteren van eigendom en
  - in vrijheid over dat eigendom kunnen beschikken.

- 'Kapitalisme' is ook: de vrijheid hebben om de hoeveelheid eigendommen zo groot te maken als je zelf wilt (zie verderop voor een beperking).

Dat wil niet zeggen dat in 'kapitalistische landen' alle mensen meeprofiteren, integendeel, maar toch... Het heeft in die landen wel welvaart gebracht.

Waar ging het mis?
Even een tussenstap. Een kenmerk van eigendom is dat je het kunt 'verkopen'. Eigendom kan dus in geld uitgedrukt worden.

Het ging mis op het moment dat sommige mensen er mee akkoord gingen om hun arbeid als eigendom te zien. Dat konden ze verkopen. Per uur. Ze gingen ermee akkoord dat ook het resultaat van hun arbeid niet langer hun eigendom was, maar toebehoorde aan degene die hun arbeid kocht.

- Alle producten waren eigendom van de fabrikant.

De arbeiders waren gelukkig, want ze hadden een inkomen. De fabrikant was gelukkig, want hij maakte winst, en hielp bovendien mensen aan werk.
De armen werden minder arm. De rijken werden rijker. De rijken profiteerden echter meer dan de armen. *Dat kon alleen als ze zich verrijkten ten koste van de armen.* De fabrikanten namen een groter stuk van de taart die ze samen bakten.

Arbeid is geen voorwerp
Het ging goed mis op het moment dat *andere zaken dan 'voorwerpen'* als eigendom gezien werden. Arbeid bijvoorbeeld. Of mensen. Denk aan de slavernij en aan profvoetballers. De laatste tijd is zelfs eigendom niet meer nodig om je te verrijken. Bezit is voldoende: denk aan de banken. Zij 'verkopen' het bewaren van geld en het uitlenen van geld.

Geld is iets dat feitelijk alleen in het hoofd van mensen bestaat: dat is het *idee* dat geld eigendom representeert. Geld is een afspraak, geen voorwerp. Het geld-hebben-op-zich is voor de banken – en met name voor hun aandeelhouders – al voldoende om nóg rijker te worden. Dat gaat ook op voor de aandeelhouders van bedrijven.

- Het kapitalisme is zo slecht nog niet...
- Het principe ervan moet dan wél *alleen* toegepast worden 'voorwerpen'.
- Wil het kapitalisme goed werken, dan moet de *hoeveelheid* eigendom waar een *individuele burger* in vrijheid over mag beschikken aan een maximum gebonden zijn.

Deze laatste voorwaarde is van essentieel belang voor een betere maatschappij. Het is nodig om de hebzucht van mensen aan banden te leggen. Zie het hoofdstuk 'De betere maatschappij'. De eigendommen worden daar 'hulpbronnen' genoemd. Het maximale privé-eigendom noem ik het hulpbronnenplafond.

Grootkapitaal
Vóór de Franse Revolutie was het hebben en vergroten van grondgebied favoriet bij de machtigen. Tegenwoordig zien we de invloed van staten (landen) verminderen ten koste van de invloed van de economie. Die beweging wordt aangevoerd door het bedrijfsleven, met name door de multinationals: dat zijn de fabrieken van het verleden.

- Het zijn de aandeelhouders die de dienst uitmaken en niet de regeringen.

Via lobbypraktijken speelt het bedrijfsleven in op de angst van de politieke elite. Die zijn bang voor verlies van koopkracht en werkgelegenheid. Dit heeft *clustering* tot gevolg: populistische tegenreacties; campagnes tegen Europa; anti-Amerikanisme in het Midden-Oosten…

- De polariteit *grootkapitaal↔samenlevingen* wordt steeds duidelijker.

Het lijkt erop dat de politieke elite – zelf voor een deel bestaande uit aandeelhouders – de kant van het grootkapitaal kiest. We zien dat bijvoorbeeld aan het verschijnsel dat politici na hun politieke carrière overstappen naar een functie in het bedrijfsleven. Dit perspectief van een goed betaalde baan zal van invloed zijn geweest tijdens hun politieke functioneren. Het met dubbele agenda functioneren zal door de samenleving niet langer gepikt worden. We zien dat aan het kiezen voor tegendraadse populistische partijen en het voorstander-zijn van onzinnige referenda. Mensen beseffen steeds beter dat het belang van het grootkapitaal niet hun belang is. Hoe lang hebben politici nog nodig voordat ze dit beseffen?

Politiek

Een maatschappij verandert voortdurend. Door andere opvattingen en zich wijzigende machtsverhoudingen is een maatschappij steeds in ontwikkeling. Opvattingen, over hoe een maatschappij in elkaar zou moeten zitten, veranderen constant. Die opvattingen zijn altijd 'politieke opvattingen'.

Stromingen
Het lijkt erop dat de huidige Nederlandse overheid gedreven wordt door economische vraagstukken. Dit wordt ingegeven door *neoliberale* opvattingen.

- *Socialisme.* Het socialisme is de natuurlijke tegenhanger van het liberalisme. Het socialisme is voor sociale rechtvaardigheid, gelijkheid, en solidariteit. De verdeling van macht en goederen behoort in handen van de overheid te liggen. De overheid heeft een regulerende functie. Verschil tussen arm en rijk moet genivelleerd worden. De verzorgingsstaat is een ideaal. Het socialisme heeft veel van zijn populariteit verloren door het omarmen van neoliberale standpunten.
- *Neoliberalisme.* Het neoliberalisme kenmerkt zich door de nadruk op geld en vrijheid. Iedereen mag zo veel verdienen als hij wil. Commercie is allesbepalend. De overheid moet zich daar niet mee bemoeien. Belastingen moeten zo laag mogelijk gehouden worden. Overheidsregulering moet zo min mogelijk plaatsvinden. Er moet zoveel mogelijk geprivatiseerd worden. Vrijhandel moet bevordert worden. Marktwerking moet op alle gebieden doorgevoerd worden. Op sociale uitkeringen moet bezuinigd worden.
  In feite is dit de gangbare politieke stroming voor bijna alle politieke partijen vanaf de tachtiger jaren van de vorige eeuw.

Kort gezegd: '*neoliberalisme is de neiging om alles in de samenleving te kapitaliseren*, dat is: voorzien van een economische waarde en die waarde boven alles stellen.
In het verlengde hiervan ligt de verheerlijking van de managerscultuur, waarbij alles in cijfers wordt uitgedrukt: cijferfetisjisme. Meten is weten. Alleen werken volgens het doelmiddelmodel is volgens hen effectief.

- *Participatiemaatschappij*. De participatiemaatschappij is een *neoliberale samenleving 2.0.* Als extra gaat de overheid uit van de zelfredzaamheid van de burgers. Dit is wat de huidige Nederlandse overheid propageert. Een probleem hierbij is, dat het de overheid is die het initiatief neemt, en in veel gevallen de participatie afdwingt.
  Participatie kun je niet afdwingen. Het prikkelen van burgers om meer verantwoordelijkheid te nemen is niet een taak van de overheid. Dit heeft niets meer met liberale principes te maken en is *ondemocratisch*. Of en hoe mensen willen participeren bepalen ze zelf wel. *De overheid dient dienstbaar te zijn* en dient een maatschappij in stand te houden waarin elke burger een menswaardig bestaan kan opbouwen.
  Voor hulpbehoevenden betekent de participatiemaatschappij: afhankelijkheid van de goede wil van anderen. Dat is niet wat ik onder 'menselijk' versta. Doordat *onbekwame* gemeentelijke overheden en ambtenaren dit moeten regelen, zijn extra onmenselijke toestanden het gevolg. De verschillen tussen de gemeenten leiden tot onbegrip en onrechtvaardigheid.

Evolutie

Je kunt 'de politiek' ook naar evolutieniveau indelen. Op het 2eE-niveau gaat het dan om om een belangenstrijd. Een politieke partij is dan een instelling die opkomt voor een belangengroepering. Het gaat hen om het bereiken van kortetermijndoelen. Populistische partijen behoren tot deze categorie.

Op het 3eE-niveau gaat politiek over een ideologie. Het gaat de partij dan meer om het bereiken van langetermijndoelen.

Kosten
Een veel gebruikt argument is dat de kosten voor een verzorgingsstaat de pan uitrijzen en niet meer betaalbaar zijn. Vooral de zorgkosten zouden te sterk groeien. Dit is een uiterst zwak en typisch neoliberaal argument. Het is maar hoe je het regelt. In het laatste deel van dit boek zal ik aangeven hoe dat kan.

- Het is niet een kwestie van onbetaalbaar zijn.
- *Het gaat om de fundamentele keuzen die worden gemaakt.*

Burgerschap
Burgerschap is de status die je hebt of krijgt. Het geeft aan dat je erkent wordt als lid van een maatschappij. Burgerschap geeft je rechten en plichten. Die rechten en plichten zijn afhankelijk van de maatschappij; binnen elke maatschappij hebben de burgers andere rechten en plichten. Aan elke maatschappij ligt een concept ten grondslag dat aangeeft hoe het-systeem-'maatschappij' geordend en bestuurd moet worden, en binnen welke kaders de burgers zich hebben te gedragen.

Nationalisme
Er zijn veel vormen van 'nationalisme'. Ik beschrijf er één, om aan te geven welke kant het niet op moet gaan. Waar het wél heen moet is een *'bandbreedtemaatschappij'.* Zie het hoofdstuk: 'De betere maatschappij'.

- Nationalisme is in zijn extreme vorm een combinatie van 'eigen volk eerst' en bescherming of uitbreiding van grondgebied. Nationalisme is dan een vorm van racistisch imperialisme.

Nationalisme is gebaseerd op angst of komt voort uit het zich juist overdreven machtig voelen. Dat mondt uit in separatisme. Dit hoort typisch thuis in het 2eE-niveau.

- De behoefte aan geborgenheid en veiligheid ligt ten grondslag aan het nationalisme, waarbij 'het bekende' veilig is en het onbekende onveilig.

Soevereiniteit is bij het nationalisme niet gebaseerd op het samen een staat willen vormen, maar op de eigenheid van een *volk*. Dit resulteerde in het verleden, en nog steeds, in het 'wegzuiveren' van etnische minderheden.

Bandbreedtemaatschappij
Tegenover het nationalisme wordt vaak het patriottisme geplaatst. In de woordenboeken wordt 'patriottisme' vertaald met 'vaderlandsliefde'. Daar kun je weer tegenover zetten: zoiets als 'wereldburgerschap', global village', cultuurrelativisme, en ga zo maar door. Voor mij zijn het evenzovele vage termen waar ik niets mee kan.
Zie verder het hoofdstuk 'Eén volk'. In het hoofdstuk 'De betere maatschappij' schets ik als alternatief de bandbreedtemaatschappij.

Geconstrueerde maatschappij
Samenlevingen zijn natuurlijke eenheden. Een maatschappij is geen natuurlijke eenheid. Het natuurlijke houdt op bij de stam of de familie. Dat kun je 'natuurlijke' suprasystemen noemen, voortkomend uit drijfveren die we ook bij dieren aantreffen. Stammen en families zijn van het 2eE-niveau. Dat gaat niet meer op voor maatschappijen. Maatschappijen zijn menselijke constructies.

- Een *maatschappij* is een geconstrueerd systeem dat bestaat uit individuen die elkaar voor een groot deel niet kennen en nooit zullen ontmoeten.

Een mierenhoop is dus geen 'maatschappij': mieren 'bedenken' hun kolonie niet; de mieren uit een kolonie ontmoeten elkaar regelmatig. Een mier is niet in staat een systeem te *construeren*. Daarvoor moet je rationeel kunnen plannen. Dat kunnen mieren niet, zij volgen domweg hun instinct.

- Een maatschappij is een *gewild* systeem, een *bewust bedachte* constructie.

Dat sommigen een bepaalde maatschappij willen, wil niet zeggen dat alle deelnemers het een *ideale* constructie vinden, integendeel. *Tot nu toe werken de constructies meer in het voordeel van enkelen* en is het een elite die de vorm bepaalt.

- Elke maatschappij is het resultaat van menselijke *samenwerking*.
- Elke maatschappij is gemaakt en maakbaar.

Maakbare maatschappij
Een maatschappij is ontworpen en gemaakt, met een overheid aan het roer. In een democratie is de overheid gekozen door de burgers. Je hebt de mogelijkheid om bij te sturen door op de juiste partij te stemmen. *Wij* zijn het, de burgers, die verantwoordelijk zijn voor onze eigen maatschappij.

Partijpolitiek
Het zijn in Nederland de politieke partijen die de dienst uitmaken. Dat zijn partijen waarvan slechts 2,5% van de burgers lid is. En weer een klein deel daarvan is actief en neemt deel aan de vergaderingen waar beslissen genomen worden. Uiteindelijk worden de partijprogramma's door een paar mensen geschreven. Hoezo democratie?
Veel publieke functionarissen worden op grond van partijpolitieke overwegingen aangesteld; voor sommige functies is lidmaatschap van een politieke partij 'vereist'.
Voor een deel van de politici is een publieke functie een geplande carrièrestap. Na een tijdje 'politiek' stappen ze over naar een topfunctie in het bedrijfsleven.
Deze incestueuze gang van zaken en de verafgoding van foute economische opvattingen veroorzaakt dat het gros van de burgers zich niet meer herkent in hun volksvertegenwoordigers. Dit leidt tot

ondergrondse spanningen die niet naar boven komen zolang alles goed gaat.

Gegevensrevolutie

Plotseling loopt een groot deel van de wereldbevolking met één hand aan het oor. Waar mensen vroeger face to face met elkaar spraken speelt tegenwoordig de ruimtelijke afstand geen rol meer. In Wageningen rijdt een voertuig rond zonder stuur en zonder pedalen. In de zorgsector is men aan het experimenteren met een namaak verpleegkundige.
Robots zullen een belangrijke rol gaan spelen. Vooral op het gebied van de werkgelegenheid zal dit een aardverschuiving teweeg brengen. Ons maatschappijconcept dient behoorlijk aangepast te worden om een nieuwe maatschappij te construeren waarin voor iedereen een menswaardig bestaan mogelijk is.

Gegevenstechnologie
Sinds de opkomst van het gebruik van televisietoestellen is de wereld drastisch veranderd. Plotseling konden we met eigen ogen zien wat er elders in de wereld gebeurde. Door het gebruik van digitale technieken konden allerlei apparaten steeds goedkoper geproduceerd worden. De telefooncellen werden vervangen door vaste telefoons thuis. Vaste telefoons werden vervangen door smartphones.
In de bedrijven ging de gegevensverwerking over van papier naar ponskaarten en van ponskaarten naar computers. Vakmanschap in de hoofden en handen van de arbeiders werd in robots gestopt.

Robot
Een robot is een door een computer aangestuurde machine. De computer is een 'namaakbrein'. In sommige opzichten, voor sommige taken, werkt het namaakbrein beter dan een echt brein. Een computer kan bijvoorbeeld sneller en foutlozer rekenen dan mensen dat kunnen. Er zijn allerlei taken die een robot beter doet dan een mens.

- 'Robotisering' wil zeggen: de automatisering van bedrijfsprocessen, dus ook van administratieve processen en processen waarbij het nemen van beslissingen centraal staat.

Productie
Op dit moment zien we bedrijven, die vroeger hun producten lieten maken in derdewereldlanden (offshoring), nu weer de productie naar Nederland halen (reshoring). De productie wordt nu echter wel door robots uitgevoerd, en niet meer door mensen.

- Robots produceren goedkoper dan mensen in lagelonenlanden.

Maatschappelijke onrust.
De Gegevensrevolutie komt vooral tot uiting in het bedrijfsleven. Robotisering is de motor achter de meeste veranderingen. De gevolgen voor de werkgelegenheid zullen groot zijn. De werkloosheid zal toenemen als geen radicale maatregelen worden getroffen. De kloof tussen arm en rijk zal nog veel verder toenemen als er niets verandert.

- Er zullen onterechte winnaars en verliezers zijn.

Buiten je schuld om verliezen? Het zal leiden tot grote maatschappelijke onrust.

Werkloosheid
Het argument: "De geschiedenis leert dat het steeds weer goed komt", gaat hopelijk op, maar dat zal alleen gebeuren na hervormingen. Hoe eerder die hervormingen plaatsvinden, hoe minder de misère zal zijn die nu al begonnen is. Het is bekend dat werkloosheid de voedingsbodem is voor extremisme en misdaad. Het gaat erom dit te voorkomen. Dit is ook voor 'de rijken' en 'de machtigen' van levensbelang.
Hoewel het vroeger al een onmenselijke stellingname was, kon men toen nog denken dat een zekere arbeidsreserve enige zin had.

- *Tegenwoordig is het onzinnig om te denken dat er voor iedereen betaald werk is of zal komen.*

Werkgelegenheid
Traditionele denkers pleiten voor het bestrijden van de werkloosheid. Daar horen ook de politici toe. Voor zover de politici al tot inzicht gekomen zijn, durven ze niet de eerlijke boodschap te verkondigen. De eerlijke boodschap is:

- *Niet voor iedereen is er nog werk in bedrijven.*
- Dat werk zal er ook nooit meer komen.

We zijn al jaren over de drempel heen waarin er nog voor iedereen betaald werk is. Dat zal door de robotisering alleen maar erger worden. Op dit moment zitten veel mensen 'in de bijstand', terwijl ze eigenlijk gewoon 'werkloos' zijn.

Hervormingen
Als er geen fundamentele veranderingen plaats vinden, bestaat de maatschappij in de toekomst grofweg uit drie groeperingen:

- Rijken en hooggeschoolden die de dienst uitmaken en nieuwe dingen ontwikkelen.
- Laaggeschoolden voor onderhoud en schoonmaak van machines en bedrijven, voor zorgtaken…
- Een grote groep werklozen.

Een steeds grotere groep mensen gaat met steeds minder inkomen een mensonwaardig bestaan leiden. Willen we dat? We moeten een alternatief vinden voor:

- het neoliberalisme.
- de participatiemaatschappij.
- de manier waarop mensen in hun inkomen kunnen voorzien.

De overheid zal gedurfde veranderingen moeten doorvoeren.

Alternatief

We zijn een nieuw tijdperk begonnen. Zoals de Franse Revolutie en de Industriële Revolutie grote maatschappelijke gevolgen hebben gehad, zo zal ook de Gegevensresolutie een andere maatschappelijke ordening vereisen.

- Het eigendom van bedrijven kan niet langer in handen van enkele particulieren liggen.
- De bedrijven zullen niet langer de belangrijkste inkomensverstrekker kunnen zijn.

Wie doet het?

Er moet dus een beter maatschappijconcept komen. Probleem is, wie dat concept invoert en omzet in een betere maatschappijconstructie. Dat zouden de politici moeten doen. Zij moeten een beter concept voorstellen, ter discussie stellen, verdedigen, en moeten voldoende draagvlak zien te krijgen. Pas als er sprake is van publieke evidentie, kan het omgezet worden in maatregelen en wetgeving.
Zo zou het moeten gaan… Alleen, het is een probleem dat de huidige machthebbers geen enkel belang hebben om het zo te doen, in elk geval niet op kortetermijn. Een ander probleem is dat de overheid één van de machthebbers is. Politieke opvattingen moeten overhoop gehaald worden. Dat zal een moeizaam proces worden.
Het moet dus van de burgers komen. In theorie is de overheid van de burgers afhankelijk. Van onderen af zal dus een duidelijker stem moeten opkomen die er voor zorgt dat de volksvertegenwoordigers tot beter inzicht komen.
Van de machthebbers moeten we het niet hebben. Wel heeft een maatschappij behoefte aan een vertrouwenwekkende elite die antwoorden geeft op soms moeilijke vraagstukken.

- De elite moet aanmerkelijk breder zijn dan de huidige politieke elite.

De burgers moeten zich minder als meelopers en meer als bewuste kiezers opstellen.

Overheid
Het democratisch gehalte van 'het besturen' van de maatschappij zal verhoogd moeten worden. De overheid zal meer beslissingen aan particulieren moeten overlaten en zich minder met details bezighouden. De steeds toenemende ingewikkeldheid van processen vereist dit. De overheid moet kaders vaststellen waarbinnen in vrijheid gefunctioneerd kan worden.
Wel heeft de overheid de zorg voor de basisvoorzieningen. Nutsvoorzieningen worden door de overheid bestuurd en niet overgelaten aan winstzoekende aandeelhouders van bedrijven. Zorgverzekeraars zijn een voorbeeld van zulke nutsvoorzieningen.

- Nutsvoorzieningen zijn basisvoorzieningen.

Ook zal de overheid – wij samen – moeten zorgen voor voldoende minimum inkomen voor iedereen, zonder de verplichting om bij een bedrijf te gaan werken. De overheid moet zorgen voor een eerlijke verdeling van de winsten die door de productie van goederen en diensten gemaakt worden.

Eén volk?

Je zou kunnen zeggen dat ik een 'nationalist' ben: *de betere maatschappij speelt zich af binnen een territorium met duidelijke grenzen.* Ik baseer dat op de systeemtheorie, want een maatschappij is een systeem: elk systeem heeft een duidelijke systeemgrens. Verder baseer ik de territoriumgebondenheid op de evolutietheorie. Het menselijk samen-zijn kan niet bestaan zonder het 2eE-niveau: daarbij speelt divergentie een rol. Die divergentie manifesteert zich in het 'zich-onderscheiden', in dit geval van andere maatschappijen.

Van de andere kant ben ik fel voorstander van een Europees suprasysteem. Dat 'Europa' moet zich dan wel gedragen als een echt suprasysteem, met democratische en politieke bevoegdheden. En mag zich alleen bemoeien met land-overstijgende zaken. Anders gezegd:

- 'Europa' moet zich uitsluitend bezighouden met zaken die van het supraniveau zijn.

De werkelijkheid emergeert tot één wereldbevolking (3eE). Maar zover is het nog lang niet. De meeste landen bevinden zich op het 2eEvolutieniveau.

Polariseren
Als je een vreemde ontmoet, kan hij een vriend of een vijand zijn, aardig of onaardig, betrouwbaar of onbetrouwbaar…

- Aan de ene kant hebben we de mogelijkheid om samen iets tot stand te brengen, we kunnen het samen goed hebben.
- Aan de andere kant kan de ander ons kwaad willen doen, we moeten ons dan verdedigen.
- De polariteit *strijd↔samenwerken* komt voort uit de zelfhandhavingsbehoefte.

De polariteit *strijd↔samenwerken* is van het 2eE-niveau.

Pesters
Je kunt het dialectische verschijnsel 'polariseren' al bij kinderen waarnemen. Op de basisschool zie je dat kinderen vaste groepjes vormen. Ze beginnen een eigen volkje te vormen. Dat houdt in dat andere kinderen buitengesloten worden. Dit kan gebeuren op grond van een zwakte van de buitengeslotene, of van een afwijking, althans in de ogen van de groep. Evolutionair is het niet voordelig om lid te zijn van een groep met zwakke exemplaren.

Van nature hebben groepen een leider. De andere leden zijn volger of meeloper. Groepsvorming is een soort clustering en heeft een zekere mate van identiteitsverlies tot gevolg. Daarbij beseffen de volgers in de regel niet dat een leider volledig van hen afhankelijk is: *zonder volgers geen groep.*
De leider van de groep is vaak moediger of agressiever, sterker, populairder, voorlijker dan de rest, maar vooral: de leider is extreem in het *volgen en laten volgen* van de groepsnormen en groepswaarden.

- Veel leiders proberen van volgers meelopers te maken.

Pesten kan een poging zijn om in aanzien te stijgen binnen de groep. Schijn-dapperheid geeft een goed gevoel, zolang je niet beseft waar je mee bezig bent.

- Groepsvorming – 'volksvorming' –, en het bijbehorend gedrag, is een vorm van *clusteren*. Het vormen van een groep wil ook zeggen: je afzetten tegen anderen.
- *Pesten* is jezelf profileren ten koste van een ander.
- *Clusteren* is polariseren: een polariteit vormen. (Zie hoofdstuk 'Clusteren'.)

Door te clusteren leren kinderen samen dingen te doen. Ze leren vaardigheden die ze later als volwassenen goed kunnen gebruiken.

Daartoe behoort ook het samenwerken met andere mensen en respecteren van buitenstaanders. Pesten is hiervan een negatieve vorm, het tegenovergestelde van respecteren. Pesten kan onder deskundige begeleiding omgezet worden in een positieve leerervaring.

- Aan pesten ligt de polariteit *strijd↔samenwerken* ten grondslag.
- Pesten komt voort uit de fundamentele *zelfhandhavingsbehoefte.*
- Bij pesten gaat het om de polariteit *eigen volk↔vreemdelingen*.

Pubers
In de puberteit gaan kinderen hun eigen weg. Ze richten zich op leeftijdsgenoten en zetten zich af (2eE) tegen hun ouders en tegen de gevestigde orde. Er vindt niet alleen groepsvorming plaats, maar ze richten zich ook op de normen van groeperingen en hypes op internet. Ze testen de maatschappelijke orde en zoeken de grenzen op. De vraag die een puber zich stelt is: "Bij welk 'volk' wil ik horen?" De keuze die gemaakt wordt is afhankelijk van de voorhanden opties en wordt beïnvloed door opgedane ervaringen.

Volwassenen
Groepsvorming, clustering en pestgedrag is niet aan leeftijd gebonden. De vorm waarin het zich uit, verschilt. De meeste mensen ontwikkelen zich tot eerzame burgers en hebben een voorkeur voor samenwerken. Bij enkelen gaat het mis. Zij vinden niet de juiste aansluiting, passen zich niet aan en zetten zich af tegen anderen en tegen 'de maatschappij'.

- De mensen die zich wel aanpassen kiezen een positie binnen de bandbreedte van gedragingen die algemeen aanvaard wordt binnen de maatschappij. Zij kiezen ervoor om samen te werken, ook met andersdenkenden.

Extremisten
Een klein aantal mensen leert zich niet aan te passen aan de standaard waarden en normen van een maatschappij, en gaat zich extreem afzetten tegen de maatschappelijke orde. Zij kiezen ervoor om de kant van de strijd te kiezen. Dat kan uitmonden in clusteringen als gang-vorming, extremisme, crimineel gedrag, revoltes… Soms baseert men zich daarbij op een ideologie, geloof, geschiedenis of een andere cultuur, om het gedrag te rechtvaardigen.

Nationalisme
Bij opvattingen over anderen speelt de vraag een rol wie men als 'eigen' beschouwt.

- Bij het nationalisme gaat het om de polen *eigen volk↔vreemdelingen*.

Lang geleden leefden mensen nog in familiegroepen en stammen. De groep functioneerde als een eenheid, samenwerken was vanzelfsprekend (1eE).
Anderen werden gezien als 'niet-van-hun-soort'. Dat was de tijd dat sommige stammen zelfs koppen snelden, omdat ze anderen niet als 'eigen' zagen (2eE).
Een afgezwakt verschijnsel zien we nog steeds in de rivaliteit bij naast elkaar gelegen dorpen en landen. Voetbalwedstrijden zijn rituele gevechten.
De cirkel van mensen die men als eigen beschouwt is nog steeds herkenbaar.

- De cirkel wordt steeds wijder: hoe wijder, hoe minder eigen.
- Hoe wijder hoe vreemder.
- Standaard cirkels zijn: gezin - familie - regio - land - werelddeel.
- Elke cirkel heeft zijn eigen grens.
- Het zijn grenzen van 'open systemen'.

In de tijd van de kolonisatie werden 'niet eigenen' soms tot slaaf gemaakt. Sinds de Franse Revolutie werd een begin gemaakt om iedere inwoner van een *land* voor de wet als 'eigen' te beschouwen. Dat proces is nog niet voltooid.
Door de Gegevensrevolutie is er veel veranderd. Wat we als 'eigen' beschouwen wordt steeds minder ruimtelijk bepaald. Landsgrenzen dreigen te vervagen en het is steeds onduidelijker wie tot welke gemeenschap behoort.

- Landsgrenzen dreigen te vervagen door informatiebubbels.
- Onduidelijkheid en onzekerheid hebben angst tot gevolg.
- Angst versterkt de roep om de grenzen dichter te maken of zelfs te sluiten.
- Angst bevordert polarisatie en clustering.

Eigen volk
Het 'ergens bij willen horen' komt voort uit de fundamentele en noodzakelijke behoefte tot zelfhandhaving. Naarmate die meer in het geding is, vindt afzetten-tegen (anderen, maatschappij) meer plaats. Als mens moet je jezelf handhaven tussen andere mensen. Je moet je gezin handhaven te midden van andere gezinnen. Je land moet gehandhaafd worden tussen andere landen. Het is een utopie, voorlopig, om te denken dat landsgrenzen niet nodig zijn. Daarbij doen zich een paar vragen voor:

- Wie trekt de grenzen en op welke gronden worden landsgrenzen getrokken?
- Wie leven er binnen de landsgrenzen?
- Hoe open, en waarvoor open, moeten landsgrenzen zijn?

De eerste twee vragen worden door sommige nationalisten beantwoord met 'eigen volk eerst'. Daarbij denken ze dan vooral aan hun gezamenlijke afstamming. In zijn uiterste vorm is er dan sprake van racisme.

Landsgrenzen
Landsgrenzen worden getrokken rondom een bepaald territorium.

- In het territorium, dat omsloten wordt door landsgrenzen, leven mensen die *samenwerken* en samen een *suprasysteem* vormen.
- Het (supra)systeem dat omsloten wordt door landsgrenzen, noemen we *'maatschappij'.*
- Maatschappijen kunnen samenwerken en samen weer een suprasysteem vormen van een hoger niveau.

Maatschappij
Ik versta onder 'een maatschappij' iets anders dan 'een samenleving'. Het begrip 'samenleving' is ruimer en omvat het begrip 'maatschappij'. Een *samenleving* is een natuurlijk en spontaan ontstaan complex proces waarbij mensen op elkaar betrokken zijn. Een *maatschappij* is een geconstrueerd systeem met een besturend orgaan.

- Een maatschappij is een aspect van een samenleving.
- Het gaat er bij een maatschappij om hoe de burgers zich samen kunnen handhaven.
- Een maatschappij is een *samenwerkingsvorm.* Het zijn 'burgers' die samenwerken, met een gezamenlijk doel.
- Een *menswaardig bestaan voor iedereen*, dat is het doel dat iedereen zou moeten nastreven. Dat doel is afgeleid van het Ultiem.

Cultuur en identiteit

Om in leven te blijven zijn we van anderen afhankelijk. Vroeger konden we dat regelen in kleine kring: familie, stam. Later werd dat uitgebreid. Nu leven we in 'maatschappijen'.
De leden van een maatschappij noemen we 'burger'. We hebben het dan over een *aspect* van ons mens-zijn, niet over onze totale persoonlijkheid. Dat aspect – het burger zijn – heeft niets te maken met het behoren tot een bepaald volk. Ook de Nederlandse grondwet laat er geen misverstand over bestaan: onderscheid op grond van ideeën over het lidmaatschap van een 'volk', gevormd door afstamming of opvattingen, mag geen enkele rol spelen:

- Artikel 1 van de Nederlandse grondwet luidt:
  - "Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan."

Bij *burgerschap* gaat het eenvoudigweg om de vraag of je aan bepaalde voorwaarden voldoet. Voldoe je aan die voorwaarden – onder andere het hebben van een Nederlands paspoort –, dan ben je 'burger', met alle rechten en plichten. Je kunt je Fries, Tukker of Turk *voelen,* dat is persoonlijk. Dat heeft niets te maken met het burger-zijn.

- Doordat onze verbindingen met anderen complexer worden is het onderscheid tussen eigen en niet-eigen onduidelijker geworden, waardoor entropie, chaos en onzekerheid dreigen.
- Om entropie tegen te gaan dient zijn tegenpool, de zelfhandhaving, meer aandacht te krijgen.
- We kunnen het ons-identificeren-met-een-landelijke-gemeenschap nog niet missen.

- Daarom is 'de betere maatschappij' ruimtelijk bepaald door landsgrenzen.

Cultuur
In een land, in een maatschappij, worden sommige gedragingen van burgers als 'normaal' gezien, en andere als afwijkend. We hebben het dan over de 'cultuur' die in een maatschappij als 'standaard' aanvaard is. Kunstwerken, theatervoorstellingen, muziek… Dat zijn zaken die ik *niet* bedoel als ik het begrip 'cultuur' gebruik.

- Cultuur is het *gedrag* waarmee mensen – als deelnemer van een samenleving, groep of groepering – zich onderscheiden van anderen.

'Cultuur' is een manier-van-doen, een gewoonte. Binnen de Nederlandse cultuur zijn deelculturen te onderscheiden. Er wordt wel eens gezegd dat bijvoorbeeld de mentaliteit van de mensen beneden de rivieren anders is dan van de mensen die boven de rivieren wonen. Of: plattelanders gedragen zich anders dan stedelingen. Dit soort uitspraken wijzen in de richting van cultuurverschillen.

- Een cultuur is de uitingsvorm. Mensen manifesteren zich daarmee als lid van die groep of groepering.
- Culturele uitingen zijn groepsbindend.
- Meedoen aan rituelen of andere groepsuitingen geeft de individuele leden het gevoel 'erbij te horen'. Mensen hebben dat nodig.
- Culturen werken ordenend en zijn onmisbaar.
- Cultuurverschillen bieden keuzemogelijkheden en hebben een pluriforme samenleving tot gevolg.
- Als cultuurverschillen te groot worden heeft dit onbegrip, onrust en angst tot gevolg.
- Te grote cultuurverschillen zijn een bedreiging voor een vreedzame samenleving.

Een pluriforme maatschappij kent een *bandbreedte* waarbinnen culturele uitingen mogen afwijken van een norm. Gedrag dat buiten de bandbreedte valt, wordt niet getolereerd. In een maatschappij die streeft naar een bestaan op het 3eEvolutieniveau, worden de *grenzen* van de bandbreedte *democratisch vastgesteld én gehandhaafd.*

Religie
Cultuur wordt soms verward met 'religie'. Religie betreft echter de verbinding van aardse met 'bovenaardse' zaken. Het gaat om een 'geloof'. Vaak gaat het dan om rituelen en gedragsvoorschriften die gebaseerd zijn op 'heilige geschriften'. Veel gedragingen en uitingen vinden echter niet hun basis in een geloof in 'het hogere', maar behoren tot een gewoonte. Veel zogenaamde 'religieuze uitingen' zijn gebaseerd op 'wat altijd zo gedaan is', op 'wat geleerd is', en zijn daardoor feitelijk niet religieus van aard maar behoren tot de categorie 'cultuur'. Cultuur is door mensen bedacht.

Volk
Cultuur wordt vaak verward met 'volksaard'. Hét Nederlandse *'volk'* bestaat niet. Dat heeft te maken met het ontwikkelingsniveau van onze maatschappij. Als ik Nederland vergelijk met Nepal, dan is er een groot verschil. In Nepal bestaan nog verschillende 'be*volk*ingsgroepen' met een eigen taal en cultuur. Huwelijken vinden nog steeds vaak plaats binnen de eigen stam.

- De leden van een *volk* kenmerken zich door een gemeenschappelijke *afstamming*.

We kennen in Nederland nog wel het afzetten-tegen en discrimineren van nieuwe Nederlanders, maar we beschouwen dat als 'niet goed'. *Nederland is samengesteld uit veel groeperingen met verschillende culturele achtergronden.* We zien onszelf niet meer als behorend tot 'één *volk*'. Nederland is een open samenleving. Onder voorwaarde van erkenning-als-burger kan iedereen gelijkwaardig deelnemen aan het maatschappelijke leven.

- 'Burgers' zijn de mensen die *erkent lid* zijn van de gemeenschap binnen de landsgrenzen.
- *De burgers van een land verzekeren elkaar het recht op toegang tot basisvoorzieningen.* Zie het volgende hoofdstuk.
- Om belangenconflicten te voorkomen kan het burgerschap slechts gebonden zijn aan één land: dubbele paspoorten werken verscheurend.
- 'Afstamming' is een biologisch (2eE) begrip.
- Nederland bestaat uit burgers, afstamming is onbelangrijk.
- De Nederlandse burger is een zelfbewuste en *zelfstandige* deelnemer aan en van de Nederlandse maatschappij.

Identiteit

In Nederland zien we onszelf als *individu* met een eigen verantwoordelijkheid voor ons gedrag. Dat gedrag wordt gereguleerd door onze wetgeving en de standaardcultuur. We zoeken onze identiteit in onszelf, in de manier waarop we over onszelf denken en ons gedragen – als individu, en niet als deel van een 'volk'. Dat kan conflicten opleveren met nieuwe Nederlanders die uit een cultuur komen die op afstamming gebaseerd is. Als nieuwe Nederlanders sommige gedragingen van andere Nederlanders beoordelen als discriminerend, kan het zijn dat die beoordeling voortvloeit uit opvattingen uit de cultuur van het herkomstland. Die opvattingen *kunnen* behoren tot een 'afstammingsopvatting'. Daardoor kan iets als discriminerend opgevat worden, terwijl dat niet zo bedoeld is. Dit soort zaken dient beoordeeld te worden op de vraag of een gedrag past binnen de bandbreedte van de Nederlandse cultuur.

- Een cultuur die op *afstamming* gebaseerd is, is van een lager ontwikkelingsniveau dan een cultuur die op *burgerschap* gebaseerd is.
- In een democratie zijn het de individuele burgers die uiteindelijk samen verantwoordelijk zijn voor de *constructie* van de maatschappij.

Voor alle duidelijkheid: ik bedoel met 'lager ontwikkelingsniveau' niet: een minderwaardige bestaanswijze. Het gaat hier om een fase in een ontwikkeling. De ene fase is niet beter of slechter dan de ander. Ik waardeer hogelijk de gemeenschappen die zich in stand houden op grond van een afstammingscultuur. Die mensen voelen zich lid van 'een volk' en zijn daar trots op. Ik noem de Tharu's of Chepangs in Nepal waar ik zelf contact mee heb gehad. Het is ongelooflijk knap hoe deze mensen zich eeuwenlang, *dankzij hun cultuur,* gehandhaafd hebben. Dat gebeurde in omstandigheden die de meesten van ons niet aan zouden kunnen. Culturen verschillen. *Ze zijn anders. Niet anders in 'waardevolheid'.* Een Limburger is niet minder waard dan een randstedeling. Culturen hebben hun eigen functie in de omgeving en de tijd waarin ze bestaan. Ze zijn waardevol, elk op hun eigen manier. De Nederlandse cultuur is anders dan die in andere maatschappijen. Niet meer of minder waard. Wel *alleen-geldend* in Nederland.

Vermenging van culturen kan leiden tot conflicten door te grote verschillen of door misverstanden. Vermenging kan ook verrijking betekenen.
Een *samenleving* kan alleen functioneren als het gedrag van een deelnemer niet te veel afwijkt van wat door de anderen als 'normaal' gezien wordt – dit is wat ik de 'standaardcultuur' noem –.

- De *bandbreedtemaatschappij* (zie het hoofdstuk: 'De betere maatschappij') kent een *bandbreedte van acceptabel gedrag.*
- De gedragingen die in een maatschappij aanvaard worden, behoren tot de *standaardcultuur*.
- Tot de standaardcultuur behoren ook de uiterlijke kenmerken die als acceptabel gezien worden.
- Het gedrag dat en de uiterlijke kenmerken die getolereerd worden, verschillen per maatschappij.

Kenmerken
Naast de bandbreedte-van-acceptabel-gedrag kent elke cultuur een bandbreedte-van-kenmerken waaraan de leden behoren te voldoen. Het

maakt daarbij wat uit of het om zelfgekozen kenmerken gaat, zoals een tatoeage of een kledingstijl, of om iets anders. Niet zelf gekozen kenmerken zijn bijvoorbeeld: rood haar, een bril, een donkere huidskleur, een accent…
Dit kan pestgedrag of discriminerend gedrag tot gevolg hebben. Voor de drager van een niet-zelf-gekozen kenmerk is uitsluitingsgedrag door anderen bij wet verboden.
Het is wat anders als het om zelf gekozen uitingen gaat. Die behoren te passen binnen de standaardcultuur. Ze moeten passen binnen de in Nederland geldende bandbreedte. Binnen de hier geldende regels van respect en fatsoen.

- De persoonlijk aangehangen cultuur is een onderdeel van de eigen identiteit.
- Cultuur is een complex proces en ontstaat 'vanzelf'. Cultuur wordt onbewust overgenomen. Cultuur is een 2eE-niveau proces.
- Het behoren tot een groepering met een bepaalde cultuur is een zelfgekozen activiteit en heeft identificatie (3eE) tot gevolg.
- Identiteit is zelfgekozen, een identiteit wordt aangenomen. Het lidmaatschap van een groepering-met-eigen-culturele-uitingen is een persoonlijke verantwoordelijkheid. Je hebt de mogelijkheid om er 'nee' tegen te zeggen.
- Jouw culturele uitingen en het idee dat je van jezelf hebt (je identiteit), maken dat jij je onderscheidt van anderen. Je bent verantwoordelijk voor de gevolgen ervan.
- Cultuur en identiteit hebben hun functie in het proces van 'zelfhandhaving'.

In het joodse kinderhuis 'De Bergstichting', waar ik een tijdje gewerkt heb, waren wat kinderen opgenomen die voorheen zich niet bewust waren geweest van hun joods-zijn. Opmerkelijk was dat juist deze kinderen zich orthodox gingen gedragen, terwijl ze ook de liberale keuze hadden.

Sommige Nederlandse moslims gedragen zich in hun uiterlijk extremer dan in veel moslim-landen het geval is.
Waarom deze orthodoxe cultuuruiting in Nederland? Vanwaar deze behoefte om zich te willen onderscheiden?

Openbare ruimte
Het is belangrijk om een onderscheid te maken tussen: identiteit en het gedrag-als-burger in de 'openbare ruimte'. Je kunt je emotioneel een lid van een bepaalde groepering voelen, bijvoorbeeld door afstamming of door het gebied waarin je opgegroeid bent. Of door het aanhanger-willen-zijn van een bepaalde religie. Waartoe jij je mentaal voelt aangetrokken, kan uitmonden in voorkeuren, culturele uitingen en rituelen. Er is niets mis met het uiten van je identiteit. *Als je dat in eigen kring doet.* Het wordt anders als je dat doet in de openbare ruimte. Daar gelden andere regels. Dan behoort je gedrag zich te voegen naar de geldende bandbreedte (per maatschappij gelden andere normen). In Nederland geldt:

- Een burger is een individu, niet een lid van stam of een volk.
- Gedrag wordt gezien als de persoonlijke verantwoordelijkheid, niet als een groepsuiting.
- Nederland bestaat uit volgers, niet uit meelopers (zie het hoofdstuk 'Begrippen2').

Zodra je in de openbare ruimte bent, of in het huis van iemand anders, dan moet je *aangepast gedrag* vertonen. Je hebt je dan te gedragen volgens de regels die daar gelden. Om een voorbeeld te noemen: als je geluidsoverlast veroorzaakt, dan komt dat geluid in de ruimte van iemand anders. Je verstoord dan de openbare ruimte. Van gasten en anderen mag je verwachten dat ze zich in jouw thuissituatie volgens jouw regels gedragen.

- De groep, de groepering of het land waartoe jij je gevoelsmatig verbonden voelt, is een privé-kwestie. Als dat in je gedrag tot uiting komt ligt het wat anders. In de openbare

ruimte en in andermans thuissituatie, dien jij je aan te passen aan de regels die daar gelden.

Identiteit heeft voor velen te maken met de familie waartoe ze behoren, met hun afstamming. Of met de sociale klasse waartoe ze zichzelf rekenen.

- 'Identiteit' is het antwoord op de vraag "Wie ben ik?" Dat antwoord geef je zelf.

Jij bepaalt zelf wie je bent en tot welke groep of groepering je wilt behoren. Jij bepaalt zelf je identiteit. Het is een keuze.

Tegenwoordig is niet alleen je identiteit in de reële wereld belangrijk, maar ook die in de virtuele wereld. Het is een probleem dat er in de virtuele wereld geen direct contact is. Dat houdt in dat biologische remmingen niet werken.
Afzenders van online berichten zijn aangewezen op hun gezond-verstand; op hun fatsoen en respect voor anderen. Ontvangers van berichten moeten leren er kritisch mee om te gaan.
Daarbij komt, dat alles wat je op het internet doet onderschept kan worden. Zie het hoofdstuk: 'Het betere grondstoffen beheer'.

Framing
Een opmerking voor journalisten en politici: toevoegingen over de herkomst uit een ander land of over het aanhangen van de cultuur uit een ander land, zijn discriminerend. Daarmee wordt impliciet multiculturaliteit erkent. In Nederland behoren mensen niet vanuit het idee van een stammencultuur beoordeeld te worden. Dat doe je, als je anderen op grond van herkomst beschrijft. Herkomst = afstamming. In Nederland niet van belang.
In de Nederlandse maatschappij wordt alleen gedrag geaccepteerd dat binnen de ene Nederlands-culturele bandbreedte valt. Die geeft ruimte aan allerlei deelculturen. Alles wat buiten de bandbreedte valt is

onacceptabel of crimineel. Verwerpelijk gedrag dient als *crimineel, onfatsoenlijk of als niet respectvol* gedrag beschreven te worden.

Basisvoorzieningen

'Zelfhandhaving' heb ik de belangrijkste drijfveer-tot-voortbestaan genoemd van open systemen. Dat geldt dus ook voor mensen. Als een systeem zichzelf niet handhaaft, kan het niet langer bestaan. Wat betekent 'zelfhandhaving' eigenlijk?

Behoefte
De *zelfhandhaving* van systemen is de tegenpool van het verschijnsel *entropie*. Zolang zelfhandhaving het 'gevecht' wint van de entropie, is er leven. Je kunt zelfhandhaving zien als het tegengif voor entropie. Je kunt entropie en zelfhandhaving ook zien als de polen van een tegenstelling. Zolang de tegenstelling in evenwicht is, blijft het systeem bestaan. De polariteit heeft betrekking op het fysieke bestaan, op het lichamelijke-zijn.

Er moet een inspanning verricht worden om de entropie tegen te gaan: er moet 'iets' gebeuren. Je bent daarbij altijd afhankelijk van 'iets'-in-je-omgeving. Dat iets noem ik een 'hulpbron'. Dat kan warmte zijn, voedsel, sociaal contact…

- Behoeften worden bevredigd door het gebruik van hulpbronnen.

Je kunt jezelf niet ontplooien als je over onvoldoende hulpbronnen beschikt, of als die voor jou niet bereikbaar zijn.

- Zelfontplooiing is: je Potenties ontwikkelen.
- Zelfhandhaving is: je Bouwplan ten uitvoer brengen.

Voor mensen zijn de behoeften onder te verdelen in vier categorieën; bij elk evolutieniveau hoort een ander soort behoefte:

1. Fysieke behoeften (bestaan) (1eE) .
2. Biologische en sociale behoeften (onderscheiden) (2eE).
3. Behoefte aan zelfontwikkeling (betekenis hebben) (3eE).
4. Ultieme behoeften (…) (4eE).

Elke behoefte kent zijn eigen hulpbron.

- 'Leven' is het in evenwicht houden van de polariteit *entropie↔zelfhandhaving*.
- Leven is: in je behoeften voorzien.
- De meest fundamentele behoefte is zelfhandhaving, dat is: jezelf in stand houden. De hulpbron is: goed voor jezelf zorgen.
- Een *menselijk* leven leiden is: jezelf ontplooien en betekenis hebben voor jezelf en je omgeving.

Behoeftehiërarchie
Ik herken in het bovenstaande de behoeftehiërarchie van Maslow:

1. Fysiologische behoeften (1Ee).
2. Zekerheid, veiligheid, orde, voorspelbaarheid (2Ee).
3. Sociale behoeften, erbij willen horen, aardig gevonden willen worden (2eE).
4. Erkenning en waardering door anderen, zelfrespect, zelfvertrouwen (2eE).
5. Zelfontplooiing, zelfverwerkelijking (3eE).

In dit rijtje van Maslow ontbreekt het 4eE-niveau. Je zou die categorie 'geestelijke behoeften' kunnen noemen. Dat kan echter snel in een religieuze hoek getrokken worden. Wat ik met 'Ultieme behoeften' bedoel is:

- de behoefte aan zinvol zijn, aan betekenis hebben.
- de behoefte aan 'zin willen geven' aan je bestaan.
- De behoefte een bijdrage te leveren aan het evolutieproces.

Religie kan hierbij een rol spelen, onder voorwaarde dat het niet *meelopen* is. Meelopen is het ondoordacht doen wat er in een heilig geschrift staat, of het onkritisch opvolgen van wat een schriftgeleerde of imam voorschrijft…
'Meelopen' is iets dat tot het 2eE-niveau hoort. Een hond doet wat zijn baasje hem opdraagt. In het 3eE-niveau maken mensen eigen keuzes. Dit maakt je verantwoordelijk voor wat je doet en denkt.
In het hoofdstuk 'Het Ultiem' heb ik omschreven waar het om gaat, volgens mij… Het Ultiem is overigens ook het uitgangspunt van alle religies. Religieus-zijn kan dus een menswaardige keuze zijn, meelopen is dat niet. Het maakt dus wat uit of je domweg opvolgt, of dat je de verantwoordelijkheid voor een *eigen interpretatie* op je neemt. Met *volgen* (zie hoofdstuk 'Begrippen') is niets mis, het gaat om de motivatie op-grond-waarvan je volgt.

Basisbehoeften
Als aan fysiologische en biologische behoeften niet voldaan wordt, is leven niet mogelijk. Als aan sociale behoeften niet voldaan wordt, ga je niet onmiddellijk dood, maar je 'hebt ook geen leven'. Erkenning door anderen, zelfrespect en zelfvertrouwen zijn een voorwaarde voor een gelukkig leven.

Ik maak een onderscheid tussen alle denkbare behoeften, en *basisbehoeften*.

- Basisbehoeften zijn behoeften waaraan minimaal voldaan moet worden om een menswaardig bestaan te leiden.
- In een menswaardige maatschappij is iedereen in staat zijn basisbehoeften te bevredigen.

Dat is in Nederland een grondrecht (waaraan overigens voor velen niet voldaan wordt). De overheid is verantwoordelijk voor voldoende en bereikbare hulpbronnen, voor elke burger, om in zijn of haar basisbehoeften te voorzien. Zie voor de argumentering: het hoofdstuk 'De betere maatschappij'.

Je kunt heel verschillende dingen verstaan onder de term 'basisbehoeften'. Wat je eronder verstaat is vooral afhankelijk van waar je woont en waar je opgegroeid bent. In Nederland ziet de set basisbehoeften er anders uit dan in Nepal. Het leven in de ene maatschappij is soms niet te vergelijken met het leven in een andere maatschappij. Dat is het gevolg van een andere geschiedenis, andere cultuur, andere beschikbare middelen, een andere publieke evidentie, een ander maatschappijconcept en maatschappijconstructie.

Overheid

- Een belangrijke functie van de overheid is: het treffen van maatregelen waardoor een maatschappijconstructie tot stand komt die in overeenstemming is met het maatschappijconcept.

Ik ga er van uit dat de zorg voor een menswaardig-bestaan-voor-elke-burger, het meest belangrijke onderdeel van het maatschappijconcept is. Dit in tegenstelling tot het neoliberalisme, waarbij de economie het meest belangrijke onderdeel is. Dat houdt in dat de overheid verantwoordelijk is voor het scheppen van een omgeving waarin elke burger vrij toegang heeft tot alle basisvoorzieningen.

- Een basisvoorziening is een voorziening die burgers in de gelegenheid stelt om een basisbehoefte te bevredigen.

Op het gebied van de medische zorg kennen we het begrip 'basisvoorziening' al. Iedere Nederlander kan er gebruik van maken. Daarmee heb ik overigens niet gezegd dat de manier waarop het geregeld is, ideaal is…

Maatschappij
Wij mensen zijn, voor onze behoeftebevrediging, afhankelijk van andere mensen. Allerlei hulpbronnen die we nodig hebben worden door andere mensen geproduceerd. We hebben een benzinepomp nodig om te

kunnen tanken. We hebben een bakker nodig om brood te kunnen eten. Contact hebben met anderen is op zich al een fundamentele hulpbron.

Armoede
In de betere maatschappij bestaat geen 'armoede'. Het woord 'arm' zouden we uit onze woordenboeken moeten schrappen.

- Armoede is: geen gebruik kunnen maken van basisvoorzieningen.

Basisvoorziening
Er is nog een belangrijk punt niet besproken, namelijk wat nu precies 'basisvoorzieningen' zijn. In de bandbreedtemaatschappij zijn het uiteindelijk de burgers die, via de democratische weg, bepalen wat wel en wat niet tot de basisvoorzieningen behoort. (Zie het hoofdstuk 'De betere maatschappij'.)

De machteloze burger

In de democratie die 'Nederland' heet, zou de overheid de wil-van-het-volk moeten uitvoeren. Dat gaat steeds minder goed. Het is duidelijk dat veel burgers niet gelukkig zijn met de huidige gang van zaken. Probleem is dat de mensen, die aan de touwtjes trekken, nog steeds het verouderde hiërarchiemodel hanteren. Veel burgers wensen een ander maatschappijconcept.

Machtsposities
Door de snelle veranderingen, het afbreken van de verzorgingsstaat, de financiële crisis, het terrorisme… De burgers zijn in verwarring. Onderliggend proef ik een gevoel van machteloosheid. Hoe reëel is het om nog de illusie te hebben dat je als burger invloed kunt uitoefenen? Is een maatschappij nog wel bestuurbaar? Of is dat nooit zo geweest en beginnen we steeds beter te begrijpen hoe de vork in de steel zit?
De heren – het zijn voornamelijk mannen – die het voor het zeggen hebben, begrijpen niet wat de burgers willen. De regeerders en politici snappen niet wat de burger wel begrijpt. Het kan ook zijn dat ze het wel begrijpen, maar dat het hen niet interesseert. Nóg aannemelijker is dat ze hun machtspositie en hun privileges niet willen opgeven. In elk geval is verandering niet in hun belang: zij zitten goed. Zij hebben andere belangen, en dat snappen de búrgers weer wel heel goed.

Onbegrijpelijke maatregelen
'Snappen' doe je als je iets begrijpt. Je begrijpt iets als je het kunt plaatsen in je eigen begrippenkader. Wat de burger wellicht beter begrijpt dan de overheid, is dat we als mens deel uitmaken van 'complexe processen'.

- Een kenmerk van complexe processen is dat ze geen centrale sturing kennen. Wat niet wil zeggen dat er niets te sturen valt.

Hoe het maatschappelijke proces wel gestuurd moet worden, zal ook voor de meeste burgers onduidelijk zijn.

- Vandaar dat er wel een 'elite' nodig is die het wél begrijpt.

In elk geval ziet de burger dat hun overheid allerlei onbegrijpelijke maatregelen neemt. Of misschien wel begrijpelijke maatregelen, maar dan vanuit een ander perspectief dan dat van de burger.

Volksvertegenwoordigers
De burger voelt zich machteloos. Zolang we in een tijd van overvloed leven houden de burgers zich rustig. Wel hebben protestpartijen een steeds grotere aanhang. Misschien voelen sommige politici zich ook machteloos.
Volgens het democratieconcept zijn het de politici die de overheid moeten bijsturen als iets niet goed gaat. Zij zijn de volksvertegenwoordigers. Maar van vertegenwoordigen is kennelijk geen sprake, anders zouden de burgers zich wél vertegenwoordigd weten.

Angst
Of zit ik er naast? Ik kan me niet voorstellen dat de grote massa de huidige maatschappij wél wenselijk vindt. Het beeld dat in de media naar voren komt, is dat van een toenemende angst. Daarbij gaat het niet op de eerste plaats om aanslagen of om Europese maatregelen. Het gaat om het niet adequaat optreden van de overheid.
Het gaat om het zich niet thuis voelen. Van oudsher in Nederland wonenden voelen zich steeds minder thuis, mensen met een andere culturele achtergrond voelen zich ook niet thuis.

Een thuis is een plek waar je veilig bent en je geborgen voelt, een plek waar je leeft tussen andere mensen die jij vertrouwt en die jou vertrouwen. Het lukt het bestuur van Nederland niet om een vertrouwenwekkende omgeving voor alle burgers te creëren.

Voorstellen
In het volgende deel van dit boek doe ik wat voorstellen die nodig zijn om het complexe proces in goede banen te leiden. Want dat is waar het om gaat. De huidige samenleving is een proces dat op een totaal andere manier benaderd moet worden dan de statische en hiërarchisch georganiseerde maatschappij van vroeger.

Maatschappij

De emergentie van dier naar mens heeft er voor gezorgd dat mensen over eigenschappen beschikken die we niet bij dieren aantreffen. Ik heb in het voorgaande het historisch-Bewustzijn genoemd. Een andere eigenschap is bijvoorbeeld de drang om dingen te doen en om te creëren. Dieren houden zich bezig met voortplanten, eten en slapen. Dat doen mensen ook, maar als ze tijd over hebben gaan mensen niet liggen om te slapen, maar vervelen zich of houden zich bezig met iets. Dat begon met gereedschappen maken, vuur maken, een huis bouwen, praten…
Uit de recente geschiedenis blijkt dat mensen ook over de eigenschap beschikken om clusters te vormen met mensen die ze nooit zullen ontmoeten. Ook dat is iets waarin ze zich van de dieren onderscheiden. Mensen vormen complexe systemen; mensen vormen maatschappijen.

Maatschappij
Als sociale wezens leven we samen in groepen, in samenlevingen. De samenleving waarin we tegenwoordig leven, is een wereldwijde samenleving. We herkennen duidelijk het 2eE-niveau: de wereldwijde samenleving is nog steeds verdeeld in deelsamenlevingen.
Maatschappijen zijn gebonden aan een bepaald grondgebied. Dat noemen we een 'land', of een natie.

- Een maatschappij is een geconstrueerd systeem.
- Een maatschappij betreft processen die zich binnen landsgrenzen afspelen.
- Een maatschappij is een systeem met een besturend orgaan (de overheid).
- Elke maatschappij verschilt van alle andere maatschappijen, en heeft een eigen maatschappijconcept.
- Maatschappijen evolueren voortdurend.

Maatschappijen worden tot stand gebracht en in stand gehouden *door machthebbers*. Dat is het noodzakelijke gevolg van het 2eE-niveau. Op dit 2eE-niveau vindt divergentie plaats. Door een machtsstrijd komen bestuurders bovendrijven die zich afscheiden van 'de burgers'. In een democratie worden de bestuurders door de burgers gekozen. De bestuurders vormen een 'overheid'. Het kiezen van de bestuurders door alle burgers, is een eerste stap in het 3eEvolutieniveau.

- In westerse maatschappijen is de macht opgesplitst volgens de trias politica: de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht.

Overheid
In de klassieke opvattingen wordt het gezag in een land uitgevoerd door een soevereine staat. De mensen die in het grondgebied van de staat leven, zijn dan 'onderdanen'. Dit is een opvatting die niet 'bij de tijd' is. Uitgaande van het evolutiemodel *zouden* mensen op het 3eE-niveau het recht moeten hebben om hun eigen leven te bepalen.

Ik zie 'staten' als eenheden die via 2eE-processen tot stand zijn gekomen. Ze zijn ontstaan via *fysieke machtsuitoefening.* Als we op het 3eE-niveau willen functioneren, moeten veel zaken anders aangepakt worden. Fysieke macht kan dan niet meer uitsluitend als ordeningsprincipe gebruikt worden.

Op het 3eE ontwikkelingsniveau krijgen typisch-menselijke eigenschappen de overhand. Door samenwerking worden nieuwe eenheden gevormd. Landen vormen coalities en worden deelstaten van een groter geheel. Intern wordt macht niet meer fysiek afgedwongen maar gedelegeerd aan een overheid die de wil van de burgers volgt en het geweldsmonopolie heeft. De overheid staat dan *niet* meer aan de top van de maatschappelijke piramide.

- Op het 3eE-niveau is een overheid dienstbaar aan zijn bevolking.

- Een staat regelt *top-down.*
- Een 3eE-overheid regelt *bottom-up.*

De overheid functioneert als besturend orgaan en leidt een eigen leven, met eigen taken en eigen bevoegdheden. De overheid heeft onder andere de bevoegdheid om iemand als 'burger' te erkennen.

Wat is een maatschappij eigenlijk?
Mensen leven van nature in groepen. Die groepen hoeven niet per se uit bekenden te bestaan. We zien dat bijvoorbeeld op het strand. Bepaalde plekken zijn overvol, terwijl een eindje verderop maar een enkeling te zien is. Mensen clusteren graag. Hun gedrag is niet zo eenvormig als dat van spreeuwen of vissen, maar mensen volgen vaak wel eenzelfde set regels.
Mensen wonen samen in dorpen en steden. Op wat grotere schaal is maatschappijvorming te zien. De set regels wordt dan 'de wetgeving' genoemd.

- Mensen zoeken elkaars nabijheid op.
- Een maatschappij is een 'cluster'. (Zie hoofdstuk 'Clusteren'.)

Cluster
Een belangrijk kenmerk van een cluster is dat de deelsystemen in elkaars nabijheid zijn, zodat ze zichtbaar een eenheid vormen. Dat is bij de mensen op het strand nog wel het geval, maar iemand in Groningen is niet in de nabijheid van iemand in Limburg. Het kenmerk 'nabijheid' dient bij mensen dan ook anders begrepen te worden dan bij dieren. Door de emergentie naar het 3eE-niveau is 'nabijheid' niet alleen fysiek en biologisch (afstamming). Het kan ook om mentale nabijheid gaan. We zien dat bijvoorbeeld bij hypes. Social media maken dat mensen niet gebonden zijn aan fysieke nabijheid.

Complex proces
Een cluster is een complex proces. Eén van de kenmerken van een complex proces is dat het niet bestuurd wordt en niet door een instantie

gevormd is. Een complex proces ontstaat door zelforganisatie. Ze komt 'spontaan' voort uit het samengaan van de deelnemende systemen, in dit geval komt ze voort uit het clusteren van mensen. Het is een ongecontroleerd proces.
Hoewel een complex proces 'spontaan' ontstaat en 'ongecontroleerd' verloopt, ligt er wel een Bouwplan aan ten grondslag: de deelsystemen volgen dezelfde set regels. Die regels zijn in Potentie bij iedereen aanwezig.

- Door te clusteren ontstaan samenlevingen.

De spontane ontstaanswijze biedt geen enkele garantie dat hetgeen ontstaat ook gewenst is. Een samenleving is feitelijk gebaseerd op willekeur, op het toegeven aan driftmatigheden. Dat werkt in de dierenwereld perfect, maar is voor mensen onbevredigend. Gelukkig is er een oplossing. Die komt voort uit de mogelijkheid waarover mensen beschikken en dieren niet:

- *Mensen kunnen 'nee'-zeggen tegen het uitvoeren van een aandrift (Gedragsopdracht).*
- Mensen kunnen afspraken maken om bepaalde dingen wel en andere niet te doen.
- Mensen hebben de mogelijkheid om af te spreken dat ze zullen samenleven volgens een *bepaald* maatschappijconcept.

Systeem
De oplossing om

- de willekeur van een samenleving en
- het niet bestuurbaar-zijn van een complex proces op te heffen,
- is de vorming van een *systeem*.

Het verschil tussen een 'systeem' en een 'complex proces' is, dat er wel bestuurbare systemen bestaan, terwijl een complex proces niet bestuurbaar is.

- De omvorming van het complexe proces *tot een systeem* is de oplossing.

We kunnen dat systeem zo inrichten dat het een 'besturend orgaan' heeft. We spreken vervolgens af dat dit besturend orgaan bepaalde bevoegdheden heeft om zaken te ordenen en te regelen.
Wat moet gebeuren is:

- De mensen die tot een bepaald grondgebied behoren zijn deelsystemen van een systeem.
- Dat systeem wordt 'de maatschappij' genoemd.
- De hoogste macht wordt toegewezen aan een orgaan van het systeem.
- Dat orgaan wordt 'de overheid' genoemd.

Daarmee wordt het verhinderen van chaos mogelijk gemaakt. Een 'systeem' is immers een 'geordend geheel'. Als dat *'benoemen'* door een meerderheid van de mensen gebeurt, noemen we zo'n systeem: een democratie.
Door het creëren van een 'systeem' wordt het mogelijk om het gedrag van alle deelnemers te binden aan de regels die het besturend orgaan uitvaardigt. Dat 'binden' gebeurt, indien nodig, door machtsuitoefening. Het machtsmonopolie ligt bij de overheid. Machtsuitoefening, 'handhaving', wordt gebruikt als de regels overtreden worden. Die regels zijn 'de wetten' die binnen het systeem gelden.

- *Een samenleving is een complex proces.*
- *Een maatschappij is een systeem.*

Een maatschappij is een constructie, een door mensen 'gemaakt' geheel, een aspect van een samenleving.

Het *benoemen* van de systeemeenheden is voor een groot deel van de wereldbevolking gebeurt. Dat zijn de 'landen' geworden. Vanuit de chaos in de oudheid ontstonden samenlevingen via 2eE-processen als oorlogen

en verdragen. Er ontstond uiteindelijk een door de machthebbers afgedwongen verdeling van het aardoppervlak. Dit was het begin van de systeem-vorming: de landsgrenzen werden de systeemgrenzen.

- Het benoemen tot systeem maakte het mogelijk om de systemen in te richten, te organiseren.
- De machthebbers werden het 'besturend orgaan' binnen het systeem.
- Het besturend orgaan werd 'de overheid' genoemd.

Sommige machthebbers hebben geprobeerd de macht over de hele wereld te veroveren. Dat is niet gelukt. Tegenwoordig lijkt het erop dat alle machthebbers het principe van de verdeling in landen geaccepteerd hebben. Over de daadwerkelijke verdeling wordt in sommige gebieden nog strijd gevoerd.

Suprasysteem
Een maatschappij is altijd ook een suprasysteem, want het is opgebouwd uit (deel)systemen.

- De burgers van een land vormen samen een suprasysteem.
- 'Nederland' is een deelsysteem van het suprasysteem 'Europa'.
- 'Europa' is een deelsysteem van het nog niet bestaande suprasysteem 'wereldbevolking'.

Het suprasysteem 'land' is niet een gedachteconstructie, maar iets dat werkelijk bestaat. Dit houdt in dat een maatschappij eigen systeemeigenschappen heeft. Het gedrag van het suprasysteem is van invloed op het gedrag van de burgers. Die invloed is niet beperkt tot uiterlijk gedrag, zoals het je houden aan verkeersregels. Het suprasysteem heeft invloed op je hele wezen, op je denken en emoties. Maar als mens heb je de mogelijkheid om er op je eigen manier mee om te gaan.

- Een maatschappij is een suprasysteem met mensen als deelsystemen.
- Een maatschappij is een aspectsysteem van een samenleving.
- Het aspectsysteem 'maatschappij' heeft als functie:
  - de zelfhandhaving van de burgers mogelijk maken;
  - de zelfhandhaving van het systeem 'maatschappij'.

De maatschappij waarin je leeft is niet het enige suprasysteem waar je een bouwsteen van bent. Het kan zijn dat je een deelsysteem bent van het internet, een geloofsgemeenschap, een sportvereniging…
Naast 'burger' zijn we bijvoorbeeld ook 'consument'. De emergentie waar we als consument deel van uitmaken is het wereldwijde bedrijfsleven. Deze emergentie kun je ook 'het economisch stelsel' noemen.

Democratie
De belangrijkste drijfveer achter het 2eE-proces van divergentie, is het zo maximaal mogelijk bestendigen van machtsposities. Waar die macht niet langer door één familie gehandhaafd kon worden, werden coalities gesmeed. Later werd de hoogste macht in veel landen niet meer door overerving geregeld maar door aanstelling: de koning werd president. De regels werden vastgelegd in wetten, met als belangrijkste: de grondwet. Wat bleef was dat het systeem gehandhaafd werd door machtsuitoefening. Dat is ook zo in de huidige democratieën, waar in theorie de burgers de macht in handen hebben. Hieruit kan een belangrijke conclusie getrokken worden:

- De fundamentele drang tot zelfhandhaving – die voor elk systeem geldt – maakt het noodzakelijk om je als systeem te verdedigen.
- Een democratie kan alleen gehandhaafd worden door machtsuitoefening.
- De verdediging heeft betrekking op interne en externe bedreigingen.

De externe bedreiging kan komen vanuit de expansiedrift van andere landen. De interne bedreiging kan komen van mensen die een ander maatschappijconcept wensen. Uiteindelijk is democratie gebaat bij orde en ordening.

- Orde kan alleen met gebruikmaking van macht afgedwongen worden.
- Orde wordt geregeld door *handhaving*.
- Ordening wordt geregeld via wetten.

Handhaving
'Macht' kent verschillende gradaties:

- Fysieke dwang (1eE).
- Gezag (2eE).
- Informatie (3eE).

Het is belangrijk om de machtsgradaties in omgekeerde volgorde toe te passen. Het verstrekken van de juiste en voldoende informatie is een voorwaarde voor het bereiken van de doelstellingen: ordening en orde. Het verstrekken van de juiste informatie begint bij de opvoeding van kinderen. Zie verder het hoofdstuk 'Het betere onderwijs'.

Wat in het voorgaande heel grof en simpel is voorgesteld, is in werkelijkheid vele malen ingewikkelder.
Dat geldt ook voor de opvoeding van kinderen. Daarbij is belangrijk: het bijbrengen van de geldende cultuur, waarden en normen, rolgedrag, enzovoort (3eE). Respect en fatsoen (3eE) zijn voorwaarden om gezag te aanvaarden (2eE). Als wetten overtreden worden kan fysieke dwang noodzakelijk zijn (1eE).

Machten
De mensen die zich op een bepaald grondgebied bevinden zijn deelsystemen van 'een suprasysteem'. Binnen het (supra)systeem kan een deelsysteem geconstrueerd worden dat de rol krijgt van bestuurder.

In een democratie is de bestuursmacht opgedeeld in drie organen die onafhankelijk van elkaar functioneren en elk een andere rol hebben, de trias politica:

- De wetgevende macht (de volksvertegenwoordiging)
- De uitvoerende macht (de regering, ik noem het 'de overheid')
- De rechterlijke macht.

Wat wel en niet tot de verantwoordelijkheid van de machthebbers behoort dient in een democratie uiteindelijk door de burgers bepaald te worden. Meer hierover in het volgende deel van dit boek.

Burger
Burgerschap is een aspect van het systeem 'mens'. Dat aspect betreft vooral de *rechten en plichten* van de mensen die als lid van de maatschappij erkend zijn.

- Een burger is een erkend lid van een maatschappij.
- Een burger heeft bij wet bepaalde rechten en plichten.
- Een burger heeft niet alleen de plicht om zich aan de wet te houden, maar dient zich ook loyaal als 'een goede burger' te gedragen.

Niet alles kan per wet geregeld worden. Respect voor elkaar, fatsoen, waarden en normen. Ze zijn ook zonder wetgeving bindend, evenals verantwoordelijkheid dragen voor het eigen gedrag. Dat gedrag moet een positieve bijdrage leveren aan het geheel, omdat elke burger van dat geheel afhankelijk is. Die positieve bijdrage is nodig om de maatschappij goed te laten werken. Wát die bijdrage is, dat maakt de burger zelfs uit, binnen zekere grenzen. Door die grenzen ontstaat een bandbreedte van acceptabel gedrag.

- Een burger is vrij in zijn doen en laten. Hij is daarbij wel gebonden aan wettelijke grenzen en aan de normen van respect en fatsoen.

Naast het burgerschap ben je als mens lid van allerlei netwerken, groeperingen, en eventueel samenlevingen als gezin, familie, buurten, enzovoort. Die hebben elk hun eigen cultuur die meer of minder kan afwijken van de gemiddelde norm.

Dus…
De beleidsvoering in een land moet beginnen met het maken van onderscheid tussen de begrippen 'samenleving' en 'maatschappij'. De samenleving is een complex proces, een cluster, en kent geen centrale besturing. De mensen zijn zelf verantwoordelijk voor wat er gebeurt. Samen hebben de mensen afgesproken om bepaalde gedragingen af te zonderen, aan grenzen te binden en in handen te geven van de overheid. Dat deel wordt beschouwd als een *systeem*, als een 'maatschappij'. Dat houdt in dat de inwoners van een land zelf hun omgeving vormgeven.

Deel 5. Hoe nu verder?

In Deel 3 heb ik een evolutiemodel geschetst. Daarin stond het beeld van 'de mens' centraal. Net zoals 'de evolutie', is 'de mens' iets met een *eigen* leven dat cumulatief opgebouwd is. Dat wil zeggen dat mensen vaak op het 2eE-niveau functioneren, en soms op het 3eE-niveau. Sommigen zullen nooit op het 3eEvolutieniveau kunnen functioneren. Voor de manier waarop mensen samen leven heeft dit verregaande consequenties. Dat samen-leven gebeurt in een suprasysteem: het maatschappelijke speelveld.
In dit deel van het boek stel ik voor, hoe onderdelen van dit speelveld beter ingericht kunnen worden. Het gaat dan voor een deel om kaders die door de overheid bepaald en uitgevoerd zouden kunnen worden.

Ik beschrijf hoe het zou kunnen. Daarbij maak ik me niet druk om de uitvoerbaarheid. Die is vooral afhankelijk van de vraag wat we willen. En of we bereid zijn schaarse hulpbronnen te delen met anderen.

De betere maatschappij

Een samenleving kan aan chaos ontkomen, doordat de mensen een *ordening* afspreken. Door de ordening ontstaat een *systeem*. Dat geeft de mogelijkheid om deelsystemen te benoemen. Om tot het concept voor een betere maatschappij te komen, ga ik uit van een model met de volgende deelsystemen:

- Overheid (besturend orgaan, de door de burgers aangewezen machthebber).
- Volksvertegenwoordiging (wetgever, controleert de overheid).
- Politieke elite (elite waaruit de volksvertegenwoordigers worden gekozen).
- Ambtenaren (Uitvoerders van overheidsbeleid).
- Burgers (onderwerp van de besturing, kiezers van de volksvertegenwoordigers).
- En onafhankelijk van deze deelsystemen: een rechterlijke macht.

Mijn zoektocht naar de beste ordening begint met een gedachte-experiment.

Gedachte-experiment
Stel dat je naar een andere planeet wordt gestuurd. En jij kunt bepalen hoe de samenleving er daar uit gaat zien. Maar je weet niet welke maatschappelijke positie je gaat innemen. Hoe zou je dan de maatschappij vorm geven? Welk maatschappijconcept zou je dan invoeren? Die vraag heb ik mezelf gesteld. Aan de hand van deze vraag formuleer ik mijn voorlopige keuzes, in de volgende hoofdstukken…

Ik weet dat het geen eerlijke vraag is, want een nieuwe maatschappij opzetten is onmogelijk: de beginsituatie is niet een blanco vel papier waarop ik elk willekeurig verhaaltje kan schrijven. Toch leidt de vraag: "Hoe ziet een *ideale* maatschappij er uit?", naar antwoorden die een

bestaande maatschappij kunnen verbeteren. Als nastrevenswaardig eindpunt neem ik het Ultiem (zie het desbetreffende hoofdstuk).

- Het Ultiem is het ultieme doel van de evolutie waar we deel van uitmaken.

Ik ga er van uit dat een maatschappij, net zoals dat geldt voor individuele bestaanswijzen, een bijdrage levert aan het ultieme evolutiedoel. Bij een maatschappij gaat het dan om de vraag hoe we met elkaar omgaan. Ik begin met een aanname:

- *De Gulden Regel* leidt tot antwoorden die recht doen aan *het Ultiem.*

Gulden Regel
De Gulden Regel komt in verschillende vormen voor. Zoals bijvoorbeeld:

- *Nooit heeft de Wijze een eigen hart.*
  Hij maakt het hart van alle stammen tot zijn eigen hart.
  Wie goed is vindt hij goed.
  Wie niet goed is vindt hij net zo goed.
  Zo verkrijgt hij het goede.

  (Lao Zi, vertaling Kristofer Schipper.)

Tegenwoordig zeggen we:

- *"Behandel anderen zoals je door hen behandeld wilt worden."*

Naast de Gulden Regel ga ik van uit van de stelling:

- *Iedereen wil gelukkig zijn.*

Gelukkig-zijn is een heel persoonlijke eigenschap. Daar zal ik dan ook niet veel over zeggen. Over ongelukkig-zijn kan ik wel iets zeggen: mensen zijn ongelukkig als ze niet over voldoende hulpbronnen

beschikken. (Zie hoofdstuk 'basisvoorzieningen'.)

- *In een menswaardige maatschappij kunnen alle mensen hun basisbehoeften bevredigen.*

Over voldoende hulpbronnen kunnen beschikken, is een voorwaarde voor zelfhandhaving en is ook een noodzakelijke voorwaarde om je enigszins gelukkig te voelen.

Overheid
Het is de taak van de overheid om te zorgen voor een *menswaardige maatschappij.* Waarom de overheid daarvoor moet zorgen? *Omdat we dat zelf niet kunnen.* We hebben anderen nodig om te kunnen bestaan. Daarom organiseren we ons in maatschappijen. Het uitvoeren van die organisatie hebben we in handen geven van de overheid. De functie van de overheid wordt bepaalt door onze volksvertegenwoordigers. Dat houdt in dat niet al onze wensen zullen uitkomen. We zijn afhankelijk van de kaders die de overheid handhaaft en de maatschappelijke omgeving die de overheid voor ons creëert. Kaders houden per definitie een beperking in.
Als we onze afhankelijkheid van anderen in goede banen willen leiden, dan is het een kwestie van geven en nemen. We stellen daarbij wel een voorwaarde:

- We zijn bereid om in te leveren als anderen dat ook doen. *Maar dan moet wel iedereen dat doen.* Gelijke monniken gelijke kappen.

Het is uiteraard niet alleen de overheid die verantwoordelijk is voor de omgeving waarin we leven. Voor het grootste deel bepalen we dat zelf. Maar dat kan niet ongelimiteerd. Want dan zou chaos het gevolg zijn. De beperkingen worden geregeld door de overheid en we hebben afgesproken om ons daaraan te houden. Voor zover een enkeling dat niet doet, heeft de overheid de bevoegdheid om in te grijpen.

- De overheid dient zijn macht te gebruiken om de orde en de ordening te handhaven.

Mensen…
Sommige mensen hebben geen zicht op de gevolgen voor anderen. Anderen vinden dat ze best beter voor zichzelf mogen zorgen, ook al gaat dat ten koste van anderen. Als dit niet zo was, zou er geen groot verschil zijn ontstaan tussen arm en rijk.
Er zijn altijd mensen die profiteren van hun vrijheid. Dat zijn, in zijn algemeenheid, in onze maatschappij, in elk geval de kapitaalkrachtigen. Door hun positie wordt de kloof tussen arm en rijk steeds groter, ook al worden de armen minder arm. De meelopende categorie van de mensen met een middeninkomen is hier mede schuldig aan. Ze tolereren het gedrag van de kapitaalkrachtigen. (In de hoop zelf nog eens bij de rijken te gaan behoren? Omdat ze niet verder kijken dan hun neus lang is?) Het wordt kwalijk als de extreme ongelijkheid tot het maatschappijconcept gaat behoren, zoals dat bij neoliberalen het geval is.

Basisvoorzieningen
Wij samen moeten zorgen voor de mensen, die om welke reden dan ook, niet over voldoende hulpbronnen beschikken. Waarom? Stel dat jou iets overkomt, buiten je schuld, waardoor je niet meer voor jezelf kunt zorgen. Wil je dan geholpen worden? Van de Gulden Regel kun je afleiden dat in de betere maatschappij iedereen over voldoende hulpbronnen zou moeten beschikken.
Die zorg-voor-anderen hebben we voor een deel in handen van de overheid gegeven. Het deel dat we aan de overheid overlaten, is de zorg-voor-de-basisvoorzieningen.

- Het beschikbaar stellen van de noodzakelijke hulpbronnen kan soms gebeuren door de mensen in de directe omgeving van de hulpbehoevende.

In onze huidige 'participatiemaatschappij' vervult onze overheid een volslagen uit de hand gelopen rol. In plaats van dienstbaar te zijn, treedt

ze op als machthebber die het recht heeft om burgers te zeggen wat ze moeten doen. Dat gaat dan onder het mom dat het goed is voor iedereen om zelfredzaam te zijn en op eigen kracht te leven. Dat is paternalistisch. Zodra *de overheid* er van uit gaat dat burgers in elkaars basisbehoeften moeten voorzien, gaat de overheid niet uit van het maatschappijconcept dat door de burgers gewenst wordt. Het is te gek voor woorden als mensen bijvoorbeeld zorgtaken voor anderen *opgedrongen* krijgen en dat sommigen van de goodwill van anderen *afhankelijk* zijn.

- De overheid mag participatie niet afdwingen of suggereren.
- Voor zover iemand niet beschikt over de noodzakelijke hulpbronnen, dient de overheid basisvoorzieningen onconditioneel beschikbaar te stellen. (Zie ook het hoofdstuk 'basisvoorzieningen'.) Dat is een hoofdtaak van de overheid; die taak hebben we als burgers aan de overheid gedelegeerd.

Een basisvoorziening maakt het bevredigen van een basisbehoefte mogelijk. Het bevredigen van basisbehoeften is nodig, niet alleen om te kunnen leven, maar ook om als *volwaardig* mens aan de maatschappij deel te kunnen nemen.

- Basisvoorzieningen zijn er om een *menswaardig* bestaan mogelijk te maken voor elke burger.
- *Als ik verderop de term* 'menswaardig bestaan' *gebruik, dan bedoel ik een bestaan dat gebaseerd is op de Gulden Regel.*

Het pakket voorzieningen kan per maatschappij verschillen. Dat is afhankelijk van de levensstandaard en de cultuur.

- Basisvoorzieningen zijn die zaken die in een maatschappij door de overheid zijn vastgesteld als behorend tot de hulpbronnen waarover elke burger conditieloos moet kunnen beschikken.
- De overheid stelt de set hulpbronnen vast aan de hand van een regelmatige raadpleging van de burgers.

- *Een voorziening wordt als basisvoorziening beschouwd, als de meerderheid van de burgers vindt dat het om een hulpbron gaat die nodig is om een menswaardig bestaan te leiden.*
- Onder 'basisvoorzieningen' versta ik ook de 'nutsvoorzieningen' die het een maatschappij mogelijk maken om als systeem te functioneren, zoals infrastructuur, scholen, gezondheidszorg, veiligheid, leger, politie, samenwerking met andere landen, enzovoort.

In het concept van de betere maatschappij komt het begrip 'armoedebestrijding' niet voor. Tegenwoordig wordt onderscheid gemaakt tussen absolute armoede en relatieve armoede. Het pakket hulpbronnen is bij *absolute* armoede groot genoeg om niet dood te gaan. *Relatieve* armoede betreft het pakket dat te klein is om in een specifieke maatschappij een menswaardig bestaan te leiden. In de betere maatschappij komt geen relatieve armoede voor.

Zorgplicht
Niemand kan zich als eenling handhaven. We hebben elkaar nodig. We hebben een zorgplicht voor elkaar. Die zorgplicht hebben we voor een deel in handen gegeven van de overheid.

- In de betere maatschappij zorgt de *overheid* voor een *menswaardige omgeving* (maatschappij) voor haar burgers. Dat is een omgeving waarin de burgers onconditioneel kunnen beschikken over basisvoorzieningen.

De zorgplicht voor elkaar speelt zich af binnen de bandbreedte:
- Minimaal houdt elke burger zich aan de wet en aan de regels van respect en fatsoen.
- Elke burger beperkt zich in zijn bemoeienis met de ander tot wat de ander wenselijk vindt.

Gelijkwaardigheid
De Franse Revolutie verbond de termen vrijheid, gelijkheid en broederschap aan de ideale maatschappij. Zo werden alle burgers gelijk voor de wet. Die *gelijkheid* is niet door te voeren op alle gebieden van het menselijke bestaan. Dat is met de term *'gelijkwaardigheid'* wél het geval. 'Gelijkwaardigheid' is de uitwerking van de Gulden Regel. De *waardigheid* van ieder mens is gelijk.
Het verschil tussen de termen 'waarde' en 'waardigheid' is:

- 'Waarde' is een kwantiteit en 'waardigheid' een kwaliteit.

Een waarde is in cijfers en geld uit te drukken. Dat is bij waardigheid niet het geval.

- Met *'gelijkwaardigheid'* bedoel ik dat de rechten op een *kwalitatief goed leven voor ieder mens* gelijk zijn.

In het neoliberalisme en zijn participatiemaatschappij gaat het om (financiële) 'waarden' en niet om 'kwaliteiten'.

Bandbreedtemaatschappij
De ideale maatschappij is waarschijnlijk een utopie. Een haalbare maatschappij is een 'bandbreedtemaatschappij'. Daarin bewegen de burgers zich tussen twee lijnen, tussen een bodem en een plafond.

- De onderste lijn geeft het bestaan weer dat mogelijk is door gebruik te maken van de basisvoorzieningen. Dit noem ik de *'hulpbronnen-bodem'.*
- De bovenste lijn geeft de maximale afwijking naar boven weer. Dit noem ik het *'hulpbronnen-plafond'.*
- In de betere maatschappij is de hulpbronnen-bodem zo hoog mogelijk.
- In de betere maatschappij is het hulpbronnen-plafond ook zo hoog mogelijk.

- Om het realiseren van basisvoorzieningen financieel mogelijk te maken, wordt het gebruik van hulpbronnen aan banden gelegd.
- *De hoogte van het hulpbronnen-plafond wordt bepaald door de financiële middelen die nodig zijn om de hulpbronnen-bodem te bekostigen.*

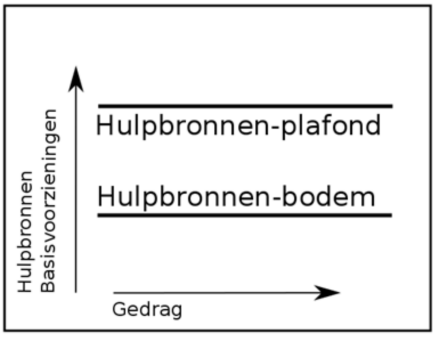

Het gaat hier om hulpbronnen die schaars zijn, om gebruiksgoederen. Simpel gezegd, het gaat om de dingen die geld kosten. Als de een teveel gebruikt, krijgt de ander automatisch te weinig. Je kunt de taart maar één keer opdelen. In de bandbreedtemaatschappij deelt de overheid eerst de basisvoorzieningen uit. Vervolgens kijkt de overheid wie bij het verdelen van de rest een erg groot stuk zou krijgen als er niet ingegrepen zou worden. Van die erg grote stukken worden stukjes afgesneden. Zoveel, dat daarmee de stukjes basisvoorzieningen betaald kunnen worden – als aanvulling op de andere inkomsten van de overheid.
Ik laat hier het vraagstuk rond duurzaamheid even buiten beschouwing. Ik kom daarop terug in het hoofdstuk 'Het betere grondstoffenbeheer'.

Inkomstenbelasting
In de betere maatschappij is er geen inkomstenbelasting. Jaarlijkse persoonlijke inkomens, op welke manier ook verkregen, worden aan een maximum gebonden. Het maximale inkomen van elke afzonderlijke burger is nauw gerelateerd aan het hulpbronnen-plafond. Wat te veel

verdiend wordt, wordt aan de overheid overgedragen. Zie verder de hoofdstukken: 'Het betere inkomen' en 'De betere belastingen'.

Kantelingen
Er vindt een omslag plaats, van kwaliteit naar kwantiteit.

- Het nagaan welke hulpbronnen tot de basisvoorzieningen behoren, is een kwalitatieve kwestie.
- Het beperken van overmatig gebruik van hulpbronnen wordt vertaald in een kwantitatieve (financiële) grootheid.

Je kunt het nog anders zeggen: *de kapitaalkrachtigen worden gekort zodat de basisvoorzieningen betaald kunnen worden.* Ik praat hier over 'kapitaal' (vermogen) en niet over 'inkomen'.

- Inkomen is een hulpbron om in behoeften te voorzien.
- Vermogen is iets dat vergaard is door een te hoog inkomen, door een erfenis of door met geld geld te verdienen.

Er vindt nog een andere omslag plaats: dat is de omslag van solidariteit naar marktwerking. Solidariteit is een directe afgeleide van de Gulden Regel: je moet instaan voor het geven van hulp. Hulp aan iemand die hulp nodig heeft. Hulp die jij ook zou willen ontvangen als je in de situatie van

de ander zou zijn. Maar dat moet wel in-het-redelijke zijn. Hulp geef je aan iemand-in-nood. Hulp geef je als die ander iets nodig heeft *en daar niet zelf voor kan zorgen.*

- Hulp geven is een activiteit van solidair-zijn.
- Solidair-zijn is een burgerplicht.

Het solidair-zijn van de burgers onderling hebben we voor een deel in handen van de overheid gegeven. Het gaat dan om de voorzieningen tot aan de hulpbronnen-bodem. De overheid zet dit om in het beschikbaar stellen van basisvoorzieningen.

- Solidariteit mondt uit in de beschikbaarheid van basisvoorzieningen voor iedereen.

Boven de hulpbronnen-bodem spelen sociaal-economische activiteiten zich af met zo weinig mogelijk overheidsinmenging. Dit resulteert in marktwerking.

- Marktwerking is een prima model, zolang solidariteit niet in het geding is.
- *Als het model van marktwerking wordt toegepast op het gebied van de basisvoorzieningen, leidt dit tot onmenselijke toestanden.*

Buiten de zorg voor de basisvoorzieningen en het inperken van overmatig hulpmiddelen-gebruik, moet de overheid zich met zo weinig mogelijk dingen bemoeien, en vooral zo weinig mogelijk met het gedrag van de burgers. *Dit maakt een pluriforme maatschappij mogelijk, waarin creativiteit een kans krijgt.*

Burgers die hun vrijheid niet aan kunnen door er misbruik van te maken, moeten aan banden gelegd worden. *Misbruik houdt in dat anderen last van het gedrag hebben.* Voor hen moet streng gehandhaafd worden.
Het concept van de bandbreedtemaatschappij dat ik hier beschreven heb, moet in samenhang gezien worden met de volgende hoofdstukken in dit boek.

Democratie
Op democratische wijze wordt vastgesteld wat de burgers zien als een noodzakelijk pakket van basisvoorzieningen. De Gulden Regel is hierbij de leidraad.

- De burgers bepalen de mate van solidariteit.

De bovengrens wordt indirect op democratische wijze vastgesteld:

- De overheid rekent uit hoe hoog het hulpbronnen-plafond mag zijn en bepaalt en int de benodigde belastingen.

Extern beleid
Naast de zorg voor het interne functioneren, heeft de overheid ook de plicht om, indien mogelijk, te zorgen voor een harmonieuze samenwerking met andere maatschappijen. Zich bemoeien met de interne zaken van andere maatschappijen is uit den boze. Voor zover expansiedrift en/of agressiviteit van andere maatschappijen daartoe aanleiding geven, is de zorg voor de veiligheid een plicht.

Vertrouwen in mensen

De huidige maatschappij dient geleidelijk omgebouwd te worden naar een gemeenschap waarin iedereen verzekerd is van een menswaardig bestaan. Dat moet gebeuren tegen zo laag mogelijke kosten. Het ideaal is: een samenleving waarin burgers elkaar ruimte geven en politici het belang van de burgers nastreven.

De betere bijdrage

Op de tv is de wethouder uit Emmen aan het woord. Hij wil een groot winkelcentrum buiten de stad. Even later een winkelier: hij vertelt over de grote leegstand van de winkelpanden in het centrum…
In Elst werd op het laatste moment de bouw van een prestigieus gemeentehuis voorkomen. De bouw van de megaparkeerplaats ernaast kon niet meer tegengehouden worden, want de bouw was al in een te ver stadium…

Macht wil groot en meer
Wat is dat toch dat machtige mensen vinden dat het steeds groter moet. 'Kan niet waar zijn', een tv-programma, toont keer op keer dit soort voorbeelden. Het lijkt er op dat, zodra mensen macht krijgen, ze het contact met de werkelijkheid verliezen. Of is het zo dat alleen een *bepaald soort mensen* op posities terechtkomen die macht geven? Sommigen zijn goed in het ellebogenwerk. Maar ambitie is geen garantie voor verstandig gedrag.

Blunders
Mensen willen graag macht hebben.

- Macht smaakt naar meer.

Het machtig-willen-zijn is eigenlijk een normale menselijke eigenschap. Vroeger bleek het hiërarchisch organiseren op basis van macht goed uit te pakken. Onze welvaart is er op gebouwd. Tegenwoordig gaat het vooral om leidinggevende posities in het bedrijfsleven en in de politiek. Maar je ziet steeds vaker blunder op blunder. Bij politici. Bij het bedrijfsleven. Bij de banken…

Tunnelvisie
Samenwerking verloopt tegenwoordig steeds minder volgens hiërarchische patronen. We zijn steeds meer onderdeel van wereldwijde

complexe processen. Het beroerde is dat de huidige machthebbers dat niet door hebben. Hun tunnelvisie is nog steeds gebaseerd op de gedachte dat het mogelijk is om een grote hoeveelheid mensen 'van boven af' te besturen. Voor zover machthebbers het wel door hebben geven ze hun positie niet op. Persoonlijke belangen gaan hen boven gemeenschapsbelangen.

Meritocratie

- Het salaris van mensen is nog steeds afhankelijk van de *positie* die ze in een hiërarchie hebben.

Dat is niet logisch. Er zijn mensen aan de top die jaarlijks miljoenen verdienen.

- In de betere wereld gaat het niet om positie maar om de bijdrage die je aan het geheel levert.

Onderscheid in salaris zou bijvoorbeeld kunnen plaatsvinden op grond van de moeilijkheidsgraad van het werk of op grond van een bijzondere bijdrage waarmee een *organisatie* extra gediend is. Meritocratie heet dat: betaling op grond van merites (bijdrage).

Er is een beter inkomensbeleid mogelijk. Zie het hoofdstuk 'Het betere inkomen'.

- Niet-te-vervullen banen bestaan in de betere maatschappij niet meer.
- Als je genoeg betaalt, vind je wel iemand.

Het juiste systeemniveau
Dat wil overigens niet zeggen dat het hiërarchische denken afgeschaft moet worden. Integendeel. Maar het moet niet gebruikt worden om *mensen* onder of boven elkaar te plaatsen. Wel zou veel nadrukkelijker in systeemniveaus gedacht moeten worden. Daarbij past de vraag, welke

bijdrage je levert aan een bepaald niveau.
Een directeur draagt bij aan het bedrijfsniveau, een afdelingschef draagt bij aan de afdeling, een heftruckchauffeur draagt bij aan het op de juiste plek brengen van goederen. Ze dragen alle drie op unieke wijze bij aan het productieproces. Zet de directeur maar eens op de heftruck: het wordt een chaos. Het tv-programma 'Undercover boss' laat dit duidelijk zien.
In de betere maatschappij zullen de bijdragen aan *systeemniveaus* op hun merites bekeken worden. Mensen worden niet meer beoordeeld op hun machtspositie.

Maatschappelijke merites
De vraag wie je bent en wat je doet, wordt op 2eE-niveau afgemeten aan de positie die je in een maatschappij inneemt. Op het 3eEvolutieniveau zal steeds meer de vraag gesteld worden: "Wat beteken je voor de samenleving?"

Meritocratie?
Ik ben geen voorstander van een meritocratie, waarbij een land of een organisatie geleid wordt door mensen met de meeste verdiensten, de beste diploma's of de beste ideeën. Ik ben voorstander van een democratie met stemrecht voor elke burger als het gaat om het kiezen van volksvertegenwoordigers. Dat is in tegenstelling tot een meritocratie waarbij alleen de besten mogen kiezen. Het gaat er in de betere maatschappij niet om wie de beste is of het meeste succes heeft. Het is geen wedstrijd, zoals dat in de huidige politiek het geval is. De partij die de meeste stemmen krijgt beschouwt zichzelf als de winnaar.

In de betere maatschappij gaat het om de vraag wat er nagestreefd wordt. Het gaat meer om het spel dan om de knikkers. Het gaat niet om de vraag wie wint. Dat is iets dat hoort bij het 2eEvolutieniveau. Op het 3eE-niveau is het op de eerste plaats belangrijk dat iedereen een menswaardig bestaan kan leven. Dat vraagt om een ander maatschappijconcept dan dat van de neoliberalen of de meritocraten. Datzelfde uitgangspunt van een menswaardig bestaan geldt ook voor de

lagere systeemniveaus, zoals bedrijven en organisaties. Dat uitgangspunt wordt recursief toegepast.

De gedachte dat in een democratie mensen kunnen beslissen over zaken waar ze geen verstand van hebben is een drogreden. Een maatschappij bestaat niet ten behoeve van een elite. Of die nu bestaat uit heersers of uit deskundigen. Een maatschappij is er voor iedereen en iedereen is verantwoordelijk voor zijn eigen lot. Iedereen moet in de gelegenheid zijn om zijn eigen leven naar eigen goeddunken in te richten, rekening houdend met hetzelfde recht van anderen. Dat kan het beste in een democratie. Met name in de maatschappij die door een democratisch gekozen overheid geregeerd wordt.

De betere machthebbers

Sinds de Middeleeuwen, door de opkomende wereldhandel, werd geld steeds belangrijker. Voor het eerst werden grote projecten gefinancierd via het uitgeven van aandelen (VOC). Dit was een nieuwe manier om met geld nog meer geld te verdienen.
De Franse Revolutie had de bedoeling om macht niet langer te laten afhangen van fysiek geweld en afkomst. Eigendommen werden beschermd via een rechtsstelsel.
Na de Industriële revolutie werd het lenen van geld uitgebreid. Dat geld werd gebruikt voor het bouwen van fabrieken.
Sinds de start van de Gegevensrevolutie en de hernieuwde democratiseringsgolf sinds de zestiger jaren van de vorige eeuw, krijgen machthebbers het steeds moeilijker.

Volksvertegenwoordiging?
Door de Franse Revolutie kwam de macht in handen van een democratisch gekozen overheid. Dat wil overigens niet zeggen dat de wil van de burgers werd uitgevoerd. Het kiezen van een volksvertegenwoordiging is daarvoor geen garantie.
Tegenwoordig ligt de macht vooral in handen van het *bedrijfsleven* en de *banken.* Via lobby's en de angst voor economische malaise, beheersen ze een groot deel van de maatschappelijke besluitvorming.

- Angst maakt dat de machthebber meer behoefte aan macht heeft.
- Angst maakt dat betrokkenen meer macht geven aan de machtige.
- Angst komt voort uit de behoefte aan zelfhandhaving.
- Angst bevordert clustering.
- Angst voor verandering of angst voor represailles zijn te vaak drijvende krachten.
- Angst is een slechte raadgever.

- Door de machtspositie bij het uitlenen van geld bepalen de banken en de aandeelhouders wie voor betaald-werk in aanmerking komen.
- De banken en de aandeelhouders dienen niet langer te bepalen wie voor betaald-werk in aanmerking komen.
- Dit alles is het gevolg van de *neoliberale ideeën* van de politici.

Geld creëren
De banken hebben bij dit alles een specifieke functie. Ze produceren niets. Wat ze wel doen is: handelen in geld, ze creëren geld en bepalen *waarvoor* het geld gebruikt zal worden.

- Het geld-maken gaat onder de dekmantel van het verstrekken van leningen.

Met een lening kan iemand met een goed idee een bedrijf starten. Met de winst kan hij de lening afbetalen. De rest van de winst is voor de persoon die de lening afsluit.

- *Wat ik hier schrijf, en nog zal schrijven in de volgende hoofdstukken, lijkt op een aanklacht tegen de aandeelhouders. Dat is niet mijn bedoeling.* Het is een aanklacht tegen het systeem waar we allemaal deel van uitmaken. Als individu, en in dit geval als aandeelhouder, kun je niet beter doen dan als een loyaal deelsysteem functioneren. Zelfhandhaving is en blijft de meest fundamentele behoefte.
- *Het veranderen van het systeem 'maatschappij' kunnen we alleen samen doen.* Dit 'samen' hebben we in de handen gelegd van de overheid. Het zijn de politici die de mogelijkheid hebben een systeemverandering door te voeren. Als individu sta je machteloos en moet je in het systeem meedraaien, als je jezelf niet tekort wil doen.
- *Bijna iedere Nederlander is aandeelhouder.* We zijn dit al vanaf het moment dat we pensioenrechten opbouwen. Pensioenfondsen beleggen in aandelen.

Geldhandel
Banken en andere kapitaalkrachtigen hebben de mogelijkheid om met geld te handelen. Dat doen ze uiteraard om er winst mee te maken. Met geld kun je meer geld maken.

- *Zo worden de rijken steeds rijker.*

In feite is het vreemd dat de banken geld kunnen scheppen en winst kunnen maken met het geld van anderen.

Schaalgrootte
In de loop van de tijd trokken banken steeds meer speelruimte naar zich toe en werden daardoor steeds machtiger. Daardoor konden ze welhaast ongelimiteerd leningen uitgeven, waar het bedrijfsleven wél bij voer. Sommige banken werden zo groot dat 'omvallen' niet mogelijk was zonder dat dit desastreuze maatschappelijke gevolgen zou hebben. Dit kan voorkomen worden door alleen banken van nationaal niveau te hebben. De grootte van een bank moet aan een maximum grens gebonden worden. Dat voorkomt dat 'omvallen' of faillissement de samenleving ontwricht. Dit, aan een maximum grens gebonden zijn, geldt ook voor de 'gewone bedrijven'. Schaalgroottevoordeel betekent niet: ongebreidelde groei. Schaalgroottevoordeel kan ook bereikt worden door intensievere samenwerking, bijvoorbeeld door gezamenlijke inkoop. Te grote organisaties zijn niet in het belang van de maatschappij. Monopolieposities worden voorkomen als bedrijven niet te groot zijn en concurrentie wordt erdoor bevordert.

Overheidsfunctie
De banken hebben overigens wel een belangrijke economische faciliterende functie voor het bedrijfsleven, maar de geldscheppende functie behoort niet aan hen overgelaten te worden. Dat wil zeggen:

- De beslissing, wie voor krediet in aanmerking komt, behoort door de overheid genomen te worden ('de overheid' is hier opgevat als: een onafhankelijke instantie die in naam van ons

allen en in het belang van ons allen functioneert).
- De overheid dient te bepalen of en hoeveel nieuw geld er gemaakt wordt.

Het *maatschappelijke belang* dient voorop te staan bij het verstrekken van krediet, en niet de belangen van de aandeelhouders.

Foutje
Tijdens en na de Franse Revolutie zijn de foute maatschappelijke constructies onvoldoende hervormd.

- *De macht van 'de burgers' werd de macht van enkelingen* (aandeelhouders, grootkapitalisten).

Niet meer zo duidelijk als voorheen, maar nog steeds, kunnen de rijken een goed leven opbouwen ten koste van anderen.

Misbruik
Grootkapitaal, banken en bedrijfsleven maken 'gebruik' van hun vrijheid. Ik zou ook het woord 'misbruik' kunnen gebruiken, maar alles speelt zich af binnen de wettelijke kaders. Probleem is echter dat die wettelijke kaders de een meer bevoordeelt dan de ander. In de betere maatschappij doet zich die ongelijkheid niet voor. In de betere maatschappij zou, wat ik hier 'gebruik' noem, 'misbruik' genoemd worden.

Utopie of toekomst?
- De *betere machthebbers* zijn, in een democratie, *alle burgers.*
- In naam van de burgers voert een democratisch gekozen overheid het democratisch vastgestelde beleid uit.

De trend van
de-macht-in-handen-van-een-enkeling naar
de-macht-verdeeld-over-de-burgers
kan doorgezet worden nu steeds meer mensen toegang hebben tot relevante informatie.

Toekomstbeeld
De opkomende tweede democratiseringsgolf is begonnen bij de gezinnen waar man en vrouw steeds meer als gelijkwaardigen gezien werden en in consensus beslissingen namen. Bedrijven en instellingen zullen volgen. Vakmanschap en specialistische kennis zullen steeds belangrijker worden. De overheden zullen steeds minder elitair optreden.
Er vindt voor werknemers een omslag plaats van geleid worden door leiders naar het zelfstandig uitvoeren van een functie binnen een bedrijfsmatig en maatschappelijk concept. Burgers worden steeds mondiger en willen gehoord worden. De hoofdaandacht van de overheid is *niet* voor de succesvollen: die redden zichzelf wel. In de betere samenleving is de collectieve zorg er voor elke burger. De hoofdfocus van de overheid is gericht op de zwakkeren.

Het betere besturen

Na de Industriële Revolutie werden samenwerkingsvormen steeds ingewikkelder. Dat was zo *in de fabrieken* die steeds groter werden. Dat was zo *binnen landen* door een toenemende mobiliteit. Dat was zo *tussen landen* door toenemende handelsbetrekkingen. Dat alles kwam in een stroomversnelling door de Gegevensrevolutie.
Overzichtelijkheid en bestuurbaarheid namen af. Gevolgen: bankencrisis, vluchtelingencrisis, groeiende kloof tussen arm en rijk... Tijd om onze ideeën over samenwerken bij te stellen.

Ordeningsprincipe
Steeds minder wordt gedacht in hiërarchische verhoudingen. Het huidige ordeningsprincipe wordt het beste in model gebracht door het model van de *complexe systemen*. Dat is een ordeningsprincipe dat we per definitie moeilijk begrijpen.
Daarbij komt dat mensen deelsysteem zijn in meerdere netwerken. Iemand kan directeur van een bedrijf zijn en tegelijkertijd kaartjescontroleur bij een voetbalvereniging of vrijwilliger bij een voedselbank.
'Betekenis' – die je hebt voor anderen en voor de samenleving – is de vervanger van 'positie'.

- Het gaat om wat je doet, niet om wat je bent.

Naarmate de complexiteit van een samenleving toeneemt, neemt de overzichtelijkheid en bestuurbaarheid af.

Bouwsteen
De individuele mens is de belangrijkste eenheid van alle samenwerkingsvormen tussen mensen. Dat is niet vanzelfsprekend. Vroeger waren families belangrijker dan individuen. Biologen zien de soort als het meest belangrijke geheel. Sommige godsdiensten zien alle

gelovigen als een eenheid. In Nepal telt het individu niet en zijn de familie en de kaste de meest belangrijke identiteitsbepalers.

- We zien een evolutionaire verschuiving:
  - van soort naar stam;
  - van stam naar familie;
  - van familie naar individu.

Zelfsturing
Mensen zijn kiezende en beslissende 'eenheden'. Ze sturen hun eigen gedrag. "Voor wat je doet ben je zelf verantwoordelijk".
Vrijheid van handelen is overigens niet vanzelfsprekend, want er zijn mensen die denken dat je blindelings aan de hand van een hogere macht moet 'meelopen'. Of ze volgen klakkeloos wat er in een heilig geschrift staat.
Anderen zitten zo vastgebakken aan hun eigen cultuur, dat ze niet accepteren dat het ook anders kan. Ze staan vast en nemen geen deel aan de verdere ontwikkeling van het evolutionaire proces.
Dat neemt niet weg dat 'in vrijheid kunnen kiezen' een eigenschap is waarin mensen zich van dieren onderscheiden. Iedereen heeft in principe de mogelijkheid om van die vrijheid gebruik te maken.
Echter: niet iedereen wil of kan op het 3eEvolutieniveau functioneren.

Leidende ideeën
In hun handelen laten mensen zich leiden door ideeën. Dit maakt leiding geven moeilijk, maar wel mogelijk. Vroeger kon leiding gegeven worden door orders te geven. Dat kon binnen de hiërarchische verhoudingen. Nu de mensen mondiger zijn geworden, is deze manier van leiding geven minder doeltreffend. Mensen willen zelf invloed hebben op wat er gebeurt. *Naarmate ze beter geïnformeerd zijn*, zijn ze daartoe ook steeds beter in staat.

- Leiding geven wil zeggen: mensen overtuigen.

Besturen
De dingen die in een moderne samenleving gebeuren ontstaan door het gedrag van heel veel mensen. Uiteindelijk gaat het om een enorme hoeveelheid individuele beslissingen. Hierdoor ontstaan complexe processen die niet meer centraal te sturen zijn. Het top-down zaken regelen voldoet niet meer, bestuurders nemen steeds vaker foute beslissingen.
Bestuurders zijn afhankelijk van de beslissingen van de mensen die bestuurd worden. Alleen als de bestuurders dat erkennen kunnen zij zinvol besturen. De 'betere bestuurder' zal datgene moeten doen waardoor 'zijn mensen' de juiste beslissingen nemen.

- Besturen is: ordenen.
- Besturen is: kaders stellen waarbinnen zelfstandig geopereerd kan worden.

Het beste managementmodel is gebaseerd op vertrouwen: op een zo laag mogelijk niveau laten beslissen; vertrouwen in de kunde en wijsheid van vakmensen. Besturen is een vak dat niet per se moeilijker of waardevoller is dan het werk van de vakmensen die bestuurd worden. We hebben organisaties nodig met zo weinig mogelijk managementlagen. We hebben een overheid nodig die bestaat uit vakmensen-met-gevoel-voor-wat-er-in-de-samenleving-leeft.
Sturing dient plaats te vinden aan de hand van parameters die bij het te besturen systeemniveau hoort. Hierdoor kunnen kaders gesteld worden waarbinnen in vrijheid gefunctioneerd kan worden. Voor de overheid kan dit inhouden dat bepaalde taken gedelegeerd worden naar een regionaal of plaatselijk niveau. Daarbij dient de landelijke overheid verantwoordelijk te blijven voor de omvattende kaders.

- De overheid is niet verantwoordelijk voor wat er in de samenleving gebeurt. Ze is wel verantwoordelijk voor de *kaders* waarbinnen het gebeurt.

De betere ordening
Werd vroeger de ordening van de samenlevingen bepaald door enkele machthebbers, tegenwoordig is dat door de onderlinge verwevenheid van structuren en systemen steeds minder mogelijk. We leven in een complexe wereld waar steeds meer dwarsverbindingen ontstaan. Door de onderlinge afhankelijkheid gaat het steeds meer om het op elkaar afstemmen van processen.

- Macht is niet meer afhankelijk van fysiek geweld en afstamming.

Het betere leiden

- De betere leider is niet meer de centrale beslisser, maar is een *gegevensverstrekker*, een beïnvloeder, een faciliteerder.
- Macht ontstaat door informeren.

Mensen handelen volgens persoonlijke ideeën. Het betere leiden kan steeds minder plaatsvinden via het geven van orders en richtlijnen, maar gaat steeds meer om het beïnvloeden van mensen.

- Besturen is: beïnvloeden.

De ultieme consequentie is dat bestuurders van een organisatie, naast een kader-stellende-functie, vooral een ondersteunende functie hebben. Overheden dienen hun burgers te overtuigen van de noodzaak van een maatregel. Dat geldt ook voor leidinggevenden in bedrijven. Lukt dat overtuigen niet, dan kan het beleid niet uitgevoerd worden. Van de andere kant moeten burgers en werknemers gelegenheid krijgen hun bestuurders en leidinggevenden te informeren.

- Bij het betere leiden is leiden en geleid worden in evenwicht.
- Het betere leiden is kaderstellend.

De praktijk…
Voorlopig zullen landen, en clusters van landen, blijven bestaan. Evenzo zullen overheden nog een ordeningsfunctie hebben. Na verloop van tijd zullen de complexe processen steeds meer invloed op elkaar uitoefenen en in elkaar verstrengeld raken. Het gevolg hiervan is dat steeds *meer* begrip en acceptatie voor verschillen zal ontstaan, en strijd en concurrentie (2eE) steeds *minder* productief en effectief zullen zijn.

De betere overheid

De wereld is opgedeeld in territoria (landen). Elk land kent een bevoegd gezag (overheid). In een ontwikkeld land is het gezag democratisch gekozen. Als een democratie niet goed functioneert, ligt dat niet aan het democratie-idee, maar aan het gedrag en aan de besluiten van de volksvertegenwoordigers en de regeerders. En uiteindelijk ook aan onszelf als burger.

Slechte vertegenwoordiging
Als de overheid de burgers niet meer vertegenwoordigt, is dat een groot probleem. Dat lijkt tegenwoordig het geval te zijn. De volksvertegenwoordiging en de overheid hebben niet door dat er in de samenleving fundamentele veranderingen gaande zijn. In elk geval weten ze niet wat ze er mee aan moeten.
De huidige ontwikkelingen vragen om een nieuwe visie op de toekomst en het vraagt om een nieuwe opstelling van de overheid en de volksvertegenwoordiging.

Wat je op de tv vooral ziet zijn politici die hun beleid verdedigen en niet snappen dat anderen hun beleid niet waarderen. Ze hebben niet door dat elke achteraf-verdediging een brevet van onvermogen is. De verdediging van een standpunt moet vooraf gebeuren, niet achteraf. Het gaat om vooraf 'overtuigen'. Soms is dat nodig. Als er belangen in het geding zijn die 'de gewone burger' niet overziet. Het is dan de taak van de regeerders of volksvertegenwoordigers om de burgers zo te informeren dat ze zich zelfstandig een mening kunnen vormen.

- Een beleid moet pas uitgevoerd worden als de burgers overtuigd zijn. Een volksvertegenwoordiger moet zich pas voor een standpunt inzetten als hij de groepering die hij vertegenwoordigt overtuigd heeft.

Niet iedereen zal het altijd met een volksvertegenwoordiger of een regeerder eens zijn, maar als een beslissing verdedigd moet worden is er iets fout. Beslissingen moeten voldoen aan democratische regels.
Bij nieuwe verkiezingen is wat er in het verleden gebeurd is minder interessant. Het gaat om wat er in de toekomst staat te gebeuren. Het gaat dan om het overtuigen van kiezers; overtuigen dat een bepaalde weg de beste is.

Regentenmentaliteit
De oude opstelling van het top-down besturen, die uitmondt in steeds gedetailleerder regelgeving, is uit de tijd. De burgers zijn tegenwoordig mondig genoeg om een eigen mening te hebben over belangrijke vraagstukken. Ze willen vanuit dit mondig-zijn aangesproken en serieus genomen worden. De politiek heeft, althans in Nederland, geen flauw idee van wat er onder een groot deel van de burgers speelt. Vanuit een regentenmentaliteit is dat ook niet mogelijk. Een regent denkt vanuit een hiërarchisch model, terwijl de hedendaagse samenleving alleen begrepen kan worden vanuit het model van de complexe processen.

Politieke elite
Het is niet alleen een kwestie van visie of manier van werken. Het gaat ook om de vraag uit welk bestand de bestuurders gerekruteerd worden. Dat is in feite een beperkte groep van politiek-actieve mensen. Ze hebben de ambitie om een bestuursfunctie te vervullen. Om daarvoor in aanmerking te komen moet je in de smaak vallen van degenen die al in een machtspositie zitten.
In theorie komt iedere burger in aanmerking. In de praktijk wordt Nederland geregeerd door een politieke elite.

Burgers volgen
De betere overheid heeft meer aandacht voor bottom-up processen. Aansluiting bij wat er onder de burgers leeft is nodig. Aandacht bij wat een elite-groepje betweters vindt is minder belangrijk. Het verkondigen van een standpunt om veel kiezers te krijgen is niet-democratisch. Het

gaat om het concept dat nagestreefd wordt. Het betere besturen houdt in: *realiseren wat de burgers willen.*

- Als onder de burgers geen eenstemmigheid heerst, dan zou de overheid hen moeten voorzien van feiten. Alleen daardoor kunnen de burgers een verstandige keuze maken.
- Het draagvlak moet groot zijn. Pas bij de steun van een overgrote meerderheid van de burgers kan een overheid rechtvaardige besluiten nemen.

Elite
Een referendum is in theorie een mogelijkheid om burgers directer bij het bestuur van een land, regio of bedrijf te betrekken. Echter:

- Een door een overheid uitgeschreven referendum is *onzinnig*.
- Een overheid behoort naar beste eer en geweten te *besturen*.

Ogenschijnlijk is er een probleem bij het bottom-up besturen. Een aantal burgers heeft totaal geen behoefte aan meedenken met de overheid. Ze zijn alleen gefocust op hun eigen wereldje en op hun eigen belangen. Daarbij komt dat de complexiteit van problemen toeneemt naarmate het systeem dat in het geding is, gedifferentieerder is. *Die complexiteit wordt door veel burgers niet overzien of begrepen.* Daarvoor is het goed dat we niet in een directe democratie leven, maar in een representatieve democratie. Voor een goed bestuur is een politieke elite noodzakelijk.

- Het is *onzinnig* om burgers het initiatief voor een referendum te laten nemen.
- Een goed georganiseerd landsbestuur heeft geen burgerinitiatief voor een referendum nodig.

Een *volksraadpleging* is voor de *volksvertegenwoordigers* een prima middel om het contact met hun achterban te verbeteren. Daarbij is het denkbaar dat een *volksvertegenwoordiger* een 'referendum' uitschrijft.

- Een referendum kan *voor* een *volksvertegenwoordiger* dienst doen om een beter zicht te krijgen op het standpunt van zijn achterban.

Dat lijkt me nu al mogelijk. De politieke partijen dienen dan wel de partijdiscipline te versoepelen. Het 'zonder last' een standpunt in kunnen nemen door volksvertegenwoordigers, moet serieus genomen worden. De mening van een volksvertegenwoordiger is belangrijker dan die van een partij. Dat neemt niet weg dat volksvertegenwoordigers een cluster kunnen vormen. Dat kunnen rond verschillende onderwerpen andere clusters zijn.

- Partijen en clusters moeten niets beloven, maar ze moeten staan voor een ideaal en beoordeeld worden op de mate waarin ze het steeds evoluerende standpunt van hun achterban nastreven.

Volksvertegenwoordigers kunnen voor raadplegingen systematischer van het internet gebruik maken. Ook het 'gewone stemmen' bij verkiezingen zou, bijvoorbeeld via DigiD als aanvulling op de rituele stemhokjes, veel meer stemmers kunnen trekken.

Overheidstaken

De overgrote meerderheid van de burgers wil zelf iets van zijn leven maken. Trots kunnen zijn op jezelf is daarbij een uitgangspunt. Vrijheid is daarvoor een eerste voorwaarde, waarbij een zo minimaal mogelijk ingrijpen en aansturing door de overheid past.
Er zijn een paar zaken waarin de overheid wel een functie heeft: *ordening, orde en verzekering.*

- *Ordening*, voor zover dat nodig is voor de *samenwerking* van de burgers en met andere landen.
- *Orde*, voor zover enkelingen of minderheden het *geluk* van anderen in de weg staan.

- *Verzekering*, voor zover het gaat om het dragen van *kosten* die de individuele capaciteit te boven gaan en de gevolgen van pech opvangen.

Ordening
Bij ordening kun je denken aan het *maken* van wetten, het instellen van instituties, het regelen en uitvoeren van democratische besluitvorming, het regelen van de inkomens- en vermogensverdeling, het stimuleren van innovatie, het stimuleren van diversiteit, het samenwerken met andere landen...

Orde
Bij orde kun je denken aan het *handhaven* van wetten, het handhaven van de openbare orde, het bevorderen van onderlinge verdraagzaamheid…

Verzekering
Bij verzekering kun je denken aan infrastructuur, sociale zekerheid, veiligheid, onderwijs, volkshuisvesting, nutsvoorzieningen, gezondheidszorg...
Een belangrijk onderdeel is de zorg voor het beschikbaar stellen van *voldoende basisvoorzieningen.*

Bandbreedtemaatschappij
Wij samen dienen elkaar te verzekeren van de onconditionele mogelijkheid om van *basisvoorzieningen* gebruik te maken. Een *basisinkomen* is voor iedereen een noodzakelijke hulpbron.
De kosten daarvoor dienen op een rechtvaardige manier door de overheid geïnd te worden. De kosten dienen opgebracht te worden door hen die over meer dan voldoende hulpbronnen beschikken. Hierbij past een rechtvaardige verdeling. *Rechtvaardig is: wat de overgrote meerderheid van de burgers als rechtvaardig ziet.*

- *Ordening, orde* en *verzekering* zijn aspecten die horen bij de hulpbronnen-bodem.

- De *kosten* die opgebracht moeten worden bepalen het hulpbronnen-plafond.
- De kosten worden door de overheid geïnd via belastingen. (Zie het hoofdstuk 'De betere belastingen'.)

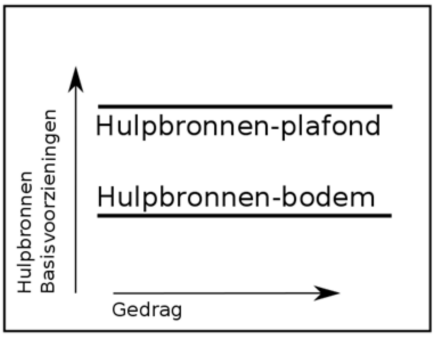

Contact met burgers

Om de bandbreedtemaatschappij goed te laten functioneren, moeten de volksvertegenwoordigers intensiever gebruik maken van de mogelijkheden die het internet biedt. Zowel als het gaat om het peilen van meningen als om het leiden van en deelnemen aan discussies.
Als een overheid iets nodig acht, dient ze eerst de burgers er van te overtuigen. Naast een vrije pers moet de overheid zelf intensief gegevens verstrekken, discussies openen en standpunten verdedigen. Dit geldt dubbel voor de volksvertegenwoordigers. De volksvertegenwoordigers dienen zich meer te begeven op het niveau van de microcommunicatie die plaatsvindt in informatiebubbels. De overheid en de volksvertegenwoordigers kunnen een veel beter en intensiever gebruik maken van de huidige communicatiemogelijkheden.

Burgeragenda

Burgers zijn, in de betere maatschappij, in staat om de overheid te sturen. Dat gebeurt via een uit de elite gerekruteerde volksvertegenwoordiging, maar ook door een 'Burgerkamer'. Die bestaat, naar analogie van de Eerste Kamer, uit burgers die 'in het volle leven

staan', maar ook de gelegenheid krijgen om zich in onderwerpen te verdiepen. Ze worden at random gekozen uit vrijwilligers die zich ervoor aanmelden – niet iedereen is geïnteresseerd en bereid om zich in te zetten. Ze zijn verder een afspiegeling van de bevolking – een paar categorieën zijn evenredig vertegenwoordigt (man/vrouw, inkomen, opleiding, regio). Een burger kan maximaal vier jaar lid zijn van de Burgerkamer. De Burgerkamer heeft de functie die 'burgertoppen' en 'G1000zenden' hebben op plaatselijk en provinciaal niveau.

- De Burgerkamer heeft het recht om dwingend punten op de overheidsagenda te plaatsen.
- Die agendapunten kunnen de vorm van een advies aannemen.
- De overheid heeft het recht om de Burgerkamer om advies te vragen (alternatief voor referendum).

Verkiezingen
Met name de voorlichting die door de politieke partijen gegeven wordt verloopt in de betere maatschappij inzichtelijker. Partijen worden verplicht om – ter aanvulling op uitgebreide programma's en doorrekeningen – in twee rondes hun programma aan de burgers mee te delen. In eerste ronde vertellen ze – op één A4-tje – waarvoor ze zich willen inzetten. Vervolgens krijgen ze in tweede ronde de gelegenheid – op een tweede A4-tje – om te reageren op de programma's van andere partijen, om hun profilering te verduidelijken. Dit ter vervanging van het gekissebis op de tv vlak voor verkiezingen.
Een dergelijke procedure is noodzakelijk om de burgers in de gelegenheid te stellen een weloverwogen keuze te maken. Dat is op grond van de huidige programma's niet mogelijk. Daarbij is sprake van informatie-overload. Wat niet weg neemt dat die uitgebreide programma's evengoed noodzakelijk zijn. Geïnteresseerde burgers kunnen zich, op grond van de hiervoor genoemde procedure, verder in een of enkele uitgebreide programma's verdiepen.

De betere overheid
Een eigentijdse overheid garandeert vrijheid op de vier evolutieniveaus.

De betere overheid zorgt onvoorwaardelijk:

- voor de basisvoorzieningen voor iedereen,
- voor een veilige en ordelijke samenleving,
- voor limiteringen die ontwrichtende gedragingen aan banden leggen,
- voor vrijheidsgaranties als het gaat om het hebben van eigen opvattingen en de daaruit voortvloeiende uitingen. Als die uitingen in de openbare ruimte plaatsvinden, heeft de overheid het recht om regulerend op te treden.

Een betere overheid volgt de mening van het overgrote deel van de burgers. Ze zorgt voor de zwakkeren en is er ook voor de minderheden, ze stimuleert vooruitgang en beschermd tegen misbruik van vrijheid.

Het betere eigendom

De Franse Revolutie was een belangrijke stap in de richting van democratie. De willekeur van machthebbers werd vervangen door wetten die het recht van individuen regelde.
In het hoofdstuk 'Kapitalisme' heb ik het onderscheid tussen bezit en eigendom aan de orde gesteld. In dit hoofdstuk stel ik twee uitwassen aan de orde: het eigenaarschap van producten die in bedrijven geproduceerd worden en het 'intellectueel eigendom'.

Producten en diensten
Bedrijven produceren producten. Een product is iets waar een consument of een ander bedrijf geld voor over heeft. Een product is verkoopbaar.

- Een product kan een voorwerp of een organisme (iets tastbaars) zijn, maar het kan ook een dienst (een handeling) zijn.
- Producten worden gemaakt in bedrijven.
- Producten ontstaan door arbeid.

Overgang
Het verloop van de evolutie – in dit geval de ontwikkeling van de beschaving – maakte het de machthebbers steeds moeilijker om nog grondgebied te veroveren. Het onderwerp van de machtsuitoefening werd verlegd van grondgebied naar grondstoffen, en het tot stand brengen van meerwaarde door er verkoopbare producten van te maken.

Eigendom
Ten grondslag aan het eigendomsrecht ligt de vraag 'van wie' nu eigenlijk een product is. Zo'n product is tot stand gekomen door arbeid. De bedoeling daarvan is: meerwaarde aanbrengen.

- De meerwaarde wordt aangebracht door de 'arbeiders' (werknemers, robots).

In het hoofdstuk 'Kapitalisme' heb ik al gezegd dat de arbeiders de fout in gingen door hun arbeid als een verkoopbaar product te zien. Dat deden ze niet bewust, maar het effect is hetzelfde. Arbeid is echter geen 'product'. Je kunt er een product mee maken.

Toe-eigening
De werkgevers eigenden zich de producten toe en verkochten die dusdanig dat *zij* een maximaal voordeel hadden. De arbeid werd als een kostenpost gezien waarin zo veel mogelijk gesnoeid moest worden. Lonen werden zo laag mogelijk gehouden. Dat model wordt nog steeds gehanteerd. Functionarissen aan de top worden extra beloond voor een beleid en uitvoering dat erop gericht is om de winsten zo groot mogelijk te maken. Naarmate ze daarin beter slagen krijgen ze een bonus.
De betere maatschappij gaat uit van een ander model. Zie de hoofdstukken 'De betere arbeid' en 'Het betere inkomen'.

Van wie?
Hier wringt iets. Arbeid voorstellen als een verkoopbaar product of als een kostenpost is een verkeerde voorstelling van zaken (zie het hoofdstuk: 'Het betere bedrijf'). Daardoor komt het resultaat van arbeid in verkeerd daglicht te staan. Van wie is dat resultaat?

- Een product dat ontstaan is door de arbeid, is van degene die de arbeid verricht heeft, onder voorwaarde dat hij eigenaar is van de grondstoffen en hulpmiddelen die hij gebruikt.

In deze stelling ligt het onderscheid tussen *waarde* en *meerwaarde* verscholen.

- Je hebt iets nodig – grondstoffen, halffabricaten, hulpmiddelen… – om er door middel van arbeid een product van te kunnen maken.

- Dat product is *meer waard* dan de grondstoffen (enz.) waard zijn: er ontstaat *meerwaarde*.
- De meerwaarde kan in geld uitgedrukt worden. (In de betere maatschappij zijn ook andere waarden belangrijk.)

Machtsmisbruik
Het kunnen beschikken over grondstoffen om er een product van te maken, zorgde voor een nieuwe machtsverdeling. In feite werd het beschikken over geld het nieuwe machtsmiddel. Dat is in het neoliberalisme tot meest nastrevenswaardig kernpunt verheven.

- Door arbeid te benoemen als kostenpost, wordt de werknemer een eigenschap ontnomen: het eigendom van zijn arbeidskracht.

De arbeider van vroeger had en de werknemer van tegenwoordig heeft geen keuze: er is geld nodig om de grondstoffen (enz.) te kunnen kopen; je moet investeren om profijt te hebben. Geld verschaft een machtspositie. Dit is typisch iets dat tot het 2eEvolutieniveau behoort. Werknemers staan tegenover de aandeelhouders.
De betere maatschappij is van het 3eE-niveau waarbij het niet gaat om het hebben van geld maar waarbij mensen op een menswaardige manier samenwerken. Zie het hoofdstuk: 'Het betere bedrijf'.

Intellectuele arbeid
In de loop van de tijd is in de wetgeving een onderscheid gemaakt tussen:

- het maken van producten en
- het maken van *nieuwe* producten.

Voordat een nieuw product gemaakt kan worden, moet het eerst bedacht zijn. Het bedachte noem ik een 'bedenksel'. Ik reken daartoe ook datgene wat ten grondslag ligt aan het werk van schrijvers, artiesten, enzovoort.

- Een bedenksel is het idee dat ten grondslag ligt aan het ontwikkelen van een nieuw product.

Namaak
Nadat, na de Franse Revolutie, het hebben van eigendommen wettelijk geregeld was, kwamen de fabrikanten erachter dat de voorwerpen, die in hun fabriek bedacht werden, nagemaakt konden worden.
Door het begrip 'intellectueel eigendom' in te voeren werden de bezitters van een bedenksel beschermd. Dat heeft tegenwoordig tot gevolg dat er allerlei wettelijke rechten zijn vastgelegd die het gebruik van bedenksels aan banden leggen: auteursrecht, octrooirecht, merkenrecht, beeldrecht, enzovoort.

Belangen
Bij intellectueel eigendom gaat het ogenschijnlijk om de bescherming van de rechten van bedenkers. De schrijver, de uitvinder, de kunstenaar... Maar feitelijk ging het om de bescherming van de uitgever, de fabrikant, de gevestigde belangen.

- Het recht van de één is altijd de beperking voor een ander.

Kopieën mogen niet zonder meer gemaakt worden, een muziekstuk mag niet zomaar in een concert uitgevoerd worden, een medicijn mag niet zonder toestemming nagemaakt worden…

Regelingen zijn nodig om een samenleving goed te laten functioneren, maar hier is iets anders aan de orde. Het is de vraag of een samenleving wel gediend is met dit soort rechten. *Bevorderen dit soort rechten de belangen van iedereen in gelijke mate?*

Intellectueel eigendom
Overigens: is het wel mogelijk om *eigenaar* van een bedenksel te zijn?
Zolang je het idee niet aan anderen vertelt wel.

- Een 'eigendom' is 'iets' waarover jij vrij kunt beschikken maar anderen niet.

Bij 'eigendom' zou het moeten gaan om voorwerpen die je vast kunt pakken. Dat heeft consequenties.

- Een 'voorwerp' kan maar één eigenaar hebben.

Een bedenksel is geen voorwerp. Het is een idee. Zodra je een bedenksel aan iemand anders vertelt, heb je het *gedeeld* met die ander. Die ander kan het bedenksel dan *in principe* ook gebruiken.

- Een 'bedenksel' kan gedeeld worden zonder dat de oorspronkelijke bezitter er iets minder van overhoudt of er minder vrij over kan beschikken. Dat is bij een 'voorwerp' anders.

Monopolie

Bij de financiële opbrengst van een bedenksel gaat het om de vraag of het bedenksel *waarde heeft voor anderen.* Er is hier geen sprake van 'meerwaarde': er vindt geen toevoeging plaats aan een al bestaande financiële waarde.
Die waarde van een bedenksel wordt, economisch gezien, uitgedrukt in geld: hoeveel brengt het *gebruik* of het toepassen van dat bedenksel financieel op? Om winst of inkomen te garanderen gaf de 'wetgevende macht' aan de bedenker het alleenrecht voor het gebruik van het bedenksel.
Door de monopoliepositie die ermee verkregen werd, kon een product duurder in de markt gezet worden dan zonder dat privilege het geval zou zijn. Anderen werden namelijk uitgesloten van de productie.
Monopolies zijn in het belang van de monopoliebezitter.
Monopolies kennen geen maatschappelijke belang.

Belang

Er is geen maatschappelijk belang voor het wettelijk beschermen van bedenksels en voor het verlenen van een monopoliepositie aan de bedenker. Monopolies werken kostenverhogend voor de consument.

- *Als de bedenker* arbeid verricht om tot een bedenksel te komen dat van maatschappelijk belang is, dan moet hij een inkomen hebben. In het verleden bestonden er bijvoorbeeld regelingen voor kunstenaars. Dat is niet nodig als iedereen een basisinkomen heeft en de overheid voor de basisvoorzieningen zorgt. (Zie verder het hoofdstuk 'Het betere inkomen'.)
- *Als een bedrijf* een bedenksel ontwikkelt, is dat een vorm van investering. Elk bedrijf is vrij om iets nieuws te ontwikkelen. Dat hoeft niet tot een monopoliepositie te leiden.

Praktijk
"Alleenrechten zijn nodig om nieuwe ideeën te bekostigen". Dit is een veel gehoord argument. Dat was vroeger nog een enigszins geldend argument, maar gaat steeds minder op.

- Het ontwikkelen van bedenksels wordt in de betere maatschappij door de overheid gefinancierd.

Nieuwe medicijnen steunen op onderzoek van medische centra en overheidssubsidies. Start-ups die nieuwe technologie ontwikkelen zijn een spin-off van universitair onderzoek, gedaan met overheidssubsidie. Nieuwe toepassingen zijn een gevolg van militaire doelstellingen...

Dienstverlening
De gegevensmaatschappij bestaat steeds meer uit dienstverleners. Voor een deel, en steeds meer, bestaat die dienstverlening uit mentale arbeid. Ondanks allerlei wettelijke regelingen wordt die arbeid vaak gebrekkig beschermd. Als iemand van bescherming gebruik wil maken, bijvoorbeeld doordat er gekopieerd wordt, gaat dit gepaard met hoge gerechtelijke kosten. Dit is een ongewenste situatie. Het zijn de grote bedrijven en multinationals die zich gerechtelijke procedures kunnen veroorloven. De kosten worden vervolgens op de consument verhaald.

Marktwerking
In de betere maatschappij ontvangen dienstverleners een basisinkomen. Schaarse diensten die speciale kennis of vaardigheden vergen, worden extra betaald volgens het principe van vraag en aanbod.

Het betere grondstoffenbeheer

Bedrijven gebruiken grondstoffen om er een product mee te maken. Een grondstof kan gas zijn, of olie, water, hout, klei, steenkool… Ik heb het hier over grondstoffen die 'in de natuur' aangetroffen worden, en niet om gefabriceerde 'grondstoffen' of halffabricaten. Aan gefabriceerde grondstoffen liggen overigens altijd 'echte' grondstoffen ten grondslag. De vraag is:

- Wie is eigenaar van een grondstof?

Vroeger
Vroeger was dit geen vraag: eigendom werd pas een begrip vanaf de Franse Revolutie. Vóór eind 18e eeuw was grond en vruchtgebruik het bezit van machthebbers (vorsten, kloosters, leenmannen). Met de invoering van het juridische begrip 'eigendom' konden *particulieren* eigenaar zijn van een stuk grond. De particulieren werden ook eigenaar van alles wat die grond opbracht. De landbouwer kon de gewassen die hij kweekte verkopen. De fabrikant kon de goederen verkopen die hij in de fabriek-op-dat-stukje-grond liet maken.

Nu
Door de komst van het internet, en met name het world wide web, hebben ondernemers een andere 'grondstof' ontdekt: informatie (gegevens). Aan particulieren worden gratis diensten aangeboden, zoals een zoekmachine (Google), vriendencommunicatie (Facebook, WhatsApp) of een berichtendienst (Twitter). Daarmee hebben ze nieuwe 'grondstof' te pakken: 'big data'. Die analyseert men en vervolgens worden de resultaten verkocht of zelf gebruikt: big business.

De meent tragedie
Nogmaals de vraag: wie is eigenaar? Heel vroeger bestond het grondstoffenprobleem niet. Dat begon pas toen veel mensen veeteelt gingen bedrijven. Eerst liet men het vee los rondlopen, maar toen op een

gegeven moment steeds meer grond overging in particuliere handen, bleven er steeds minder gemeenschappelijke gronden over. Door gebrek aan zelfdiscipline, of regelgeving, vond vaak overbegrazing plaats. Tegenwoordig zien we dat aan het leegvissen van de zee.

Van wie is het gras? Van wie zijn de vissen? Van wie zijn de gegevens?

Watervervuiling
Vroeger werd afval geloosd in open riolen, sloten en rivieren. Pas in 1970 kwam er een wet die de verontreiniging van het oppervlaktewater tegenging. Nog steeds kom je berichten over watervervuiling tegen. Iets dergelijks kun je zeggen over de luchtvervuiling.
Van wie is de lucht? Van wie is het gas dat in de grond zit? Van wie is het regenwoud? Mag het bos gekapt worden om er soja te verbouwen?

Gedachte-experiment
Stel, je bent een bierbrouwer en je besluit om een stuk grond te kopen om er een nieuwe fabriek op te bouwen. Om bier te brouwen pomp je water uit grond. Stel dat het schoon water is. Geen probleem? Niet als er geen wet geschonden wordt. Althans…
Naast de fabriek heeft een boer een groot stuk grond. Door het wegpompen van het water daalt de grondwaterspiegel. Dat levert de boer schade op omdat het gras niet meer goed groeit. Pech gehad?

Gaswinning
Stel je koopt een stukje grond en boort daarin een gat om gas uit de grond te halen. Van wie is dat gas? Je stopt het in een fles en verkoopt het. Het stukje grond is immers jouw eigendom, en zonder verdere regelgeving mag je ermee doen wat je wilt. Je zuigt ongemerkt ook het gas onder de grond van je buurman weg. Steel je dan het gas van je buurman?

Regelgeving
Zodra schaarste een rol speelt, hebben mensen de neiging om voordeel te verkrijgen ten koste van anderen. Dat probleem kan alleen door

middel van regelgeving opgelost worden.

- Regelgeving houdt in essentie in: afspraken maken die gedrag beperken.
- Door middel van regelgeving kan misbruik van grondstoffen voorkomen worden.

Ik zeg hier 'kan…', want nog steeds worden schaarse grondstoffen te gelde gemaakt. Er is sprake van een getrapte toe-eigening: bedrijven zijn eigendom van aandeelhouders, de aandeelhouders zijn veelal particulieren: enkelingen. *Hierbij rijst de vraag in hoeverre het gerechtvaardigd is dat enkelingen zich grondstoffen zomaar toe-eigenen.* Of zijn grondstoffen 'van iedereen'? Zou je schaarse stoffen niet als 'gezamenlijk bezit' moeten beschouwen? Vervolgens is het de vraag wie er wel gebruik van mag maken. Is *het 'ge-samen-lijke'* bezit, eigendom van de inwoners van een maatschappij? Van de mensheid?

Fundamentele vraag
Wie is de oorspronkelijke eigenaar van natuurlijke grondstoffen? Je zou kunnen vragen: "Wie heeft recht op wat hij vindt?". Dat is een suggestieve vraag, want het impliceert dat er 'iemand' is die er recht op heeft. Een betere vraag is: "Wie mag het *gebruiken*?".
Het antwoord kan zijn:

- Grondstoffen behoren toe aan degenen die het nodig hebben voor hun zelfhandhaving.

Dat is, vanuit het evolutiemodel, een verdedigbare stelling. Alleen, wie heeft het nodig? Zijn wij dat? Of misschien ook onze toekomstige generaties? Wie bepaalt dat?

Een probleem is dat de hoeveelheid fysieke grondstoffen eindig is. Wellicht kun je stellen dat we zuinig moeten zijn en verspilling moeten vermijden. Maar op zich is het probleem onoplosbaar, tenzij we voor de grondstoffen industriële alternatieven ontwikkelen, ter vervanging van

de natuurlijke grondstoffen. Tot dan is een zuinige verdeling, door de overheid bestuurt, het rechtvaardigst. Daarbij kan de overheid de grondstoffen die zij binnen de landsgrenzen aantreft, beschikbaar stellen en verkopen.

Vluchtelingen
De vraag naar een eerlijke verdeling van grondstoffen geldt ook voor een eerlijke verdeling van grond, van grondgebied. Als we een menswaardig bestaan voor alle mensen als uitgangspunt nemen, hebben vluchtelingen wereldwijd recht op hun deel van de beschikbare grond.

Oplossing
Hoe moeilijk dit ook zal zijn: het zijn de overheden die het grondstoffengebruik aan banden moeten leggen. Internationale samenwerking om tot een eerlijke verdeling te komen en zoeken naar duurzame oplossingen is de enige mogelijkheid.

Het betere bedrijf

We rollen van de ene crisis in de ander. Faillissementen zijn aan de orde van de dag. De kloof tussen arm en rijk wordt steeds groter... Kennelijk doen we iets niet goed. Eén van de oorzaken is de manier waarop we tegen bedrijven aankijken.

Denkfout
Ik noem, gemakshalve, elke organisatie en onderneming: een 'bedrijf'. Een bedrijf is ook 'werkgever'. Als je daarbij het begrip 'werknemer' als tegenstelling noemt, dan maak je een denkfout. Niveauverhaspeling. Het gaat hier om twee verschillende systeemniveaus. Bij een dialectische tegenstelling zou de werknemer een onderdeel van de werkgever zijn. Dat kan natuurlijk niet.

Een andere denkfout
Als we 'het systeem bedrijf' nader bekijken, dan zijn verschillende deelsystemen te benoemen. Vaak worden daar ook de aandeelhouders toe gerekend. Dat is onjuist.
Een aandeelhouder is een 'vermogend persoon': hij heeft genoeg geld om in een bedrijf te investeren. Iedere Nederlander die lid is van een pensioenfonds, is daardoor ook aandeelhouder. (Veel aandeelhouders weten daardoor niet van welk bedrijf ze aandeelhouder zijn. In de betere maatschappij zijn geen aandeelhouders.) Pensioenfondsen beleggen in aandelen.
Dit maakt de kwestie van de belangen die aan het aandeelhouderschap kleven gecompliceerd. Principieel is het echter simpel:

- Een 'aandeelhouder' maakt geen deel uit van het bedrijf.

Een aandeelhouder vervaardigt niets, hij draagt niet bij aan het bereiken van de doelstelling van het bedrijf.

Een aandeelhouder maakt als investeerder iets mogelijk, door geld beschikbaar te stellen. Het bedrijf moet daar iets mee doen, niet de aandeelhouder.

- *De rol van aandeelhouder dient zich te beperken tot die van 'geldverschaffer'.*

Er zijn wel investeerders die zich met de bedrijfsvoering bemoeien, maar dan vervullen ze een dubbelfunctie. Iets-financieel-mogelijk-maken is een andere functie dan de-strategische-beleidsbepaling, of een van de andere functies die soms op de agenda van de jaarlijkse aandeelhoudersvergaderingen staan.

Maatschappelijke functie

Wat is het doel van een bedrijf? Waar gaat het om?

- Er zijn twee opties: geld verdienen en nuttige dingen doen.

In het ene geval wordt het belang van kapitaalkrachtigen (aandeelhouders) gediend. In het andere gaat het om een maatschappelijk belang.
Je kunt je de twee doelen voorstellen als twee systemen met hun eigen belangen:

- het systeem 'investeerders' en het systeem 'bedrijf'. *Ze werken samen vanuit verschillende doelstellingen:*
  - De investeerders stellen geld beschikbaar met de bedoeling om meer geld terug te krijgen.
  - Het bedrijf maakt iets, verkoopt dat en probeert daarmee winst te maken.

Winst

- De winst wordt gemaakt door het *aanbrengen van meerwaarde* door arbeid.

- Arbeid veroorzaakt meerwaarde.

Die meerwaarde wordt toegevoegd aan grondstoffen of halffabricaten door er een product van te maken. Of: de meerwaarde bestaat uit diensten die aan klanten worden geleverd.

- Als meerdere mensen aan eenzelfde product werken, is het logisch dat de verdiensten onderling worden verdeeld.
- *Aandeelhouders hebben geen functie in het proces van het aanbrengen van meerwaarde. Aandeelhouders kunnen gemist worden.*

Het benodigde kapitaal kan het bedrijf zelf bezitten of kan geleend worden, van een bank of van kapitaalkrachtigen. Het betere bedrijf kent 'geldverschaffers' (via leningen) in plaats van aandeelhouders.

- De geldverschaffer ontvangt *rente als tegenprestatie* voor het beschikbaar stellen van geld.

Dit sluit handel in leningen niet uit. De aandelenmarkt wordt dan een leningenmarkt. *Het verschil is dat er geen prikkel meer is voor de bedrijfsleiding om het belang van de aandeelhouders te volgen.* Voor de geldverschaffers zit het belang in de vooraf vastgestelde rente.

Kostenpost
De truc die de landheren en fabrikanten na de Franse Revolutie uithaalden, was het beschouwen van arbeid als productiefactor. Dat is een foute framing. Arbeid werd daarbij beschouwd als voorwerp, als grondstof, als een kostenpost. De huidige economen en beleidsmakers nemen dit nog steeds kritiekloos over.
Het is echter niet de arbeid die 'kostenpost' is. De enige kostenpost, naast die van de dagelijkse kosten, is de rente die voor de leningen (investeringen) betaald moet worden. Zo simpel is dat.

Bedrijf en eigendom

Van wie is de productiviteit – de arbeid, de meerwaarde – nu eigenlijk? Van wie is het bedrijf? Dit is een eigendomskwestie, want ook een bedrijf kan verkocht worden. Dat zou niet mogelijk moeten zijn.

- Een bedrijf is geen verkoopbaar *product*, evenmin als de arbeidsproductiviteit verkoopbaar is.

Bedrijven zien als 'een voorwerp' is onjuist. Het idee dat een bedrijf verkocht kan worden bestaat alleen in de hoofden van mensen.

- Een bedrijf is een *samenwerkingsvorm*: een bedrijf kan iets maken of voor elkaar krijgen dat voor een enkel individu niet mogelijk is.

Een samenwerkingsvorm kun je niet verkopen, net zo min als je een groep (mensen) kunt verkopen. Die tijd ligt, door het afschaffen van de slavernij, achter ons.

- Een samenwerkingsvorm kan geen eigendom (van aandeelhouders) zijn.

Hoe het finaal uit de hand gelopen is kun je bijvoorbeeld zien bij voetbalclubs. Zelfs die worden tegenwoordig gezien als een bedrijf, met aandeelhouders, en sommigen zelfs met één eigenaar!

Nationale deelsystemen

Een bedrijf verkopen aan buitenlandse investeerder is in de betere maatschappij niet meer mogelijk. Ook de productie verplaatsen naar een ander land, door de werknemers te vervangen door goedkopere, is niet meer mogelijk.

- *Internationale bedrijven zijn in de betere maatschappijvisie onderverdeeld in deelsystemen. Zo'n deelsysteem is een onderdeel van een maatschappij.*

- Een bedrijf bestaat ter ondersteuning van de nationale economie.

Internationale bedrijven krijgen een wat andere vorm: het zijn samenwerkende nationale bedrijven, *die elk voor zich belastingplichtig zijn aan het land waar de meerwaarde wordt aangebracht.*

- Belasting wordt geheven op de winst die een bedrijf maakt.

Belasting wordt geheven op de *meerwaarde* die een bedrijf aanbrengt, niet op *arbeid*. Die meerwaarde kan bijvoorbeeld door robots aangebracht worden. Arbeid kan door werknemers en/of door robots verricht worden.

Overheid en investeerders

Aandeelhouders hebben tegenwoordig invloed op het mogelijk maken van productie. Aandeelhouders kunnen banken en kapitaalkrachtigen zijn, maar ook bedrijven die puur op geld verdienen uit zijn. Zij bepalen wie wel of niet een 'lening' krijgt. Dat geeft macht. Het is macht in de verkeerde handen.

- Het moeten niet de kapitaalkrachtigen en de banken zijn die bepalen wat en waar wel en niet geproduceerd wordt.

Bij leningen gaat het erom wie de hoogste rente vraagt. Dat is een kwestie van vraag en aanbod.

Banken

Banken hebben tegenwoordig een bepalende rol bij de vraag in welk bedrijf wel of niet geïnvesteerd wordt. Ze bepalen ook óf ze investeren. Op het moment dat ze een lening uitschrijven pompen ze geld in de economie.

- De 'geldscheppende functie' zou *niet* aan de banken overgelaten moeten worden.

Het zou 'de maatschappij' – wij samen: de overheid – moeten zijn die bepaalt óf en hoeveel 'nieuw geld' er moet komen. Dat moet je niet aan bedrijven (banken) overlaten.

Verdeling van de winst

- De winst komt toe aan degenen die voor de meerwaarde zorgen.

Dat zijn degenen die de arbeid verrichten. De overheid dient de verdeling van de winst te reguleren. Als je wilt voorkómen dat 'graaiers' hun slag slaan, moet je het verdelen van de winst niet aan de mensen zelf overlaten. De overheid moet niet de verdeling zelf vaststellen, maar moet wel algemeen geldende *kaders* maken en handhaven.

- Bij het bepalen van de verdeling van de winst is vooral de bovengrens van de inkomens belangrijk.

Salarissen
Er mag best verschil in beloning van menselijke arbeid zijn.

- Verschillen in beloning geeft een gemêleerde samenleving.

Binnen bedrijven is het samengaan van verschillende kwaliteiten en vaardigheden noodzakelijk om tot uitzonderlijke producten te komen. Differentiatie in beloningen kan stimuleren tot uitzonderlijke prestaties. Schaarsheid van bekwaamheid werkt verschillen in beloning in de hand.

Overwinst
Houdt een bedrijf na alle betalingen nog geld over, dan kan dit in de bedrijfs-pot 'reserve' gestort worden. Daaruit kunnen investeringen, productontwikkeling en uitbreiding van activiteiten betaald worden. Is daar geen reden voor, dan kan de overheid bepalen dat 'het teveel' aan winst dat gemaakt is in de staatskas gestort moet worden.

- *Overwinst* is het bedrag dat het bedrijf niet nodig heeft voor eigen gebruik.
- Het bedrijf bepaalt wat het nodig heeft.
- De overheid bepaalt de kaders.

Nuttige functie
Bedrijven hebben een maatschappelijke functie. Naast het maken van winst, het bijdragen aan de staatskas en het voorzien in werkgelegenheid, voorziet het betere bedrijf ook in een eerlijke consumentenvoorlichting. In de betere maatschappij is reclame niet bedoeld om zo veel mogelijk eigen producten te verkopen, maar hebben bedrijven een voorlichtingsfunctie die verder gaat dan alleen informatie over de houdbaarheidsdatum en een lijstje met ingrediënten.
Bedrijven beschikken over de meeste informatie, ook betreffende de effecten van het gebruik. Het gaat hen, in de betere maatschappij, niet om winstmaximalisering maar om een eerlijke en duurzame bijdrage aan behoeftebevrediging. Het gaat hen om het maatschappelijke belang dat ze dienen.

Derde evolutieniveau
De overgang van de oude bedrijfsopvatting naar het betere bedrijf, is een omslag van het 2eE- naar het 3eE-niveau. Anders gezegd:

- van machtsverhoudingen naar democratie en
- van eigen belang naar algemeen belang.

De betere arbeid

Het begrip 'arbeid' wordt in veel contexten gebruikt. Een eerste aanduiding is:

- Arbeid is de inspanning die verricht wordt om iets gedaan te krijgen.

Want het gaat om een inspanning. Sommige inspanningen worden betaald. Het gaat dan om 'betaald werk', we noemen dat 'arbeid'. In de betere maatschappij vallen onder het begrip 'arbeid' veel meer activiteiten dan alleen het betaalde werk.

In de neoliberale opvatting betekent 'arbeid' een onkostenpost bij het produceren van goederen en diensten. In Marxistische opvattingen is arbeid een vorm van uitbuiting van mensen. Voor anderen is arbeid een bezigheid om 'iets nuttigs' te doen. Voor weer anderen is arbeid een deel van hun leven waar ze niet buiten kunnen.

- 'Arbeid' kan zowel door mensen als door machines (robots) verricht worden.
- 'Arbeid' heeft een individuele en een maatschappelijk betekenis.
- Arbeid speelt zich af op het snijvlak van burger en maatschappij.

Menselijke arbeid

- Menselijke arbeid is de inspanning van een individu om zijn eigen bestaan, en/of dat van anderen, mogelijk te maken.
- De activiteit die nodig is om de meerwaarde in bedrijven te creëren, is een vorm van arbeid.

- De meerwaarde is nodig om de hulpbronnen (goederen) te creëren die mensen in staat stelt om in hun behoeften te voorzien.

Inkomen
In onze neoliberale maatschappijconstructie is arbeid de enige manier om inkomen te verwerven, naast uitkeringen voor diegenen die niet in staat zijn om te werken en naast kapitaalkrachtigen die geld verdienen doordat ze kapitaal hebben. In de betere maatschappij heeft 'arbeid' een bredere betekenis.

De truc
Ik koppel arbeid los van inkomen. De koppeling van arbeid aan inkomen is een truc van machthebbers om aan het bezig-zijn van anderen geld te verdienen. Dat begon toen grond schaars werd. Sommige mensen beheersten een grondgebied, anderen bezaten geen grond. Om zijn macht uit te oefenen had de machthebber mensen nodig om zijn grond te verdedigen. Dat wilden die mensen wel doen, omdat hij hen van onderdak en eten voorzag. Om het vruchtgebruik van de grond te maximaliseren, liet de machthebber 'knechten' voor zich werken. De knecht kreeg een deel van opbrengst. Iedereen was gelukkig: de knecht en de soldaat omdat ze in hun onderhoud konden voorzien, de machthebber omdat hij een goed leven konden leiden.

De maatschappij werd steeds ingewikkelder: te complex om nog in natura te betalen. Ruilhandel werd, vanaf de Middeleeuwen, steeds meer vervangen door betalen met geld. Ook knechten en soldaten werden vaker tevreden gesteld met geld. Menselijke arbeid werd afgekocht door ervoor te betalen. Dat maakte het 'inkopen' van arbeid flexibeler.

Mensen werden steeds meer verantwoordelijk gesteld voor het zelf verkrijgen van een inkomen. De machthebber had daardoor als enige verantwoordelijkheid: betalen als er gewerkt werd. Als hij geen werk had hoefde hij niets te betalen. De adel stelde zich steeds minder op als verantwoordelijk voor hun gemeenschap. Het adagium "Adel verplicht"

raakte steeds meer in de vergetelheid. Het werd: "ieder voor zich", uitmondend in het huidige neoliberalisme.

Arbeid
Vroegere gemeenschappen kenden het begrip 'arbeid' niet: iedereen deed wat nodig was, iedereen droeg bij naar vermogen. *Dat is nog steeds zo.* Ook in onze maatschappij.
Om dat te zien moeten we wel een andere betekenis aan het woord 'arbeid' geven. We moeten terug naar de oorspronkelijke bedoeling. Onder het begrip 'arbeid' vallen veel meer activiteiten dan alleen betaald werk.

- *Arbeid is de inspanning die verricht wordt voor het voortbestaan van een maatschappij.*

Arbeid is niet uitsluitend gericht op de verkoopbare goederen en diensten om onze welvaart in stand te houden.

- Arbeid is een middel om te komen tot zelfontplooiing.
- Arbeid is de inspanning die iemand verricht voor het menswaardig maken van zichzelf en van de samenleving waar hij deel van uitmaakt.

Alleen door zich in te zetten voor het eigen bestaan *en dat van anderen,* kunnen mensen zinvol met elkaar omgaan. Arbeid heeft niet alleen een functie voor de burgers, maar ook voor de omgeving waarin ze leven.

'Arbeid' is niet alleen een productiefactor. Bezigheden in de sportschool, vrijwilligerswerk, huishoudelijk werk, vrijetijdsbesteding, 'mantelzorg', opvoeden, samen plezier maken… Het zijn evenzovele hulpmiddelen voor zelfontplooiing én het zijn bijdragen aan het gezond laten functioneren van de maatschappij waarin iedereen een menswaardig bestaan kan hebben.

In de bandbreedtemaatschappij heeft iedereen toegang tot zijn of haar hulpbronnen *om een menswaardig bestaan te leiden*. Daartoe voorziet de

betere maatschappij in basisvoorzieningen. Om die te betalen moet de overheid over voldoende financiën beschikken. Die worden via belastingen geïnd.

- Inkomsten voor een goed functionerende maatschappij worden verkregen doordat bedrijven producten maken en met winst verkopen.

Een deel van de winst wordt gebruikt voor 'het algemene belang' en aan de overheid overgedragen in de vorm belastingen.

'Bijdrage' is eigenlijk een betere term dan 'belasting'. In het woord 'belasting' klinkt weer het neoliberalisme door, waarbij het geld dat beschikbaar gesteld wordt aan de gemeenschap, wordt gezien als een kostenpost. De negatieve term 'belasting' is een verkeerde framing.

De bijdrage aan het functioneren van de maatschappij wordt geleverd door het verrichten van arbeid, in bedrijven en daarbuiten. Menselijke arbeid – betaald en onbetaald – is in de betere maatschappij een bijdrage-naar-vermogen. Wat je met je talenten doet, bepaal je zelf. Als dat in een bedrijf gebeurt kan dit, in sommige gevallen, extra inkomen opleveren.

Het betere inkomen

Voor zover iemand niet beschikt over de noodzakelijke hulpbronnen, dient de overheid basisvoorzieningen beschikbaar te stellen (zie ook het hoofdstuk 'De betere maatschappij'.) De overheid – lees: wij samen – heeft de volle verantwoordelijkheid voor het onconditioneel beschikbaar stellen van basisvoorzieningen voor alle burgers. Een minimum inkomen is zo'n basisvoorziening. Alle burgers moeten dus kunnen beschikken over een minimum inkomen, zonder dat daaraan voorwaarden worden gesteld. Hoe is dat realiseerbaar?

Redenen
Er zijn redenen die een herbezinning op de inkomensvoorziening noodzakelijk maken:

- De steeds groter wordende kloof tussen arm en rijk.
- Het slinken van de middenklasse door de steeds verder doorgevoerde robotisering.
- Er zijn in de toekomst onvoldoende arbeidsplaatsen om via betaald werk alle burgers van een inkomen te voorzien (zie hoofdstuk 'Gegevensrevolutie').

Neoliberalisme
Het steeds grotere verschil tussen arm en rijk vindt een oorzaak in de neoliberale denkwijze. Deze denkwijze gaat er van uit dat ook immateriële zaken in geld uit te drukken zijn en een financiële waarde hebben. Deze financiële waarden worden gezien als het enige wat belangrijk is. Zo ontstaan er 'kapitaalkrachtigen', die alleen al door het bezit van geld nog meer kapitaal weten te verzamelen.

- Het is zelfs mogelijk om met *schuld* winst te maken!

Dat zien we bij bedrijven die via een lening hun productie uitbreiden.

De neoliberale denkwijze maakt verrijking mogelijk door producten voor meer dan de productiekosten te verkopen *en de winst aan enkelingen* (aandeelhouders) *uit te keren.*

Robotisering
Het slinken van de middenklasse lijkt onontkoombaar. Met 'middenklasse' bedoel ik het grote aantal werknemers dat via een baan bij een bedrijf of instelling een goed inkomen verkrijgt.
Bedrijven en instellingen maken steeds minder gebruik van menselijke arbeidskracht om hun doelstellingen te bereiken. Een toenemende groep mensen zal daardoor geen betaalde baan kunnen vinden. Dit is het gevolg van de Gegevensrevolutie, met name van de robotisering.

- Doordat steeds minder mensen nog een betaalde baan zullen hebben, zal de winst van bedrijven in steeds minder zakken vloeien.

Wat willen we?
Neoliberalisme en robotisering versterken elkaar. Uiteindelijk zal het systeem ontploffen als er niets verandert. Willen we dat als samenleving of willen we dat niet?

- Alleen de overheid – wij samen – kan het schip keren.

Omdat een minimum inkomen een basisvoorziening is, zal er voor de mensen zonder betaald werk een alternatief moeten zijn.

Tweedeling

- Een menswaardig bestaan kan alleen opgebouwd worden als je als individu over voldoende hulpbronnen beschikt.

Sommige maatschappelijke voorzieningen zijn er om in basisbehoeften te voorzien. Andere zijn er om de bevrediging van meer persoonlijke behoeften mogelijk te maken. De hulpbronnen voor de bevrediging van

de 'meer persoonlijke behoeften' behoren niet tot het pakket basisvoorzieningen. Ze zijn extra.

- De betere overheid houdt zich intensief bezig met de basisvoorzieningen.

Met de hulpbronnen die niet in het pakket basisvoorziening nodig zijn, moet de overheid zich zo weinig mogelijk bemoeien. Wel moet de overheid een rem zetten op te hoge inkomens, omdat te grote verschillen onnodige spanningen opleveren. Die 'rem' is ook nodig om inkomsten te verwerven voor het betalen van de basisvoorzieningen. Mede door het inkomensplafond van de bandbreedtemaatschappij verkrijgt de overheid de benodigde inkomsten om iedereen van de basis-hulpbronnen te voorzien.

Basisinkomen

Een inkomen dat hoog genoeg is voor een menswaardig bestaan, is een *basisvoorziening*. Die moet door de overheid verstrekt worden. De meest eenvoudige en op den duur goedkoopste oplossing is een *onconditioneel basisinkomen*.

Een onconditioneel-basisinkomen-voor-iedereen heeft voordelen:

- De huidige bureaucratie is voor een deel niet meer nodig. Er zijn minder ambtenaren en instanties nodig. Dat bespaart een hoop geld.
- Mensen hoeven niet meer gedwongen te worden om te solliciteren voor een baan die er niet is.
- Controleren op uitkeringsfraude is niet meer nodig.
- Allerlei uitkeringen zijn niet meer nodig: AOW, werkloosheidsuitkering, bijstandswet, bijzondere regelingen...

Onconditioneel
Niemand kan zich als eenling handhaven. We hebben elkaar nodig. We hebben een zorgplicht voor elkaar. Die zorgplicht hebben we voor een deel in handen gegeven van de overheid. Door het verstrekken van een basisinkomen, aangevuld met andere basisvoorzieningen, realiseert de overheid zijn zorgplicht.

- *Elke* burger krijgt eenzelfde bedrag, afhankelijk van zijn of haar woonsituatie. (Zie het volgende hoofdstuk.) Dat kan makkelijk door een kleine overheidsdienst geregeld worden.
- De belastingdienst vordert het basisinkomen terug van de bedrijven die meerwaarde aanbrengen en goederen verkopen. (Anders zouden de werknemers dubbel betaald krijgen.)
- Een baan levert dus extra inkomen op, naast het basisinkomen.

Simpel?
Ik weet dat er veel meer geregeld moet worden dan ik hier beschrijf. Ook op andere terreinen. De voorstellen die ik doe dienen in combinatie met de andere gezien te worden.
Sommige mensen zullen zich met hand en tand verzetten omdat hun belangen geschaad worden. Vooral degene die het meest profiteren van de huidige gang van zaken zullen protesteren. Dat neemt niet weg dat drastische maatregelen nodig zijn om het ineenstorten van het huidige bestel te voorkomen.

- Gunnen we iedereen een menswaardig bestaan?
- De Gulden Regel is het uitgangspunt.

Belastingdienst
Het invoeren van een basisinkomen moet in samenhang gebeuren met de belastingen die door de overheid geheven worden. Belastingen zijn nodig om onder andere de basisinkomens te betalen. Werkgevers verminderen

elk salaris met het bedrag van de basisinkomens. Dat bedrag wordt aan de belastingdienst afgedragen.
Sommige lasten zullen voor het bedrijf minder zijn, omdat in zekerheden al voorzien wordt door het basisinkomen en de andere basisvoorzieningen. Zie verder het hoofdstuk 'De betere belastingen'.

Feiten
Iedereen die het idee van een basisinkomen belachelijk vindt, niet nodig, niet uitvoerbaar, niet betaalbaar, raad ik aan om zich in de feiten te verdiepen. Er zijn verschillende berekeningen uitgevoerd die aantonen dat het verstrekken van een onconditioneel basisinkomen aan iedereen betaalbaar is. Experimenten zijn gedaan die aantonen dat het resultaat op het gemeenschapsleven en de economie positief is. Zo is er het vierjarig experiment in het Canadese plaatsje Dauphin dat om politieke redenen beëindigd is. Ja, er waren wat klaplopers. Maar die waren er altijd geweest, en het werden er niet méér.

Motivatie
Het neoliberale idee dat je mensen met geld moet motiveren, is een misvatting. Ja, er zijn mensen die vinden dat geld-verdienen het enige is dat belangrijk is. Er zijn mensen die dat doen ten koste van anderen. Maar dat is niet doorsnee. *Mensen zijn van nature op zoek naar geborgenheid en veiligheid. In hun dagelijkse bezigheid gaat het hen om erkenning en waardering.* Ze vinden voldoening in betekenis-hebben. Ze willen graag iets voor een ander doen. Arbeid framen in dit licht levert een betere samenleving op.

Erfrecht en vermogen
In de betere maatschappij is alles zo geregeld dat grote vermogens geleidelijk afgebouwd worden. Het hebben van kapitaal is niet meer nodig, onder voorwaarde dat de overheid garandeert dat in pechgevallen een reeds opgebouwde levenstandaard naar billijkheid gehandhaafd wordt. Omdat iedereen verzekerd is van een menswaardig bestaan, kan het erven van vermogens afgeschaft worden. Familiebezit gaat geleidelijk over in 'overheidsbezit'.

Billijkheid
Bij het wegvallen van een kostwinnerschap zouden families-met-kinderen-totdat-deze-volwassen-zijn, het recht moeten hebben op het kunnen benaderen van de levensstandaard waarin ze tot dan leefden. Dit zelfde geldt voor mensen die in een situatie terecht komen die vroeger tot pecharmoede geleid zou hebben.

Het betere huishouden

Samen leven is een complex proces; een samenleving is een complex proces. Je kunt grip krijgen op een complex proces door mensen *in gedachten* samen te voegen tot eenheden, tot *systemen,* die via afspraken samenwerken. 'De maatschappij' is een voorbeeld van zo'n systeem.

Je kunt een maatschappij zien als opgebouwd uit 'huishoudens'. De term 'huishouden' bedoel ik dan in letterlijke zin: een huis waarin mensen wonen. In zo'n huis kan iemand alleen wonen, maar ook samen met anderen. Een gezin is het traditionele voorbeeld. Maar het kunnen ook andere huishoudens zijn, zoals een verzorgingshuis.

Basisvoorziening
Naast een basisinkomen is het hebben van een 'thuis' een basisbehoefte. Elke burger heeft recht op het hulpmiddel: 'een dak boven je hoofd'.

- In de betere maatschappij stelt de overheid onderdak beschikbaar voor iedereen. Als basisvoorziening.
- De toegang tot basisvoorzieningen is voor iedereen gelijk.
- De kosten voor woonvormen voor gezinnen zijn anders dan die voor het wonen in een verzorgingshuis. Die kosten worden gelijk getrokken, zodat iedereen over een gelijkwaardig pakket van basisvoorzieningen beschikt.

Grondbezit
Een 'dak boven je hoofd' neemt grond in beslag.

- In de betere maatschappij is het grondgebied van een land gezamenlijk eigendom van de burgers.

In het verleden is de fout gemaakt om 'stukjes Nederland' aan particulieren toe te wijzen. Dat waren edelen, graven, leenmannen…

Bezit werd later eigendom. Tegenwoordig is een deel van Nederland eigendom van ons allen (van de overheid) en een ander deel is eigendom van particulieren.
In de betere maatschappij is er geen particulier *eigendom* van grond. Grond wordt in *bezit* gegeven via *pacht*. Voor bedrijven kan dit 'erfpacht' zijn om de continuïteit te waarborgen en bemoeienis van de overheid te beperken.

Onroerend goed
Uit het neoliberale gedachtegoed stamt het idee dat een stukje land eigendom kan zijn van particulieren. Particulier eigendom van grondgebied is een foute opvatting. Ook als het om een relatief klein stukje gaat om er een huis op te bouwen.

- 'Grondgebied' kun je niet vastpakken, het is geen voorwerp, en valt niet onder de definitie van de zaken die eigendom kunnen zijn van particulieren.

In de betere maatschappij worden onroerende goederen als een deel van de grond gezien. Onroerende goederen, vastgoed, zijn zaken die onlosmakelijk verbonden zijn aan de grond waarop ze staan. Het gaat dan om woningen, kantoren, fabrieken… Dit houdt in dat al het onroerend goed eigendom van de overheid is (van ons allen). Wat niet wegneemt dat de overheid het zo kan regelen dat de vrijheid om er mee te doen wat de bezitter wil, in specifieke gevallen geregeld kan worden via een contract, bijvoorbeeld via erfpacht.

Huren
Als een bedrijf een kantoor wil bouwen, kan het een stuk grond pachten van de overheid. Het kantoorgebouw moet aan allerlei overheidsvoorwaarden voldoen. Dat is *geen* verschil met de huidige situatie. Het enige verschil is dat het voor het bedrijf niet om een kapitaalgoed (eigendom) gaat maar om een kostenpost (pacht). Dat is een boekhoudkundig verschil. Contractueel kan vastgelegd worden dat

het gebruik van de grond 'permanent' is en de bouwkosten voor de huurder.
Voor woningen geldt hetzelfde. In de betere maatschappij worden alle woningen gehuurd. De Nederlandse grond is verdeeld naar gebruik. Dat gebruik kan voor wonen, bedrijfsvoering, of bijvoorbeeld voor recreatie zijn. Voor de exploitatie van woningen is er een woningsector en voor bedrijven een bedrijfssector. De woningsector is weer opgesplitst:

- Er is een sociale sector die bestemd is om in basisbehoeften te voorzien.
- Er is een particuliere sector voor mensen met hogere wooneisen.

De sociale sector bestaat uit woningen die met een basisinkomen betaald kunnen worden. Degenen die meer willen en kunnen uitgeven, zijn aangewezen op de particuliere sector. De particuliere sector bestaat uit huurwoningen die door bedrijven geëxploiteerd worden. Een bouwer van een woning krijgt van de overheid een tegemoetkoming in de kosten ter grootte van de kosten van een woning in de sociale sector.

De bouw
De overheid is verantwoordelijk voor voldoende aanbod in de sociale sector. Zij bepaalt *hoeveel* en *waar* gebouwd wordt. Woningstichtingen of particuliere bedrijven bepalen *wat* gebouwd wordt en betalen de kosten. Er is geen particulier huizenbezit. Woningstichtingen en bedrijven bevinden zich in een concurrentiepositie. Is de particuliere sector niet geïnteresseerd, dan kan de overheid een woningstichting starten of aanwijzen en de opdracht geven voor de bouw. Woningstichtingen werken binnen door de overheid bepaalde kaders. Hetzelfde geldt voor de particuliere sector, al zijn de regels dan anders.

- Particuliere bedrijven in de woningsector zijn bedrijven die met een winstoogmerk woningen verhuren aan particulieren.
- Particulieren die naar eigen inzicht een huis willen bouwen, kunnen dit doen in samenwerking met een bedrijf in de

particuliere sector. In alle gevallen huren de particulieren hun woning.

Basisinkomen
Om een acceptabele maatschappelijke ordening aan te brengen wordt het basisinkomen afhankelijk gemaakt van de volgende *leefsituaties*:

- Te jong zijn om zelfstandig te kunnen wonen.
- Alleen wonen.
- Deel van een gezin zijn.
- In een gemeenschap wonen.

Elke leefsituatie kent een eigen soort bewoning. Elke woning is bestemd voor één van deze categorieën. Door de inschrijving in een gemeente is elke burger automatisch gekoppeld aan een bepaalde categorie bewoning, en dus aan één van de leefsituatiecategorieën. Voor elke categorie stelt de overheid het bedrag vast om de basisbehoeften te bevredigen. Dat bedrag bepaalt de variatie in de hoogte van het basisinkomen.

- Omdat de kosten voor bewoning per leefsituatie verschillen, krijgt elke burger een basisinkomen dat afhankelijk is van de leefsituatiecategorie.
- Elke burger ontvangt één van de vier basisinkomens, afhankelijk van het adres waar hij of zij woont.

Kinderen
Kinderen wonen niet zelfstandig. Ze leggen wel een extra druk op de kosten voor het huishouden. Voor hen geldt een basisinkomen dat bedoeld is voor een extra pakket voorzieningen, dat als minimum beschouwd wordt om tot een zelfstandige volwassene op te groeien. Er geldt geen maximum leeftijd. Dit inkomen vervalt zodra bij een gemeente ingeschreven wordt voor een ander adres en wordt vervangen door het basisinkomen dat bij een van de andere categorieën hoort.

Alleenstaanden
Voor jongvolwassenen en andere alleenstaanden zijn de kosten voor hun leefsituatie anders dan die van een gezinshuishouden. Er is daarom een ander basisinkomen nodig om de ongelijkheid met mensen-die-samenwonen op te heffen.

Gezinnen
Een gezin is een huishouden dat uit ten minste twee personen bestaat. Doordat ze ruimtes en andere kosten delen, zijn de kosten voor bewoning lager dan die van twee alleenwonenden samen. Een gezin kan uit meer dan twee personen bestaan, bijvoorbeeld als er kinderen zijn. De extra kosten voor de kinderen zijn gelijk aan het basisinkomen van de kinderen.

Bewoners in een gemeenschap
Er is een categorie mensen die niet zelfstandig kunnen of willen wonen. Eventuele noodzakelijke begeleiding en speciale voorzieningen worden door de overheid betaald. Dit is een onderdeel van de basisvoorzieningen die door de overheid beschikbaar worden gesteld.
Er is een onderscheid tussen instellingen in de sociale sector en in de particuliere sector. Het basisinkomen is dusdanig dat het wonen in de sociale sector voor iedereen mogelijk is die het nodig heeft.

De betere belastingen

Op de website van de Rijksoverheid is de volgende tekst te vinden:

> *"Iedereen in Nederland maakt gebruik van voorzieningen waar de overheid voor zorgt of aan meebetaalt: wegen en dijken, politie, onderwijs, zorg en sociale voorzieningen. Deze overheidstaken worden voor het overgrote deel bekostigd uit de opbrengst van belastingen."*

Dat is een vage omschrijving. Een betere omschrijving zou zijn:

> "De overheid int bijdragen om basisvoorzieningen te bekostigen. De samenstelling van die voorzieningen wordt op democratische wijze bepaald en jaarlijks vastgesteld. De hoogte van het totale bedrag aan belastingen dat geïnd wordt, is afhankelijk van de kosten voor de basisvoorzieningen en de overige kosten die de overheid moet maken. Ook de overige kosten worden op democratische wijze vastgesteld."

Daarmee is nog niets gezegd over wie de belasting betaalt. Maar daarover geeft ook de huidige tekst op de website geen uitsluitsel. Uit het concept van de betere maatschappij kunnen wel wat conclusies getrokken worden. Een eerste punt is dat in de bandbreedtemaatschappij het persoonlijk inkomen aan een bepaalde hoogte is gebonden.

Maximum inkomen
Kenmerkend voor de bandbreedtemaatschappij is dat er naast een minimum, ook een maximum inkomen is.

- Het minimum inkomen (basisinkomen) bepaalt voor een deel het maximum inkomen.

- Het minimum inkomen is een basisvoorziening.
- De kosten voor de basisvoorzieningen en de overige kosten die de overheid moet maken, bepalen het maximum inkomen.

Het maximum inkomen is niet vrijwillig en geldt voor iedereen. Is er angst voor het leeglopen van talenten die naar het buitenland gaan? Om deze kwestie serieus te behandelen moet eerst de vraag beantwoord worden wie er dan zouden verdwijnen. Dat zijn de mensen die het niet eens zijn met de principes van de betere maatschappij én meer willen verdienen dan de maximum norm. Ik denk dat deze mensen best gemist kunnen worden. De talenten die de betere maatschappij tot een succes maken zijn uit ander hout gesneden.
Ze kunnen gemist worden, omdat er genoeg deskundigheid overblijft. Het zal echt niet zo zijn dat topfuncties niet opgevuld kunnen worden. Sollicitanten zullen aan een ander profiel voldoen. Graaiers en machtswellustelingen zijn in de betere maatschappij niet interessant. Het argument, dat een hoog salaris een stimulans zou zijn voor innovatie en starters, gaat niet op. Dit soort ontwikkelingen en dit soort mensen worden gestimuleerd door andere motieven dan geld.

Heffing
Belastingheffing is in de betere maatschappij aanmerkelijk eenvoudiger, omdat er geheven wordt op grond van criteria die er werkelijk toe doen:

- De basisvoorzieningen moeten betaald worden.
- De overige kosten die de overheid moet maken moeten betaald worden. (Denk aan salarissen en huisvesting.)

Daarom:

- Meerwaarde wordt belast (Zie het hoofdstuk 'Het betere eigendom').
- Ongewenst gedrag wordt belast.
- Onrechtvaardig vermogen wordt afgeroomd.

Basisvoorzieningen
Dat er geld moet komen om de basisvoorzieningen te bekostigen, zal niemand betwisten. De *hoeveelheid* geld is een andere kwestie. Dat is vooral afhankelijk van het pakket aan basisvoorzieningen dat op democratische wijze wordt vastgesteld. Zie de hoofdstukken 'Basisvoorzieningen' en 'De betere maatschappij'.

Meerwaarde
In de betere maatschappij wordt geld verdiend door producten te vervaardigen en diensten te verlenen. Die producten en diensten worden verkocht voor meer dan de grondstoffen en salarissen gekost hebben. De meerwaarde ontstaat door arbeid van mensen en robots. In tegenstelling tot het huidige stelsel wordt *niet* de verrichte arbeid belast. Wat belast wordt is de *winst* die gemaakt wordt. (Zie de hoofdstukken 'Het betere eigendom' en 'Het betere bedrijf'.) De belasting is een vast percentage van de winst. De overheid heeft geen invloed op de hoogte van de winst. De meerwaarde is afhankelijk van wat de consument bereid is te betalen en van de concurrentie van andere bedrijven.

Ongewenst gedrag
Ongewenst gedrag kan afgeremd worden door het opleggen van boetes en accijnzen.
Wetsovertredingen worden bestraft met een geldboete, naast andere maatregelen. Ander ongewenst gedrag kan afgeremd worden met accijnzen. Te denken valt aan roken, drugsgebruik, brandstofgebruik… De belasting op consumptie (BTW) kan afgeschaft worden, want consumptie is geen ongewenst gedrag; in economisch opzicht is consumeren juist gewenst. De toegevoegde waarde (meerwaarde) wordt al belast via een percentage van de winst die door bedrijven gemaakt wordt. Dit heeft per saldo het effect dat de prijs van de producten voor de consument gelijk blijft.

Onrechtvaardig vermogen
Particulieren hebben geen kapitaal nodig voor hun zelfhandhaving. De overheid zorgt voor de voorziening in hun basisbehoeften. Een 'appeltje

voor de dorst' kan opgebouwd worden door te sparen. Het inkomen van een burger kan namelijk vele keren groter zijn dan wat ze minimaal nodig hebben. Spaargeld wordt niet belast. Pensioenfondsen en levensverzekeringen zijn een vorm van sparen, gecombineerd met risicospreiding.
De betere maatschappij kent geen erfenissen. Er is geen argument te vinden waarom kinderen van rijke ouders een andere positie zouden moeten innemen dan kinderen van minder succesvolle ouders. Van kinderen wordt verwacht dat ze later zelfstandig een eigen leven opbouwen. In de betere maatschappij zijn de kansen die kinderen krijgen voor een succesvol bestaan, niet afhankelijk van de maatschappelijke posities van hun ouders. De kansen zullen nog wel verschillen vanwege verschillen in buurten waar de kinderen opgroeien. Zolang mensen zich blijven clusteren op grond van etnische en culturele achtergrond, zal de omgeving van kinderen verschillen en zullen opvoedingsinzichten van invloed zijn op hun kansen.

Hoofdpijlers
Bovenstaande pijlers zijn voldoende om een belastingstelsel op te bouwen. Dat is dan een voor iedereen duidelijk stelsel, wat je van het huidige stelsel niet kunt zeggen. Toeslagen en bijzondere heffingen zijn niet nodig omdat die vaak gebruikt worden 'ter reparatie' van onrechtvaardige uitkomsten door de wirwar van de huidige belastingregels. De eenvoudigheid en overzichtelijkheid van het hier beschreven stelsel maakt dat het overheidsgedrag beter controleerbaar is en dat burgers beter bereid zijn een positieve bijdrage te leveren aan het maatschappelijk functioneren.

Buitenlandse firma's
De afspraken die in het oude stelsel met multinationals gemaakt werden, zijn niet meer nodig, want er bestaan alleen nog binnenlandse bedrijven (zie 'Het betere bedrijf'). Buitenlandse investeringen kunnen gewoon plaatsvinden. In de vorm van leningen. Het is ook mogelijk dat een buitenlands bedrijf een vestiging opent in Nederland. Die vestiging betaalt dan belasting op de meerwaarde die ze ter plaatse maken.

Voor buitenlandse bedrijven dient de belasting op de meerwaarde mogelijk afgestemd te zijn op internationale normen. Dat kan nodig zijn vanwege een concurrentiepositie en om internationaal niet uit de pas te lopen.

Heffingen
Invoer- en uitvoerheffingen zijn denkbaar ter bescherming van de eigen economie. Vrijhandelsverdragen hebben echter de voorkeur.

Subsidies
Bij een voldoende basisinkomen is er geen reden voor het geven van subsidie aan particulieren. Als iets een maatschappelijke functie heeft, dan gaat het om een basisvoorziening en wordt deze door de overheid bekostigd. Sommige particuliere initiatieven kunnen samen met de overheid opgezet worden. De overheid kan dan een deel van de kosten dragen. De overheid laat in dit geval het bestuur over aan de initiatiefnemers. Wel oormerkt de overheid de bijdrage.

Hypotheekrenteaftrek
De hypotheekrenteaftrek en huursubsidie komen te vervallen. Huizen kunnen niet gekocht worden. Elke bewoning vindt in een gehuurd pand plaats. Zie het hoofdstuk 'Het betere huishouden'.

De betere burger

Er is reden om pessimistisch te zijn over de ontwikkelingen die plaatsvinden. Je hoeft maar te denken aan de vele crises die achter ons liggen. Maar er is ook reden om optimistisch zijn.

Pessimisme is gerechtvaardigd op grond van:

- Clustering stelt Moraal-checker buiten werking.
- Een cluster is een complex proces.

Optimisme is gerechtvaardigd omdat:

- Complexe processen kunnen omgezet worden in beheersbare *systemen*.
- Clustering kan beïnvloed worden door informatieverstrekking.

Pessimisme
Veel mensen zijn meelopers en voegen zich op ondoordachte wijze naar anderen. Vaak is dat een kwestie van verkeerd geïnformeerd zijn: door opvoeding, cultuur of de waan van de dag. Dat kan op het tussenmenselijke vlak uitmonden in uitbuiting en discriminatie. Rolgedrag, tunnelvisie, en andere menselijke eigenschappen spelen hierbij een rol (zie hoofdstuk 'Beperkend brein'). Dit kan dramatisch worden als mensen gaan clusteren. Clusters kunnen oorlog, milieuverwoesting en multinationale overheersing door bedrijven tot gevolg hebben. Dit zijn evenzovele gevolgen van 'ongeremde 2eEvolutieniveau-processen'.

Kaders
De betere maatschappij kan alleen gerealiseerd worden door te functioneren op het 3eEvolutieniveau. Door heel bewuste keuzes kunnen

de complexe processen, waardoor samenlevingen en andere clusters ontstaan, ingekaderd worden door het vormen van systemen. Anders gezegd: 3eEvolutieniveau-gedrag ontstaat door ons *niet* te gedragen als lid van een samenleving of een volk, maar *door ons te gedragen als burger* van een 'maatschappij'.

- Binnen het systeem 'maatschappij', kan een overheid aangesteld worden die effectieve maatregelen treft.
- Als individu heb je op de complexe processen geen enkele invloed.

Geen invloed hebben is inherent aan complexe processen: die worden niet afgeleid van individuele systeemeigenschappen. Daarom is het zo belangrijk dat we *met zijn allen* gebruik maken van de mogelijkheid die alleen mensen hebben: de mogelijkheid om 'nee' te zeggen tegen bepaalde ontwikkelingen. Uitsluitend onze eigen belangen nastreven loopt uit op chaos. De oplossing is een bandbreedtemaatschappij. Daar wordt gedrag aan banden gelegd. Tegelijkertijd biedt de bandbreedtemaatschappij een optimale vrijheid, terwijl ze toch iedereen een menswaardig bestaan garandeert.

Optimisme

Er is alle reden om optimistisch te zijn. De geschiedenis leert dat elke strijd en elke oorlog eindig is en uitmondt in verdragen en samenwerkingen. De samenwerkende clusters worden steeds groter. Daarbij komt dat de Gegevensrevolutie ongekende kansen biedt, vooral op het gebied van de informatievoorziening. Maar wat belangrijker is: we hebben geen keus. Het is een kwestie van kiezen tussen zelfvernietiging en zelfhandhaving.

Relaties tussen mensen en suprasystemen groeien. Intermenselijke veranderingen en de technologische vooruitgang verlopen steeds sneller. Het beïnvloeden van complexe processen wordt steeds belangrijker. Ik denk dat we dit aankunnen. We zullen ons aanpassen, omdat het moet. De drijfveer tot zelfhandhaving zal sterker zijn dan de neiging tot

zelfdestructie. Het 4eEvolutieniveau trekt alles in de goede richting. Ik denk dat mensen in staat zijn om de entropie het hoofd te bieden, voor zover dat in potentie mogelijk is.

Macht
Om zelfvernietiging op suprasysteem-niveau te voorkomen is het noodzakelijk om destructieve krachten te minimaliseren.

- De belangrijkste destructieve kracht is de hang naar macht.

De hang naar macht is een verschijnsel dat zich *niet* op het supraniveau afspeelt. Machtsuitoefening door individuele mensen is een verwerpelijke vorm van zelfhandhaving. Bij de meeste mensen wordt de hang naar macht overheerst door de behoefte aan zekerheid en veiligheid, en de natuurlijke neiging om je geborgen te voelen in groepsverband. Dit mondt uit in de neiging om leiders te volgen. Het is zaak om de juiste leiders te kiezen.

- 'Leiding geven' is iets anders dan 'macht uitoefenen'.

Dat 'leiding geven' speelt zich af op het supraniveau. In een maatschappij heeft de overheid – als instituut – de leidende functie. Goede leiders zijn ambtenaren en politici die dienstbaar zijn. De behoefte aan macht is een verkeerde motivatie.

Tot nu toe is het hoofdmotief voor de selectie van leiders in onze maatschappij: 'ambitie'. Toppunt is de verkiezingsstrijd. Kandidaten voor topposities gaan met elkaar in debat. Het gaat om strijd, het gaat om winnen. Dit is een manier-van-doen van een te laag evolutionair niveau. Steeds meer kiezers willen hiervoor hun stem niet meer uitbrengen.

Democratie
De gang van zaken in een 'samenleving' is moeilijk te begrijpen. Dat is niet gek, want het is de *emergentie* van ons samen-zijn. Daarom *beschouwen* we een maatschappij als een *systeem*, met een overheid als

besturend orgaan. Voor ons individuele bestaan is 'de maatschappij' iets waar we deel van uitmaken, het is echter ook onze 'omgeving'. Dat lijkt een tegenstrijdigheid. Kun je tegelijkertijd een deel van iets zijn, en toch ook niet? Jij bent je omgeving niet, toch maak je deel uit van die omgeving. De ogenschijnlijke tegenstrijdigheid komt voort uit het beschouwingsniveau. Vanuit het supraniveau van de maatschappij ben je een deel van het systeem. Vanuit je persoonlijke niveau is 'de maatschappij' jouw omgeving en kun je het gevoel hebben dat je er geen deel van uitmaakt.

Voor veel mensen betekent 'democratie': baas zijn over je eigen leven en over de directe omgeving waarin je leeft. Mensen willen een menswaardig bestaan. Voor de meeste mensen beperkt zich dat tot concrete alledaagse dingen. Ze zijn niet bezig met de abstracte zaken die zich op het niveau van de complexe processen afspelen. Vooral ook omdat ze over onvoldoende informatie beschikken. Het is dus de vraag in hoeverre 'een democratie' tot de mogelijkheden behoort. Ik denk dat het wel mogelijk is, maar dan moeten een aantal hervormingen doorgevoerd worden. 'Het complexe' moet teruggebracht worden tot begrijpbare en hanteerbare structuren. We moeten net doen of we geen samenleving vormen, maar een maatschappij zijn.

Op het 3eEvolutieniveau hebben mensen de mogelijkheid om complexe processen te overzien, of zich er in elk geval een beeld van te vormen. Daardoor worden deze processen hanteerbaar of op zijn minst beïnvloedbaar. Mensen zijn samen in staat een menswaardige omgeving voor iedereen te creëren.

Clustering
Clusteren is een gevaar voor de maatschappelijke eenheid. Clustering houdt in dat een deel van de burgers zich afscheidt van de rest en van de standaard maatschappelijke mores. We zien dat bijvoorbeeld bij hooligans. Maar we zien dat ook in sommige buurten.
Het komt voor dat veel mensen met een van-de-standaardnorm-afwijkende-culturele-opvatting in dezelfde buurt wonen. Dat kan

clustering tot gevolg hebben. Als het aantal gelijkgestemde buurtbewoners groot genoeg is, is er onvoldoende reden om te assimileren. Gevolg kan zijn dat in zo'n buurt een eigen informatiebubbel ontstaat en dat de afstand tot de standaard cultuur zich vergroot. Dit wordt versterkt als de mensen, voor wat betreft hun informatievoorziening, zich richten op informatie uit het buitenland. Het grote aantal satellietschotels is een teken en kan inhouden dat men onvoldoende weet heeft van wat er in de eigen maatschappij gebeurt. Als dit gepaard gaat met discriminatie door de rest van de maatschappij, kan zo'n buurt een broedplaats worden voor ongewenst gedrag.

Microcommunicatie

Het clusteren, en in een eigen informatiebubbels leven, gecombineerd met de nieuwe communicatietechnologie, versterkt het gevaar van vervreemding (segregatie) van bevolkingsgroepen onderling. Elke informatiebubbel heeft een eigen 'nieuwsvoorziening', te vergelijken met roddelcircuits. Centraal beheerste nieuwsvoorziening is daardoor uitgesloten. Nieuwsvoorziening, voorlichting, discussies, hebben alleen zin als ze 'op maat' verstrekt en gevoerd worden. Burgers willen persoonlijk aangesproken worden. Populisten maken hier gebruik van door heel selectief clusters aan te spreken en de informatie aan groeperingen te geven die ze wensen te ontvangen.
Politici en overheden doen er verstandig aan meer gebruik te maken van de nieuwe cultuur die op microcommunicatie gebaseerd is.

Het betere onderwijs

Cruciaal voor het creëren van een betere maatschappij is goed onderwijs aan kinderen. Ook volwassenen zijn onderwerp van voortdurende leerprocessen, maar het zijn vooral kinderen die voorbereid moeten worden op goed *burgerschap*. Ze zullen leven in een omgeving die steeds sneller verandert. Extra aandacht is nodig voor mensen die uit een andere cultuur komen en Nederlands burger willen worden.

Opvoeding
Opvoeden is het proces waarin kinderen dusdanig worden gevormd dat ze zich later als gelukkige en zelfstandige volwassenen kunnen handhaven. In dit proces spelen ouders, of hun 'vervangers', *niet* de enige rol. Ook de maatschappij draagt een verantwoordelijkheid. Ouders voeden, verzorgen en beschermen hun kinderen, en dragen hun waarden en normen over. Ze hebben als taak hun kinderen op te voeden tot een volwaardig lid van de samenleving. Ouders dragen de cultuur van hun gemeenschap over.
Kinderen ondergaan invloed, mede afhankelijk van de buurt waarin ze opgroeien, en nemen veel over van leeftijdsgenoten. Verder spelen social media een steeds belangrijker rol naarmate de kinderen ouder worden. Als ze volwassen zijn kunnen de social media de enige bron-van-informatie worden, waardoor het gevaar bestaat van clustering in een gesloten informatiebubbel. Informatiebubbels kenmerken zich door hypes en eenzijdige opvattingen.

De bandbreedtemaatschappij heeft een boven- en een ondergrens. Die grenzen gelden zowel voor economische als voor culturele zaken. Met name op het gebied van culturele zaken dragen scholen een extra verantwoordelijkheid.

- Ouders hebben als taak de kinderen te verzorgen en op te voeden tot zelfstandige leden van een *samenleving*.

- Onderwijs- en kinderopvanginstellingen behoren tot het pakket basisvoorzieningen. Het onderwijs heeft onder andere tot taak om kinderen tot weerbare burgers van de *maatschappij* te vormen.
- Het gaat hier om een vorm van samenwerking tussen ouders en onderwijzers.

Scholen hebben als taak: het aanleren van het zelfstandig beslissingen nemen op basis van een *kritische beoordeling* van *feiten*. Nadruk behoort te liggen op het medeverantwoordelijkheid dragen voor het reilen en zeilen van de omgeving waarin de kinderen later zullen leven. Aan de ene kant is zelfontplooiing belangrijk, aan de andere kant gaat het om saamhorigheid.

Onderwijs
Het onderwijs was vroeger gericht op het overbrengen van kennis, vaardigheden en arbeidsethos. Het betere onderwijs vraagt om een herbezinning van de inhoud. Door de snelheid waarmee maatschappelijke veranderingen plaatsvinden, en door de sociale mobiliteit, voldoet de huidige werkwijze minder. Konden vroeger duidelijke doelen gesteld worden, in de toekomst zal dit minder goed uitpakken. Naarmate je minder zicht hebt op hoe de toekomst er uit gaat zien, voldoet het doelmiddelmodel niet goed meer. Het intentiemodel is geschikter voor de uitdagingen waar het betere onderwijs voor staat.

Kennis en vaardigheden blijven belangrijk, maar hebben een andere inhoud dan in het verleden. *Overzicht en achtergronden* worden steeds belangrijker. Het is bijvoorbeeld niet belangrijk meer dat je precies de rekenkundige regels kent. Maar je moet wel weten wat je precies wilt uitrekenen en wat de uitkomst ongeveer moet zijn. De rest doet de smartphone. Een ander voorbeeld: het is niet belangrijk dat je precies weet dat de tweede wereldoorlog tot 1945 duurde. Inzicht in het ontstaan ervan is veel belangrijker. Inzicht in het verloop van processen is belangrijker dan kennis van structuren. Begrip van menselijk gedrag

en acceptatie van onderlinge verschillen en meningen dient op de voorgrond te staan.

Arbeidsethos
Het Calvinistische arbeidsethos – "In het zweet uws aanschijns zult gij brood eten, totdat gij tot de aarde wederkeert"– werd door de neoliberalen gecombineerd met: "Het is goed om zo veel mogelijk eigendom te vergaren". Het onderwijs werd gezien als het klaarstomen van toekomstig arbeidspotentieel. Discipline, orde en regelmaat, waren impliciete doelen.
In de betere maatschappij heeft 'arbeid' niet alleen betrekking op betaald werk. Er geldt een andere ethiek: "het is goed om je potenties waar te maken en daarmee een bijdrage te leveren aan de maatschappij". Respect en fatsoen zijn belangrijke leerdoelen. Evenals inzicht in het belang van een maatschappij en zijn geschiedenis. Dit is een ander perspectief voor de onderwijzende activiteiten. Het onderwijs is niet alleen meer van belang voor het kweken van goede werknemers. *Het gaat meer om goed burgerschap.* Onderwijs is gericht op het deelnemen aan een menswaardige maatschappij, op verbetering van de leefomstandigheden en verdere ontwikkeling van het evolutionaire proces.

Creativiteit
In de betere maatschappij heb je ruimte om zelf te bepalen wat je doet en hoe je een bijdrage aan de samenleving wilt leveren. Daarvoor is niet alleen 'zelfstandig kunnen denken' belangrijk, maar ook 'het onafhankelijk kunnen kiezen'. In de betere maatschappij ben je niet bezig om op het 2eEvolutieniveau te overleven, maar kun je op het 3eEvolutieniveau gestalte geven aan je zelfontplooiing. Je maakt zélf iets van je leven, en het onderwijs bereid je daarop voor. Het betere onderwijs is dan ook meer gericht op het ontwikkelen van creativiteit dan op het bijbrengen van weetjes.

Motorkap
Het kunnen overzien van processen en het begrijpen van achtergronden is belangrijker dan de kennis over details. Een kritische burger 'weet wat

er onder de motorkap gebeurt'. Het gaat daarbij vooral om zaken die het onderling functioneren betreffen. Een voorbeeld is het gebruik van social media. Het onderwijs dient het besef bij te brengen dat het plaatsen van een bericht op facebook of twitter impact kan hebben, niet alleen voor degene die een bericht plaatst, maar ook voor anderen. Het onderwijs dient een tolerante houding aan te leren voor cultuurverschillen. En vooral inzicht in de processen die tot discriminatie kunnen leiden is belangrijk.

Geschiedenis
Het verleden is belangrijk om te voorkomen dat gemaakte fouten herhaald worden. Een tekortkoming van het huidige onderwijs kan tot gevolg hebben dat bijvoorbeeld massaal voor een verkeerde leider gekozen wordt. We zien dat in het bedrijfsleven, waar strijdlustigen de best betaalde banen krijgen, terwijl een leider beter een dienstbare instelling kan hebben. We zien dat in de politiek waar de vlotte babbel en stoer overkomen meer kiezers trekt dan mensen die begrijpen wat er in de gemeenschappen leeft.

Taal en cultuur
Gemeenschappen zijn onderdelen van een samenleving. Elke gemeenschap kent verschillen in cultuur en taalgebruik. Een gemeenschappelijke taal is een belangrijk aspect van elke cultuur. Elk gezin, elke familie, elke buurt, elke groepering kent zijn eigen taalgebruik. Soms gaat het om een accent, soms om een echte 'taal'. Zolang die taal binnen de eigen groep gebruikt wordt levert dat geen problemen op. Dat is anders als leden van verschillende groeperingen met elkaar willen communiceren. Dan kunnen verschillen in cultuur en taal tot onbegrip leiden.
Daarom kent een *maatschappij* een 'standaard taal'. In Nederland is dat het Nederlands, en wereldwijd is dat het Engels. Voor elke burger is het noodzakelijk dat hij of zij de standaard taal beheerst. In de moderne wereld is enige kennis van het Engels handig. Wat voor de taal geldt, gaat ook op voor de andere culturele aspecten. Voor buitenlanders die

permanent in Nederland gaan wonen is de eis van een inburgeringscursus gerechtvaardigd.

Framing

Vroeger hadden burgers weinig in te brengen. In de verzuilde en naar klassen ingedeelde maatschappij was het kiezen voor een politieke partij simpel. In de toekomst hebben de burgers, onder andere door de informatietechnologie, een steeds grote invloed op de maatschappijconstructie. Ze hebben toegang tot een grote hoeveelheid gegevens. De interpretatie daarvan bepaalt hoe de samenleving er in de toekomst uit zal gaan zien. Vooral ook omdat de burgers door de toenemende democratisering een steeds grotere invloed zullen krijgen op het maatschappelijke beleid.

De *interpretatie* van gegevens wordt voor een belangrijk deel bepaald door de context waarin gegevens geplaatst worden. Het gaat daarbij vaak om onopvallende metacommunicatie (dit is de aanwijzing in welk licht een boodschap gezien moet worden). Dit soort subtiele zaken vragen om een ander soort onderwijs dan in het verleden toegepast werd. Onderwijs en opleiding, permanent leren, verhoogt de kunst om mondige en zelfbewuste beslissingen te nemen. Het gaat daarbij meer om vaardigheid dan om kennis. De vaardigheid om een goede burger te zijn in een bandbreedtemaatschappij, is een voorwaarde voor een menswaardig bestaan voor iedereen.

Het betere migratiebeleid

Een vluchteling is een migrant, tijdelijk of permanent. Het is iemand die ergens voor wegvlucht. Veel mensen hebben dan een oorlog voor ogen. Maar dat is op zich onterecht.

- Er zijn veel redenen waarom iemand het besluit neemt dat de plaats waar hij woont niet langer een *menswaardige* omgeving is.

Zelfs in Nederland komt dit voor. Bijvoorbeeld als iemand uit een buurt weggepest wordt, soms gepaard gaand met fysieke bedreigingen. Ook dat kan vluchten tot gevolg hebben. Maar niet alleen vluchtelingen migreren.

Beleid
Het huidige vluchtelingenbeleid in Nederland is schaamteloos. Ellenlange procedures zorgen voor onmenselijke toestanden. Het is de Nederlandse overheid - wij samen, jij ook - die hiervoor verantwoordelijk is. Dit wordt schrijnend duidelijk als het om kinderen gaat. Hier opgegroeid. Met goed gevolg een middelbare school afgerond. Volledig geïntegreerd. En dan naar een vreemd land gestuurd worden, omdat je ouders niet voldoende aan terugkeer naar het 'thuisland' hebben meegewerkt… Wie verzint zo iets? In dit geval zou het belang van het kind doorslaggevend moeten zijn. Belangen van kinderen gaan vóór die van volwassenen.

In het algemeen spraakgebruik is een vluchteling iemand uit een ander land, die door een onveilige-toestand-in-het-thuisland in Nederland terecht gekomen is. Bij aankomst hier wordt bepaald, door een overheidsinstantie, of hij mag blijven of niet. Er wordt bepaald, door Nederlanders, of het land van herkomst veilig is of niet.
In de betere maatschappij is het persoonlijke verhaal uitgangspunt. Ook in een 'veilig land' kunnen de omstandigheden voor sommigen

mensonterend zijn. Het verhaal van de vluchteling moet overigens wel op geloofwaardigheid gecheckt worden…

Grenzen
Bij voorkeur worden sommige activiteiten uitbesteed aan 'Europa'; in dat geval geldt het volgende (ook) voor Europa.

Grenzen zijn nodig, omdat een systeem zonder grenzen geen systeem is. De 'betere Nederlandse maatschappij' is per definitie een systeem. Het is een ópen systeem. Dat wil zeggen: er is 'grensverkeer'. Een bijzonder aspect van een maatschappij is dat het aantal subsystemen (mensen) regelmatig verandert: er komen subsystemen bij en andere vertrekken. Wel is het zo dat dit erbij-komen en eraf-gaan aan voorwaarden moet voldoen. Gecontroleerde input en output dus.

- Te weinig of teveel nieuwe subsystemen maakt het systeem instabiel; het kan de orde en de ordening verstoren.

Gecontroleerd grensverkeer
Bij een 'open systeem' is het niet zo dat alles er maar in en weer uit kan. Als mens moeten we voedsel tot ons nemen, maar heel veel dingen kunnen we toch maar beter niet eten. Zo is het ook met een maatschappij. Wat binnenkomt moet minimaal voldoen aan wat het systeem aankan. En omdat een maatschappij een geconstrueerd systeem is, wordt ook bepaald uit welke subsystemen het bestaat. Dat wil zeggen dat per maatschappij bepaald wordt aan welke burgerschapseisen iedere burger moet voldoen.
Het is nu eenmaal onmogelijk om iedereen ongelimiteerd binnen te laten en als Nederlands burger te erkennen. Een te open grens kan ontwrichtend werken. Daar is niemand mee gebaat.

- Gecontroleerde grenzen voorkomen dat valse hoop gegeven wordt.

Een gecontroleerde grens voorkomt dat mensen onmenselijke risico's nemen omdat het verhaal rondgaat dat 'het sommigen wél gelukt is'.

Cultuur
Het is belangrijk dat elke burger op de hoogte is van de standaard cultuur (taal, gewoonten, geschiedenis, waarden, normen, regels). Te grote aantallen nieuwe burgers die de standaard culturele grenzen niet kennen kunnen de maatschappij onacceptabel verstoren.
Van de andere kant zijn nieuwe impulsen belangrijk voor de diversiteit.

- Immigratie is noodzakelijk.

De standaardnorm - cultureel, economisch, kennisniveaus… - dient voortdurend in beweging te zijn, *anders is voortgang en ontwikkeling niet mogelijk.* We zien dat bij stammen die geen leden van buiten opnemen.

- Een moderne maatschappij beweegt zich *ook* op het 2eE-niveau: jezelf-als-maatschappij onderscheiden van andere maatschappijen (diversiteit).

Er moet wat 'te bevechten' zijn, mensen hebben uitdagingen nodig.

Begrenzing
Ik ben voor gecontroleerde grenzen. Dit in tegenstelling tot het huidige inhumane beleid. Dat beleid zegt als het ware: "Zie maar dat je binnenkomt, dan zien we wel verder". Vervolgens kan een vluchteling in een jarenlange procedure terechtkomen om alsnog terug gestuurd te worden. Dit is mensonwaardig. Het is de verantwoordelijkheid van de Nederlandse overheid om de procedure kort te houden. Bij 'gecontroleerde' grenzen doet zich het-niet-terug-kunnen-sturen niet voor. Het criterium veilig of onveilig land doet niet meer ter zake.

- Het enige van belang is de vraag of de persoon uit een mensonwaardige situatie weggevlucht is.

Een vluchteling wordt als burger erkend, of niet. In het laatste geval komt hij niet binnen. Het is het een of het ander. Is zijn verhaal aantoonbaar

ongeloofwaardig, dan wordt hij teruggestuurd. Is meteen overduidelijk dat het om een serieuze en legitieme asielaanvraag gaat, dan kan hij Nederlands burger worden. Meteen. Voor twijfelgevallen is er een korte procedure.

Europa bevindt zich in een moeilijker positie dan Nederland. Vanwege de bootvluchtelingen. Dat probleem komt voor een groot deel voort uit het feit dat Europa nauwelijks als een 'systeem' functioneert.

Eerste opvang

- Een immigrant geeft te kennen dat hij de wens heeft als Nederlands burger door het leven te willen gaan en zijn toekomst verder in Nederland wil opbouwen.

Deze opstelling moet ook van een vluchteling geëist worden. Met name de wens om Nederlander te willen worden is essentieel.
Voor vluchtelingen die in Nederland asiel aanvragen duurt de betere vluchtelingenprocedure maximaal een half jaar. Als de aanvraag niet binnen die periode kan worden afgerond, is dat niet het probleem van de vluchteling, maar is het een gevolg van een foute eerste screening, van een foute procedure of van té open grenzen. Is er binnen een half jaar geen uitsluitsel, dan volgt automatisch erkenning als burger. Mensen nog langer in onzekerheid laten en geen perspectief bieden is onmenselijk. Menselijkheid mag niet opgeofferd worden aan andere belangen.

Het gevaar van het binnenlaten van terroristen door een te korte procedure is een vals argument. Als een terrorist binnen wil komen, dan lukt hem dat toch wel. Dat is ook tegenwoordig mogelijk, ondanks de onmenselijk uitgebreide procedures.

Uitersten
Vroeger gebeurde het soms dat bijvoorbeeld een sporter of een artiest even in Nederland was om zijn ding te doen. Het kwam dan voor dat hij of zij hier asiel aanvroeg. Hij/zij was dan al binnen de grens van het

Nederlandse grondgebied. Het ging om een enkeling. Tegenwoordig zien we massale migratie die de vorm van clusters aanneemt. Dat is een ander uiterste, en vooral het gevolg van oorlogsgeweld of armoede, maar ook van slechte grenscontrole.

Regio-opvang
Geclusterde vluchtelingen verlaten hun land niet voor niets. Dan is er echt iets aan de hand. Daar zijn geen onderzoeken en beslissingen door immigratiediensten voor nodig. Mensen verlaten hun woonplek alleen in uiterste nood. Bij clusteren gaat het niet om een toevallige uitzondering.

Het bijzondere bij geclusterd vluchten (vluchtelingenstromen) is, dat men niet als eerste aan de Nederlandse grens aanklopt. De eerste opvang dient in de regio plaats te vinden. Het is de internationale gemeenschap, waar Nederland deel van uitmaakt, die in het betere vluchtelingenbeleid verantwoordelijk is voor de eerste opvang. Die opvang in de regio kan tijdelijk zijn, maar als terugkeer binnen een jaar niet mogelijk is, dient men het aanbod te krijgen om permanent te emigreren. Vrijwillige keuze uit beschikbare landen *en op grond van goede voorlichting* heeft dan de voorkeur.

Maximum
De beschikbaarheid van een plaats voor een vluchteling wordt bepaald op grond van een immigratiebeleid. Althans, zo is het in de betere maatschappij.
Om als vluchteling als burger erkend te worden dient men aan een aantal voorwaarden te voldoen. Eén van de condities is afhankelijk van de capaciteit die de maatschappij aankan, wil niet ontwrichting het gevolg zijn. Dat resulteert in het democratisch vaststellen van een maximum aantal vluchtelingen per jaar dat binnengelaten kan worden.

Immigratie

- Het betere vluchtelingenbeleid is een onderdeel van een breder migratiebeleid.

Nederland is feitelijk een immigratieland. Immigratie op zich is gunstig voor de ontwikkeling van een maatschappij.
Voor vluchtelingen gelden andere criteria dan voor andere immigranten. Overigens, de grens tussen beide is moeilijk te trekken. Het gaat om een geleidelijke overgang.

- Bij vluchtelingen staan de belangen van de vluchteling voorop.
- Bij de andere immigranten staan Nederlandse belangen op de voorgrond.

We zijn onderdeel van een evolutionair proces. Diversiteit is een biologische noodzaak. Datzelfde geldt voor een menselijke samenleving. Immigratie van mensen met andere kennis en vaardigheden en afkomstig uit andere culturen, helpt hierbij. Daarom wordt in de betere maatschappij een actief immigratiebeleid gevoerd.
Voor immigranten wordt jaarlijks een minimum aantal vastgesteld en nagestreefd. Een deel van dat aantal wordt door vluchtelingen ingenomen.

Inburgering
Van immigranten wordt, in de betere maatschappij, inburgering vereist. Het zal duidelijk zijn dat voor vluchtelingen andere eisen gelden dan voor de andere immigranten. Vluchtelingen komen vaak zonder enige voorkennis ons land binnen. De eisen die aan een vluchteling gesteld worden zijn op de persoon afgestemd. Van iemand met een verstandelijke handicap kun je niet hetzelfde eisen dan van iemand met een afgeronde goede schoolopleiding. In de betere maatschappij krijgen vluchtelingen een persoonlijke coach toegewezen die hen begeleid bij het aanleren van de taal en het functioneren in onze maatschappij. Die coach

kan iemand zijn met een ‘onbetaalde baan’, omdat iedereen in de betere maatschappij een basisinkomen heeft.

De andere immigranten
De andere immigranten, die geen vluchteling zijn, komen of op verzoek van Nederland binnen of op eigen verzoek. Komen ze op eigen verzoek (permanent), dan moeten ze ‘ingeburgerd’ zijn voordat ze binnenkomen. Ze moeten de taal kennen plus op de hoogte zijn van een aantal typisch Nederlandse eigenaardigheden.
Een verzoek wordt alleen gehonoreerd als hun komst past binnen het immigratiebeleid, en zij bereid zijn van paspoort te wisselen. Eventuele terugkeer naar hun oorspronkelijke land, en weer terug naar Nederland, moet zo makkelijk mogelijk zijn, onder andere door bilaterale afspraken tussen beide landen.

Dubbele paspoorten
Het hebben van meerdere paspoorten is in de betere maatschappij niet toegestaan. Er zijn landen die niet toestaan dat een burger zijn lidmaatschap opgeeft. Als dit niet bilateraal of internationaal geregeld kan worden, neemt de overheid het andere paspoort in bewaring, zodat er geen gebruik van gemaakt kan worden. Heeft die immigrant zijn andere paspoort nodig om naar zijn vorige woonplaats terug te gaan, dan kan hij hier gebruik van maken, onder voorwaarde dat hij het Nederlandse paspoort in bewaring geeft.

Preventie
Migratie heeft een oorzaak. In het algemeen kun je zeggen dat het voor de migrant gaat om de verbetering van zijn leefsituatie. Alleen de mate van wenselijkheid c.q. noodzaak verschilt. Die kan voor een pensionaris bijvoorbeeld inhouden dat hij liever woont in een streek met een zonniger klimaat. Een vluchteling daarentegen beleeft zijn verhuizing als noodzakelijk. Hij/zij ontvlucht een woonomgeving die ook door de mensen in het land waar hij of zij terecht komt als mensonwaardig beoordeeld wordt.

Het betere vluchtelingenbeleid is gericht op internationale samenwerking om de oorzaak van het mensonwaardige op te heffen en zo mogelijk te voorkomen. Het gaat dan vooral om het bestrijden van armoede en het voorkomen en oplossen van discriminatie en oorlogsgeweld.

Nawoord

Vind je dat ik er niets van begrepen heb? Van hoe de werkelijkheid in elkaar steekt? Of zou kunnen steken? Dan ben ik het helemaal met je eens. Als ik een vlinder zie vliegen of een geniet van een bloem of een landschap… Op dat soort momenten denk ik dichter bij de waarheid te zijn dan wanneer ik dit boek teruglees. Toch denk ik dat het zinvol is dat we nadenken over hoe we ons bestaan het beste kunnen begrijpen. Ik ben er van overtuigd dat we steeds een stapje dichterbij komen.

Dit boek is niet af en niet volledig. Het is geschreven vanuit de werkwijze waarbij ik zonder voorstudie opschreef wat ik vond. Uiteraard had ik over verschillende onderwerpen wel eens wat gelezen, maar niet met de gedachte om het in een boek te verwerken. Ik wilde met dit boek een samenvatting maken van ideeën waar ik al langer mee rondliep. Al schrijvend heb ik wel eens wat op internet opgezocht. Zo trof ik gelijkenissen aan met de kwantummechanica, maar ik kan niet bepalen of die gelijkenissen hout snijden. Ik ben geen natuurkundige. Inspirerend vond ik het werk van Pim van Lommel. Gelijkenis trof ik ook aan met de onderzoeken van Rupert Sheldrake, al kan ik me niet vinden in de op de natuurkunde gebaseerde veldentheorie.

Om een discussie mogelijk te maken hebben ik op mijn website drie prikborden geplaatst. Voor filosofie, mensvisie en maatschappijvisie. Daar kun je kritiek geven, discussies openen of er aan deelnemen. Daarnaast zal ik Stukjes blijven schrijven over onderwerpen die me interesseren. Ik houd je daarover graag op de hoogte. In mijn nieuwsbrieven kan ik korte mededelingen kwijt. Je kunt je voor toezending opgeven via mijn website: www.stukjes.info . Daar kun je ook de epub-versie van dit boek downloaden, wat het lezen op een ebook reader, tablet of computer mogelijk maakt. Degenen die liever van papier lezen kunnen bij bol.com terecht of via een boekhandel bestellen.

Trefwoorden

4eEvolutieniveau.....213
aandeelhouder.....244, 312, 340
aandrift.....115, 160
actiemodel.....29
afstamming.....261, 265
algemene systeemtheorie.....17
Alzheimer.....173
angst.....166, 278
Angst.....311
antithese.....40
arbeid.....243, 341, 347
arbeidsethos.....374
armoede.....276
armoedebestrijding.....300
aspectsysteem.....25
bandbreedte.....187, 265
bandbreedtemaatschappij.....248, 301, 325, 362
banken.....344
basisbehoeften.....274
basisinkomen.....353, 360
basisvoorziening.....256, 357
basisvoorzieningen.....298
BDE.....178
bedrijf.....340
beeld.....114, 117
behoefte.....272
behoeftehiërarchie.....273
belastingen.....362
beleving.....117
besturen.....318

betekenis.....129
Bewustzijn.....123
bezit.....242
big bang.....79
bijna-dood-ervaringen.....178
binnenwereld.....18
black box.....22
blokkade.....32, 164
bouwplan.....51
Bouwplan.....51, 78, 81, 133, 196, 272
Bouwplan-check.....82
Bouwplan-checker.....133
brein.....159, 169, 175, 202
breingeheugen.....170p.
buitenwereld.....18, 202
burger.....367
burgeragenda.....326
burgerschap.....248
cijferfetisjisme.....226
cluster.....143, 282
clusteren.....258
clustering.....227, 370
complex proces.....25, 54, 282
complex systeem.....25
complexe systemen.....49
compromis.....46
concept.....223
Connectie.....180, 208, 214
consensus.....46
constructie.....223
convergentie.....42
convergeren.....77, 95
cultuur.....263p., 375
deelproces.....29, 50

Deelproces.....50
deelsysteem.....23
democratie.....223, 286, 305, 369
Democratie.....305
determinisme.....78
dialectiek.....40
dialectisch redeneren.....40
dialectische spanningsreductie.....144
discriminatie.....162, 165, 232
divergentie.....42, 224
divergeren.....77
doelmiddelmodel.....30, 85
dubbele paspoorten.....383
eigendom.....242, 329, 343
emergentie.....47, 50, 144p., 224
emergeren.....77
emotie.....87
empathie.....87
energie/massa.....119
entropie.....19, 263
erfrecht.....355
ervaring.....117, 138
ethiek.....31, 230
evolutie.....76, 136, 144, 247
evolutiemodel.....93, 95, 148, 281
evolutieniveaus.....95, 129
evolutieproces.....81
extremisme.....260
extremist.....260
fatsoen.....186
feedback.....20
fractal.....68
framing.....232, 270, 376
Franse Revolutie.....239

Fysiekgeheugen.....111
gebeurtenis.....114
gedrag.....157, 264
gedragsopdracht.....128
Gedragsopdracht.....115, 160
gegeven.....124
gegevens.....202
Gegevensrevolutie.....240
geheugen.....109
Geheugen.....110, 126
geïnformeerd zijn.....73
geldscheppen.....344
geldverschaffer.....341
gelijkwaardigheid.....301
gelukkig-zijn.....203
geschiedenis.....375
gesloten systeem.....19
gevoelsmatig weten.....203
gratis geld.....312
grens.....18, 257, 378
grensverkeer.....378
grondbezit.....357
grondstoffenbeheer.....336
grootkapitaal.....244
Gulden Regel.....230, 296
herinneren.....204
hersendood.....204
het IK.....146
het NU.....108
hiërarchie van systemen.....18, 50
hiërarchisch denken.....308
hiërarchische denken.....308
historisch-Bewustzijn.....149
horizontale oorzakelijkheid.....144

hulpbron.....272
hulpbronnen.....298
hulpbronnen-bodem.....301
hulpbronnen-plafond.....301
huren.....358
identificeren.....263
identiteit.....59, 147, 164, 224, 258, 263, 266
ijzer.....144
IK.....170, 211
IK-en-zijn-Bewustzijn.....202, 211
IKgeheugen.....111, 140, 212
immigratie.....379
inburgering.....382
Industriële Revolutie.....240
informatie.....232
infotie.....113, 119, 122, 145, 200
ingeving.....87
inkomen.....348, 351
inkomstenbelasting.....302
inspanningsverplichting.....30
instinct.....88
intentiemodel.....34, 84p.
interface.....119, 126
internationale bedrijven.....343
interne structuur.....18
interpretatie.....128, 376
Interpretatie.....128
intersubjectiviteit.....234
intuïtie.....87, 177, 204
investeerder.....344
kaartenbak.....114
kantelpunt.....47
kapitalisme.....240, 244
kenmerk van systemen.....121

kenmerken evolutiemodel.....98
kiezen.....188
klassieke wetenschap.....25, 41, 73, 233
kortetermijngeheugen.....171
kritische massa.....56
kunstmatige intelligentie.....147
kwantummechanica.....180
Lao Zi.....15, 119, 166, 296
leiden.....319
leider.....258
lening.....239
maatschappij.....223, 249, 262, 284
maatschappijconcept.....229
macht.....277
machten.....287
machthebbers.....311
managementcultuur.....226
marktwerking.....303
Maslow.....273
maximum inkomen.....362
meelopen.....274
meeloper.....166
meelopers.....226
meerwaarde.....341
menselijk Bewustzijn.....123
menswaardige maatschappij.....297
mentaal gevoel.....201
mentaal voelen.....203
mentaal weten.....203
meritocratie.....308
Microcommunicatie.....371
migratiebeleid.....377
minimum inkomen.....362
model.....15, 141, 233

moraal.....199
Moraal-check.....82, 147, 154, 192, 200
Moraal-checker.....201
multinational.....365
nabijheid.....56, 181, 207
nationalisme.....248, 257, 260
negatieve feedback.....21
neoliberalisme.....226
netwerk.....25, 143
neurologen.....189
niet-bestaan.....210
niet-NU.....104, 109, 111
niet-NU Geheugen.....171
niets doen.....44
niveauverhaspeling.....24, 76
Niveauverhaspeling.....340
NU.....104, 120, 210
NU-werkelijkheid.....119
omgeving.....18
omslag.....47, 72
onbeperkt Bewustzijn.....213
onderwijs.....372
ongewenst gedrag.....364
onomkeerbaarheid.....27
onrechtvaardig vermogen.....364
onroerend goed.....358
ontwikkelingsniveau.....267
onvrijheid.....184
oorzakelijkheid.....143
open systemen.....19
openbare ruimte.....269
opvoeding.....372
ordening.....19, 319, 324
origami.....69

overheid.....281, 297, 321
overheidstaken.....324
overwinst.....345
paranormale waarneming.....206
participatiemaatschappij.....229, 298
partiële ontwikkeling.....86
partijpolitiek.....250
paspoort.....383
persoonlijke evidentie.....235
plannen.....28
pluriforme maatschappij.....225, 265, 305
pluriforme samenleving.....224
polariseren.....257
polen.....40, 42
politieke elite.....228, 245, 255, 322
populistische partijen.....247
positieve feedback.....21
Potentie.....51, 81, 85, 119, 122, 134, 196, 272
proces.....22, 27, 49, 74
procesmodellen.....29
puber.....259
reactiemodel.....29
recursie.....67
recursief.....23
reductionisme.....233
referentie.....117, 172
regelkring.....20
regentenmentaliteit.....322
regio-opvang.....381
reïncarnatie.....181
respect.....187
resultaatverantwoordelijkheid.....30
robotisering.....252, 352
salaris.....345

samenleving.....284
Samenwerking.....225
socialisme.....246
solidariteit.....303
Soortgeheugen.....111, 140
spanning.....43
standaardcultuur.....267
stap.....28
stress.....167
strijd.....224
structuur.....17
suprasysteem.....23, 285
suprasysteem 23
synthese.....40
systeem.....17, 49, 74, 283
Systeemgeheugen.....110
systeemgrens.....18
systeemniveau.....23, 308
tegenstelling.....40
telepathie.....182
territorium.....223, 257, 262
these.....40
tijdloos.....77, 80, 105
Toekomst.....104, 210
toestand.....22, 28
trigger.....57
tunnelvisie.....162, 307
Ultiem.....82, 196, 198
Ultiem Bouwplan.....214
verandering.....41
verantwoordelijkheid.....145
verkiezingen.....327
verleden.....107
Verleden.....122, 210

vermogen.....355
vertellen.....150
VOC.....239
volger.....166, 258
volgers.....226
volk.....265
volksvertegenwoordiging.....278, 321
volwassen.....259
vooroordeel.....162
vormloos.....77, 80, 105
Vrije wil.....183
vrijheid.....187
waarde.....301
waardigheid.....301
waarnemen.....88, 157, 202
waarneming.....117, 123
weet hebben van.....123
weet-hebben.....203
werelden.....117
werkelijkheid.....73, 119, 215
werkgelegenheid.....254
werking van het brein.....175
winst.....341
zelfgelijkend.....69
zelfhandhaving.....20, 121, 127, 263, 272
zelforganisatie.....52
zelforganiserend systeem.....25
zelfschepper.....195
zelfsturing.....52, 191, 317
zingeving.....130
zorg.....304
zorgplicht.....300